ANTOLOGIE PLATONICIANĂ

SOCRATE OMUL

CHIPUL LUI SOCRATE ÎN DIALOGURILE LUI PLATON

ANTOLOGIILE HUMANITAS

SOCRATE OMUL

CHIPUL LUI SOCRATE ÎN DIALOGURILE LUI PLATON

Studiu introductiv și selecția textelor
de
CRISTIAN BĂDILIȚĂ

HUMANITAS

Coperta seriei
IOANA DRAGOMIRESCU MARDARE

ISBN 973-28-0633-8

SOCRATE OMUL?

I

Adevărul socratic sau neîntrerupta căutare

1. Modalități de exprimare a adevărului în greacă

a) *Alétheia* — termenul fundamental al limbii grecești pentru „adevăr". El este un derivat al adjectivului *alethés* care, la rîndul său, e compus din *léthe* și *a* (alfa) privativ. Urcînd spre unitatea minimală a acestei familii de cuvinte, încărcată cu sens, descoperim un radical triliter constituit pe o alternanță de cantitate, scurtă-lungă: *lăth-/ leth-*. Pe radicalul cu vocală scurtă se formează *lă-n-th-án-o* (scris de noi desfășurat pentru a scoate în evidență atît infixul nazal - *n* -, din interiorul radicalului, cît și sufixul *-an-*); pe radicalul cu vocală lungă descoperim cîțiva derivați și compuși importanți, printre care: *léthe, alétheia, alethés, alethinós* etc... Verbul *lantháno* are un corespondent direct, etimologic, în latină — *lateo, ere*, „a sta ascuns, a nu se revela" (antonim al lui *pateo, ere*, „a se arăta") —, de la care limba română a preluat/creat „latența" și „latent". Sensul inițial al lui *lantháno* este acela de „a fi ascuns"; la forma medie însă, înseam-

nă în multe contexte „a uita". Acest din urmă sens e frecvent mai ales în cazul compușilor cu preverbele: *dia-*, *ek-*, *hypo-*, și, în special, *epi-*. *Epilanthάno* înseamnă strict „a uita", adică (făcînd legătura cu primul sens) „a-ți fi ascunse amintirile" sau „a-ți fi ascuns sieși". Dacă ar fi să speculăm lingvistic și semantic, păstrîndu-ne, totuși, în perspectiva filozofică a problemei, vom atribui lui *lanthάno*, cu sensul de „a fi ascuns", antonimul *faínomai* („a se arăta de la sine", „a se revela"), iar lui *epilanthάno* (cu sensul de „a uita") antonimul *anamimnéisko* („a-și reaminti" sau „a se regăsi pe sine"). Rostul acestui mic proemiu lingvistic constă însă într-o cercetare mai lărgită a modalităților de exprimare a „adevărului" în limba greacă veche. De aceea, pe lîngă termenul *alethés* („adevărat"), cu randamentul cel mai însemnat, vom lua în considerație o serie de alți patru termeni, încercînd să depistăm, prin analogie sau contrast, ce anume îi apropie și care sînt nuanțele discrete ale fiecăruia în parte.

Cei patru termeni grupați de Chantraine în *Dicționarul etimologic al limbii grecești* sînt: b) *étymos*, c) *eteós*, d) *atrekés* și e) *nemertés*.

b) și c) Primii doi termeni formează un dublet organic, sînt sinonime aproape perfecte. Etimologic, ambii sînt legați direct de verbul *etázo* (sau *hetazo*, cu psiloză), care înseamnă „a examina, a cerceta cu mare atenție". Atît *eteós* cît și *étymos* exprimă ideea de autenticitate, de fapt real, de adevăr obținut în urma

unei scrupuloase și atente investigații, căutări, verificări. De la *étymos*, de altfel, avem compusul *etymología* — „știința căutării elementului autentic, a sensului autentic, real, adevărat al unui cuvînt" (*to étymon*, după același Chantraine, ar însemna „elementul veritabil, autentic al unui cuvînt"). Așadar, cei doi termeni trebuie priviți și înțeleși ca atare, în corelație cu verbul *etázo* și cu cel mai important, din punct de vedere filozofic, compus al acestuia, *exétasis*- „cercetare, anchetă, trecere migăloasă în revistă" (preverbul *ex*- dă nuanța de exhaustivitate acestui proces de investigare). E unul din termenii-cheie ai lucrării noastre și unul din cei mai des invocați de Socrate în *Apologia* și nu numai.

d) *atrekés* — etimologic ar însemna „ne-întors, ne-sucit, ne-schimbat", prin urmare, „precis, drept". Format din alfa privativ și **trekos*, care are în sanscrită corespondentul *tarku*- (furcă de tors) și în latină, *torqueo, ere*. E folosit în special sub formă adverbială — *atrekés* — în legătură cu verbele zicerii, vorbirii: *kataléxai* și *agoreúein*. Sensul ar fi, prin urmare, în aceste contexte, „a vorbi pe șleau, fără ocolișuri, direct și precis".

e) În sfîrșit, al treilea termen din taxinomia propusă este acela de *nemertés*, tot un compus, din alfa privativ (sub forma lui *n* vocală) și radicalul verbului *hamartáno*- „a greși ținta", la început, iar mai apoi „a greși" în general. Adverbul *nemertés* înseamnă exact „negreșit".

Sensul trebuie înțeles deci ca „neabatere de la linia dreaptă, de la o rectitudine fixată a priori".

Recapitulînd dintr-o perspectivă gnoseologică tabloul modalităților de exprimare a „adevărului" în greacă, putem spune că, în vreme ce *alethés*, *étymosi* și *eteós* implică o atitudine activă a subiectului (ponderea exetazei /cercetării asumate crescînd de la primul la al treilea termen), în cazul lui *atrekés* și *nemertés* funcția subiectului se rezumă doar la numirea „directă", pe de o parte, „ne-greșită", pe de alta, a unui conținut logic, în limitele *doxei* impuse și acceptate printr-o convenție care exclude cercetarea dialectică.

Pînă aici n-am făcut decît să delimităm cîteva concepte, extrăgîndu-le din banalitatea uzuală a limbii, banalitate ce n-ar trebui atît de superficial trecută cu vederea, căci abia cufundîndu-ne în magma ei mocnită și fertilă, putem recupera, cum a făcut-o într-un rînd Heidegger, ceva din adevărul și logosul grecesc.

2. Alétheia, ca „stare-de-neascundere", și orthótes, ca „rectitudine", în interpretarea heideggeriană a „mitului peșterii"

Pe lîngă modalitățile examinate mai sus, Heidegger, în celebra analiză a „mitului peșterii" din cartea a VII-a a *Republicii*, mai scoate în evidență una și nu tocmai neesențială. Anume — *orthoteza* (*Richtigkeit*, rectitudinea și corectitudinea, în același timp, după tradu-

cerea Kleininger-Liiceanu). În acest fragment esențial al operei lui Platon, un fel de „punere în abis“ a doctrinei despre adevăr, Heidegger depistează un clivaj înlăuntrul conceptului grec de adevăr, clivaj care se va răsfrînge asupra destinului însuși al filozofiei, mutîndu-l practic pe acesta, definitiv, în albia metafizicii. Etimologic și originar, *alétheia* înseamnă, pentru greci, „stare de neascundere“—. „Neascunsul — spune Heidegger — determină zona peșterii din mit. Căci ce altceva este peștera subterană decît un spațiu care, ce-i drept, este deschis în sine, dar care, în același timp, rămîne prins sub o boltă și, cu toată existența unei intrări, închis de jur-împrejur prin pereți de pămînt. Închiderea deschisă în sine a peșterii și ceea ce este înconjurat de ea, și deci ascuns, trimit totodată la un spațiu exterior, la neascunsul care se întinde la suprafață în lumină. Esența adevărului, gîndită originar grecesc în sensul lui *alétheia* — starea de neascundere raportată la ceva ascuns (deghizat și învăluit), întreține o relație esențială cu imaginea peșterii așezate sub pămînt“. (Martin Heidegger, *Repere pe drumul gîndirii*, București, Ed. Politică, 1988, pp. 188–189). Prin urmare, peștera, ca „deschidere închisă“, ca „neascuns ascuns“ sub pămînt, este simbolul cel mai adecvat pentru „adevăr“ așa cum îl înțelegea gîndirea filozofică greacă de pînă la Platon. Numai că în povestea sa destul de vicleană, Platon nu pune accentul atît pe „ima-

ginea închiderii create de bolta subterană și nici pe priveliștea deschisului“, ci pe „rolul pe care îl joacă focul, pe strălucirea focului și pe umbre, pe luminozitatea zilei și lumina soarelui și pe soare. Totul rezidă în strălucirea a ceea ce apare și în felul în care putința de a vedea devine posibilă“ (*idem*, pp. 189–190). Meditația propriu-zisă vizează *idéa*, *idéa* care subminează „neascunsul“, care emană strălucire și facilitează „ajungerea la prezență“, adică tocmai la „esența ființei“. Astfel neascunsul este conceput din capul locului și în exclusivitate ca ceea ce este perceput în perceperea unei *Idéa*, ca ceea ce este cunoscut (*gignóskein*) în actul cunoașterii (*gignoskómenon*). Așadar abia cu momentul Platon, *noein* (care în poemul parmenidian era identic cu *einai*, deci cu ființa) dobîndește relația cu Ideea. Astfel, *alétheia*, starea-de-neascundere ca esență a adevărului, își pierde independența ontologic-gnoseologică devenind, în viziunea platonică, „relativă la vedere“. De aici putința și necesitatea unei *educări* a privirii, a unei *paideía* strîns legate de subordonarea adevărului ca stare-de-neascundere, Ideii, ca esență a adevărului. Prin urmare privirea *poate* fi educată, iar mitul povestește, în fapt, tocmai etapele acestei „educări a privirii“ care constă în adecvarea ei la Idee. *Alétheia* devine *orthoteză*, adică, într-o formulare tîrzie, *adequatio intellectus ad rem*. Că sensul lui *alétheia* s-a modificat profund ne-o dovedește evoluția

semantică a antonimului său, *láthos*, care, în neogreacă nu mai înseamnă „uitare“ sau „ascundere“, ca la început, ci pur și simplu „eroare, greșeală“. Pentru lucrarea de față însă, mai importantă (deși adesea trecută cu vederea) ni se pare următoarea afirmație a lui Heidegger, făcută spre sfîrșitul comentariului său: „Această interpretare a ființei ca *idéa*, care își datorează preeminența unei modificări a esenței lui *alétheia*, reclamă o privilegiere a privirii orientate spre idei. Acestei privilegieri îi corespunde rolul jucat de *paideía*, de « formarea » omului. Metafizica este guvernată în întregime de strădania de a defini ce anume este omul și care este poziția lui în mijlocul ființării. Începutul metafizicii în gîndirea lui Platon este totodată începutul « umanismului »“ (*idem*. p. 200).

Reinterpretarea adevărului ca *orthoteză* permite cunoașterea lui prin intermediul unei *paideía*. Optimismul gnoseologic platonician, care va face o atît de lungă și uneori pernicioasă carieră în gîndirea europeană, se situează într-un contrast net cu „doctrina“ socratică despre adevăr pe care vom încerca s-o schițăm în rîndurile următoare.

3. Înțelegerea socratică a adevărului

Vom proceda în manieră heideggeriană, oprindu-ne, selectiv, asupra unui text privilegiat din opera lui Platon, în care gîndul autentic al lui Socrate pare a fi mai puțin (dacă

nu deloc) alterat de gîndirea discipolului său, și anume asupra *Apologiei*.

În primul rînd trebuie subliniat, ca impresie generală de lectură, tonul de confesiune, de mărturisire de credință a discursului socratic. Departe de a se disculpa (acuzațiile sînt prea stupide ca să fie luate în serios) Socrate *ni* se autodezvăluie. Vorbind în fața unui tribunal al posterității (căci în fața clevetitorilor pizmași atenieni „nici nu poți dovedi că n-au dreptate, ci pur și simplu trebuie să te aperi luptînd cu niște umbre și să acuzi fără să-ți răspundă nimeni“, *Apologia*, 18 d în Platon, *Opere* vol. I, trad. Francisca Băltăceanu), Socrate alternează patosul confesiv cu o solemnitate testamentară. Nu trebuie trecut cu ușurință peste frecvența pasajelor în care, obsesiv, declară că discursul său „neîmpodobit cu întorsături meșteșugite și cuvinte alese“ stă numai și numai sub semnul adevărului nud, al autenticității neîndoielnice.

Scrutînd așadar mai îndeaproape cîteva fragmente și cîțiva termeni din discursul socratic, ne vom întreba întrucît adevărul socratic se deosebește sau este *altceva* decît adevărul platonic, cel pus în lumină de interpretarea lui Heidegger.

A) Adevărul socratic, așa cum rezultă din mărturisirea filozofului, nu poate fi asimilat, captat printr-o *paideía*. Socrate nu este un învățător, un maestru, chiar dacă unele texte platoniciene îl așază în acest rol. Sau, în mă-

sura în care este, nu e unul care să predea o doctrină anume despre „adevăr". „De fapt, spune el, profesor (*didáskalos*) nu i-am fost nimănui; dar dacă cineva dorea să mă asculte vorbind și îndeletnicindu-mă cu ale mele, fie acela tînăr sau bătrîn, eu n-am împiedicat niciodată pe nimeni" (33 a-b); și, mai încolo, adaugă: „n-am făgăduit învățătură (*máthema*) cuiva și nici n-am învățat pe nimeni. Iar dacă cineva spune că a învățat vreodată de la mine sau a auzit între patru ochi ceva ce n-au auzit și toți ceilalți, să știți bine că nu spune adevărul". Atunci, de vreme ce Socrate nu le oferă nici o învățătură tainică, excepțională (de fapt nici o învățătură, pur și simplu), ce-i atrage pe tineri și-i face să roiască împrejurul său? Răspunsul îl găsim tot în *Apologia*: „le place să asculte cum sînt puși la cercetare (*exetazoménois*) cei care par înțelepți dar nu sînt" (33 c). Dacă în privința paideii platonice se poate spune, fără îndoială, că are un caracter universalist, în privința celei socratice lucrurile stau cu totul altfel. Există *paideíai* (învățături), nu o singură *paideía*. Această tehnică se poate cel mult imita, urma, dar nu explica și asimila: „tinerii care de bună voia lor mă urmează, cei cu cele mai multe răgazuri, fii de oameni foarte bogați, sînt încîntați de felul în care iscodesc eu oamenii și adesea mă imită, apucîndu-se să-i ia la întrebări (*exetázein*) pe alții. Dar cînd îi întreabă cineva ce anume [le] face [Socrate] și ce-i învață,

ei n-au ce spune, căci doar nu știu nimic" (23 c-d). Socrate știe doar că nu știe nimic. Cum se poate preda ignoranța!? În aceeași măsură *discipolii* săi „nu știu nimic".

B) În fragmentele citate mai sus apare de două ori verbul *exetázein* — „a cerceta, a iscodi, a examina". Acest verb, folosit în numeroase rînduri de Socrate în legătură cu felul și rostul îndeletnicirii sale, conține „doctrina" sa despre adevăr. Am văzut că pentru el, adevărul nu reprezintă un conținut logic asimilabil printr-o *paideía* universală, mai precis printr-o *máthesis* universală. Adevărul socratic nu este *idéa* platonică la cunoașterea căreia se ajunge printr-o educare a privirii /rațiunii. Atunci ce este acest adevăr? sau mai degrabă, *cum* este el, în ce fel e resimțit de Socrate însuși și de discipolii săi?

Am spus în prima parte a acestui text că verbul *exetázein* are același radical cu adjectivele *eteós* și *étymos*, care, ambele, înseamnă „adevărat, autentic" în opoziție cu ceea ce este „fals, părelnic, mincinos". Am putea traduce verbul *exetázein* prin „a adeveri". Dar, deși traducerea românească e fidelă în literă, ea trădează spiritul lăuntric al vocabulei grecești. În română se pierde tocmai caracterul dinamic al acțiunii exprimate prin acest verb, acțiune care înglobează însuși rezultatul desfășurării ei. *Paideía* socratică e cercetarea laborioasă a sinelui propriu sau al celorlalți, cercetare care nu-și proiectează un adevăr în

afara ei, ci care își conține propriul adevăr lăuntric, sporit, îmbogățit dar niciodată asimilat, cuprins în întregime. *Cercetarea* socratică nu sfîrșește cu adevărul, ci e chiar drumul adevărului, adică drumul pe care adevărul însuși îl face, și-l croiește. *Eteós* este copilul pe care Socrate îl moșește prin *exétasis* (înțeleasă ca *ex-étasis*), dar care nu se poate niciodată rupe de ombilicul matern. *Exétasis* și *eteói* sînt, în fapt, consubstanțiale. Această viziune despre adevăr nu se mai înscrie pe orbita „umanismului" gnoseologic. Adevărul socratic se redescoperă abia în gîndirea părinților Bisericii creștine la un Clement Alexandrinul (*Pedagogul*), Grigorie de Nyssa (*Viața lui Moise*), Augustin (*De magistro* și *De doctrina christiana*) apărînd, în puternice ecouri, la Pascal și Kierkegaard. Cu cît înaintezi *înlăuntrul* acestui adevăr, cu atît te adîncești în tine însuți, dorindu-l și mai mult în măsura în care îl posezi și-l trăiești mai deplin...

Undeva, spre sfîrșitul *Apologiei*, Socrate spune: „O viață lipsită de cercetare (*anexétastos*) nu e viață pentru om". Dacă esența cercetării este cum am văzut, adevărul, atunci numai o viață petrecută, trăită în permanentă iscodire poate fi adevărată și nu în ultimul rînd nemincinoasă. Din perspectiva acestui adevăr veșnic și infinit își imaginează Socrate tărîmul de dincolo: „În ceea ce mă privește

aș muri de bunăvoie de nenumărate ori, dacă așa stau lucrurile, fiindcă mi-aș petrece minunat vremea acolo, întîlnindu-mă cu Palamede și cu Aias al lui Telamon, și cu oricare altul dintre cei vechi care au murit de pe urma unei judecăți nedrepte, și știind să pun pățaniile mele alături de ale lor, cred că n-ar fi lucru lipsit de farmec; mai ales ar fi plăcut să-mi petrec timpul *iscodindu-i* pe cei de acolo, cum am făcut cu cei de aici, și căutînd să aflu care dintre ei este înțelept și care își închipuie doar că este, fără să fie. Să vorbești, să fii împreună cu ei acolo și să-i iscodești, ar fi într-adevăr o fericire (41, b-c)".

II

Acum, ce știm noi despre *omul* Socrate!? Despre viața lui personală ori socială, despre însușirile lui fizice și morale!? O succintă schiță biografică ne-ar oferi cîteva repere absolut necesare pentru compararea anodinului *cetățean* Socrate cu „adevăratul" Socrate, a cărui figură numinoasă, desprinsă din magma frămîntată a dialogurilor platoniciene, nu poate decît să ne înfioare, să ne provoace acel sentiment de teamă sfîntă și admirație cutremurătoare.

Socrate s-a născut în anul 470/69, în dema Alopex din Atena. Tatăl său, pe nume Sophroniscos, era cioplitor în piatră, iar mama sa, Phainarete, moașă. Socratele lui Platon face,

de altfel, dese analogii între metoda învățăturii lui, maieutica, și arta moșitului copilului din pîntecele mamei ori a statuii desăvîrșite din pîntecele blocului de piatră. Unii cercetători ai vieții „reale“ a lui Socrate, precum Elie J. Angélopoulos, au dat o mare importanță acestor amănunte, ajungînd să susțină că filozoful de mai tîrziu ar fi practicat, în prima parte a tinereții, meseria tatălui său. Ba chiar tradiția ne-a transmis informația că în fața Acropolei s-ar fi aflat pînă tîrziu, în secolul al II-lea *p. Chr.*, un grup statuar al *Grațiilor înveșmîntate*, atribuit lui Socrate. Tot Angélopoulos susține teoria conform căreia viața înțeleptului atenian n-ar fi fost atît de virtuoasă și plină de „candori metafizice“ de la începutul și pînă la sfîrșitul ei. După ce ar fi abandonat sculptura, meserie nu prea rentabilă și extrem de dificilă, Socrate ar fi intrat pentru o vreme în tagma sofiștilor. Portretul-caricatură făcut de Aristofan în *Norii*, l-ar reprezenta așadar pe Socratele autentic *din această perioadă*. Urmează deșteptarea, întoarcerea către sine însuși, *convertirea*, am putea spune, a omului exterior la calea cercetării adevărului interior. Pe acest din urmă Socrate îl va întîlni Platon și, prin dialogurile platoniciene, *acest* Socrate va dăinui în memoria culturii europene. Așadar, după ipotezele, de altfel plauzibile, ale lui Elie Angélopoulos, viața lui Socrate ar cuprinde patru perioade: aceea a educației, pînă în 449; perioada în care

ar fi exercitat meseria de sculptor, ca ucenic al tatălui său (449–430); urmează apoi zece ani de „profesorat“ de tip sofist (430–420) — dădea lecții plătite de astronomie, retorică și meteorologie; în sfîrșit, ultimii douăzeci și unu de ani de căutare neîntreruptă, înfrigurată pentru el, sîcîitoare pentru concetățenii săi, a adevărului cuprins în vorbele oracolului delfic.

Cît privește maeștrii *filozofului* Socrate, nu există decît tradiții a căror autenticitate nu poate fi nicicum garantată. Unele vorbesc de un Socrate total incult, dar înzestrat cu o inteligență nativă ieșită din comun. Altele, dimpotrivă, vrînd să-i confiște orice merit personal, îl încadrează școlilor tradiționale de filozofie: a lui Pithagora, a lui Zenon sau a lui Heraclit. Influența lui Anaxagoras este dezmințită chiar de Socrate într-o confesiune din *Phaidon* (prezentă și în antologie). Mai picante, să zicem așa, ar fi relațiile lui spirituale cu două femei: Aspazia din Milet, o curtezană foarte rafinată, cultă și inteligentă, amintită în *Menexene*, și Diotima din Mantineea, al cărei discurs despre nașterea lui Eros și despre epopteea frumosului constituie axul metafizic al *Banchetului* platonician. Să mai amintim, în legătură cu „maeștrii“ invocați de tradiție, întîlnirea lui Socrate, ce va fi avut loc chiar la Atena, cu un înțelept indian. Cum Socrate făcuse afirmația că rostul filozofiei este de a găsi și a da un sens vieții, înțeleptul l-a contrazis, susținînd că de prisos ar căuta cineva sensul vieții dacă

nu meditează mai întîi asupra lucrurilor divine. (Despre acest misterios personaj și despre această întîlnire memorabilă a Occidentului cu Orientul, a se vedea cartea lui R. Godel, *Socrate et le sage indien*, Paris, 1953.)

De presupuneri și informații neverificabile ne lovim și în ceea ce privește viața familială a filozofului. O tradiție spune că el ar fi fost căsătorit de două ori: prima data cu o anume Myrto și abia a doua oară cu țîfnoasa și agresiva Xantippe, devenită atît de celebră tocmai prin contrastul absolut al firii sale cu aceea a răbdătorului și îngăduitorului ei soț. Xantippe și Socrate au avut trei fii: Lamprocles, Sophoniscos și Menexene. Toți trei se pierd în faldurile legendei țesute în jurul tatălui lor.

Viața politică a lui Socrate e, în schimb, ceva mai bine cunoscută. Se știe, de pildă, că filozoful n-a părăsit Atena decît de patru ori; de trei ori obligat să participe la campaniile militare din timpul războiului peloponeziac și o dată, ca să meargă la jocurile istmice. La începutul războiului (432–429) el se află în rîndul oștirii ateniene care asediază cetatea Potideea, din Chalcidica. Martor al cîtorva scene petrecute aici ne este Alcibiade, salvat, de altfel, din mîinile dușmanului, de curajosul său maestru. Totuși, cînd soldații vor propune o răsplată pentru calitățile de luptător ale lui Socrate, acesta o va refuza în favoarea lui Alcibiade. Cinci ani după ciuma care s-a abătut asupra Atenei (424), are loc bătălia de la

Delion, unde trupele ateniene sînt zdrobite de tebani. De această dată Socrate îl salvează de la moarte pe Xenofon, care nu se putea elibera de sub calul căzut în toiul luptei peste el. În sfîrșit, în 422 Socrate ia parte la expediția de la Amphipolis, de unde însă nu avem nici o informație despre el.

Mai există două episoade, tot din viața civică, pe care nu se cade să le trecem cu vederea. Unul se petrece în 406. Flota ateniană, ajutată de soartă, învinge flota lacedemoniană în insulele Arginuse. Stîrnindu-se însă o furtună cumplită, soldații n-au putut culege din mare trupurile neînsuflețite ale camarazilor lor pentru a le înmormînta cum se cuvine. Această omisiune se pedepsea, după legea ateniană, cu moartea. Prin urmare, generalii flotei au fost imediat învinovățiți și chemați în fața tribunalului din Prytaneu, tribunal alcătuit din cincizeci de membri ai Sfatului celor Cinci Sute, printre care, tocmai în acea perioadă, se număra și Socrate. Mai mult, prin tragere la sorți, Socrate a fost numit președintele comisiei. Ei bine, în ciuda vociferărilor agresive ale poporului și acuzatorilor, care doreau condamnarea la moarte a generalilor în bloc, printr-un decret comun, Socrate decide judecarea celor acuzați unul cîte unul, dînd astfel fiecăruia posibilitatea și dreptul, de altfel elementar, să se apere și, eventual, să se disculpe.

Doi ani mai tîrziu, pe vremea tiraniei Celor Treizeci, între care cel mai nemilos pare a fi

fost însuși Critias, fostul său discipol, Socrate pur și simplu nu vrea să participe la arestarea lui Leon din Salamina, deși primise ordin să o facă. El însuși ne spune în *Apologie*: „După ce-am ieșit din *tholos* (încăperea unde stăteau prytanii) cei patru s-au dus la Salamina ca să-l aducă pe Leon, iar eu m-am întors acasă.“ Nesupunere pe care nici măcar Critias n-a putut-o tolera și probabil că, dacă regimul Celor Treizeci nu ar fi fost răsturnat atît de repede, viața lui Socrate ar fi fost curmată din chiar ordinul discipolilor săi.

Dar regimul tiranic a fost răsturnat, iar democrații din exil au revenit la Atena. Printre ei se afla și un tăbăcar, pe nume Anytos, odinioară foarte înstărit, care însă, din pricina urgiei Celor Treizeci a pierdut mare parte din avere. Acest Anytos a rămas în istorie drept cel mai îndîrjit dușman al lui Socrate, deși, aparent, fără nici un motiv convingător. Unii au încercat să demonstreze că la mijloc s-ar fi aflat un resentiment personal: Socrate l-ar fi certat în public pe viitorul acuzator că nu se interesează de soarta fiului său, dîndu-i doar minima educație trebuincioasă pentru conducerea unei tăbăcării; alții insinuează că Anytos ar fi fost gelos pe iubirea lui Alcibiade față de Socrate. Motivații, mai mult sau mai puțin răutăcioase, apărute după moartea filozofului! Anytos i-a cumpărat pe încă doi atenieni, care n-aveau de ce să-l agreeze pe Socrate: pe retorul Lycon și pe poetastrul Meletos. Ulti-

mul a și redactat actul de acuzare. „Eu, Meletos, fiul lui Meletos, din dema Pitthea, acuz sub jurămînt pe Socrate, fiul lui Sophroniscos, din dema Alopex. Socrate se face vinovat de crima de a nu recunoaște zeii recunoscuți de cetate și de a introduce divinități noi; în plus, se face vinovat de coruperea tinerilor. Pedeapsa cerută: moartea."

Apologia ne prezintă, în punctele ei esențiale, atitudinea lui Socrate în timpul desfășurării procesului. După un prim discurs, judecătorii îl declară vinovat cu două sute optzeci și unu de voturi la două sute șaptezeci și opt. Acuzatorul ceruse condamnarea la moarte; totuși acuzatul putea propune, singur, o anumită pedeapsă, de care tribunalul avea să țină seamă. Iar Socrate își dă pedeapsa cuvenită: să fie hrănit în prytaneu, adică în locul cel mai ales al Atenei, unde nu erau hrăniți decît învingătorii la jocurile olimpice. Iar dacă nu, atunci să fie răscumpărat pe o mină, cam la cît se ridica toată averea lui, adică pe mai nimic. Văzîndu-se luați peste picior, o parte dintre judecătorii care votaseră în favoarea nevinovăției în primul tur, votează acum invers. Astfel că Socrate e condamnat la moarte cu optzeci de voturi în plus. Sentința se executa, de obicei, fără nici o întîrziere. De data aceasta însă, zeul delfic a intervenit în favoarea protejatului său. Căci tocmai a doua zi după încheierea procesului pleca spre insula Delos o corabie consacrată lui Apollo. Ritualul celebra anual ajutorul

oferit de zeu lui Tezeu în confruntarea acestuia cu Minotaurul cretan. Iar legea spunea că vreme de o lună de zile, cît îi trebuia corăbiei să ajungă la Delos și să se întoarcă, orice execuție era interzisă. Treizeci de zile așadar Socrate își așteaptă moartea în închisoare, vizitat de prieteni, discipoli, de Xantippe și de fiii săi. Discipolii pregătiseră în tot acest răstimp și un plan de evadare, ba chiar îl atrăseseră de partea lor și pe paznicul închisorii, dar totul se izbi de încăpățînarea lui Socrate. Dialogul *Phaidon* ne prezintă ultimele lui ceasuri de viață. Se aflau în preajmă-i: Apollodor, care-i aduse chiar o tunică nouă și frumoasă, pentru a trece în toată splendoarea la zei — dar Socrate refuză s-o îmbrace spunînd că dacă haina lui păcătoasă i-a fost bună pînă acum o să-i fie bună și de-acum încolo; apoi Criton cu fiul său, Critobul, Hermogenes, Epigenes, Eschine, Anthistene Cinicul, Euclid Megarianul, Ctesippos, Menexene, Phaidon și tebanii Simmias și Cebes. Lipseau Aristip, Xenofon, aflat în Asia, în aventuroasa expediție a celor zece mii, și Platon însuși, bolnav. La ceasul hărăzit, Socrate bău cu un calm desăvîrșit paharul de cucută, se întinse pe pat și așteptă să moară. Cu un gest grăbit își acoperi fața, spre a ascunde, parcă, un posibil spasm, un semn de silă ori de durere. Atît și nimic mai mult.

Imediat după moartea filozofului, atenienii s-au văzut acuzați de a-l fi ucis pe cel mai bun

dintre ei. Grea povară pentru o întreagă cetate. Cum, să fi ucis ei oare un om cumsecade, potolit și la locul lui — așa cum ne apare Socrate în *Amintirile* lui Xenofon — chiar pe degeaba!? Adevărul este că omul acesta urît și prost îmbrăcat, cicălitor și sarcastic irita cam pe toată lumea în Atena. Aceeași iritare o resimțim chiar și noi, uneori, în fața personajului din *Dialoguri*. De ce era Socrate atît de cîrcotaș? Îmi vine să răspund, dacă n-aș crede tot atît de mult ca și el în autoritatea de atunci a oracolului delfic, că din neputința lui tragică de a crea, dintr-un „complex de sterilitate lăuntrică". Oare un om care simte că se împlinește prin ceea ce face nu devine mai îngăduitor cu ceilalți, mai îngăduitor chiar și cu sine însuși!? Asta se simte, ca un gol inuman, la Socrate. Lipsa de îngăduință și uneori aproape de iubire față de omenescul din sine și față de omenescul celor din jur. Vreau să cred că Socratele adevărat nu era deloc așa și că numai tușa idealizantă a lui Platon îi conferă această aură respingătoare, de sfînt intolerant. Dar numai astfel putem înțelege puțin din tragedia demersului socratic: căutarea omului, a omenescului din sine fără de care spusa zeului delfic nu ar avea decît un simplu sens moral. Socrate căuta omul din sine și din ceilalți știind prea bine că aici se ajunge la fel de greu ca și pînă la zeu. Și, într-adevăr, omul a stat ascuns și nu s-a arătat omului. De aceea Socrate a trebuit să joace pînă

în ultima clipă rolul zeului-om. Moartea lui are ceva olimpian. Nu e o moarte omenească. E o moarte artificială și patetică. Socratele din *Phaidon* nu-i decît un „mort imaginar“, așa cum, de fapt, Socratele platonician, în toate ipostazele lui, nu ajunge să fie mai mult decît un „om imaginar“. Așadar, „Socrate omul“, titlul acestui roman platonician, ar trebui înțeles oarecum apofatic. El spune ceea ce, de fapt, Socratele lui Platon nu este și nu poate fi. „Omul“ trebuie înțeles aici ca om imaginar, ca virtualitate ontologică așteptîndu-și chipul chiar și dincolo de moarte. Platon este un docetist* în privința lui Socrate. Socrate n-a murit întrucît Socrate nu a existat. Numai *imaginea* lui Socrate a căpătat consistență estetică în dialogurile platoniciene. Așadar, în afara literaturii, omul Socrate va fi rămas, și rămîne încă, singur și nemîntuit.

---

* De la *dókein* (gr., a părea), erezie creștină susținînd inexistența lui Isus ca om înzestrat cu un trup real, ci doar cu un trup aparent (*n. ed.*).

NOTĂ PRELIMINARĂ

În antologia de față nu ne-am propus să adunăm învățăturile socratice, lucru, de altfel, greu de întreprins. Am dorit să „legăm" un mic roman despre *omul* Socrate. Un roman al lui Platon, căci numai în dialogurile acestuia figura Maestrului apare în politropica ei expresivitate. Spre deosebire de Socratele lui Xenofon — „un burghez de treabă" cam „prăfuit și palavragiu" (după caracterizarea lui Kierkegaard) — Socratele platonician e însoțit mereu de o aură tainică. Și asta se observă de la prima pînă la ultima pagină a antologiei: între elogiul lui Alcibiade din *Symposion* și scena morții din *Phaidon*, un daimon bun „ne ține sub ochi". Romanul începe cu un banchet al iubirii și sfîrșește, simetric, cu un banchet al morții. Totuși senzația pe care o resimți după ce ai trecut de ultima scenă nu este una amară. Trăind un timp pe lîngă Socrate începi să te familiarizezi cu daimonul său. În fond, cum scrie Plutarh undeva, cei doi nu se despart niciodată; dai-

monul este mereu cu Socrate, așa cum, în Odiseea, Atena veghează mereu asupra lui Ulise. Moartea nu face decît să-l apropie și mai mult pe om de perechea sa divină. Astfel, ea pare forma ultimă și deplină a iubirii.

I

ELOGIUL LUI ALCIBIADE

ALCIBIADE [...] O să încerc, domnilor, să-i aduc laudă lui Socrate folosindu-mă de niște asemănări. Poate Socrate va crede că urmăresc să-l fac de rîs, eu însă doresc să fac aceste asemănări nu de dragul derîderii, ci de dragul adevărului. Iată, eu sînt încredințat că Socrate seamănă leit cu acei Sileni pe care îi poți vedea în atelierele de sculptură: meșterii îi închipuie ținînd la gură un fluier sau un flaut, însă dacă-i desfaci în două, găsești în ei niște statuete de zei. În al doilea rînd susțin că Socrate seamănă bine cu Satirul Marsias. Nici măcar tu, Socrate, n-ai putea tăgădui că, la înfățișare, semeni cu toți aceștia. Dar nu numai la înfățișare, cum vei afla numaidecît. Te înverșunezi împotriva oamenilor sau nu ești tu acela care îi ia mereu în rîs pe oameni, batjocorindu-i? Vezi că, dacă nu recunoști că așa este, aduc martori. Vei zice însă că nu ești cîntăreț din flaut. Ba ești și mult mai minunat decît Marsias. Acela, ca să-i farmece pe oameni, avea nevoie de flaut și sufla în el cu harul gurii sale, cum face, pînă astăzi, cine îi

cîntă cîntecele. Cele pe care le cînta Olimpos erau, după părerea mea, tot ale lui Marsias, pentru că de la el le învățase. Ori că le cîntă un bun flautist, ori o flautistă nepricepută, cîntecele lui sînt singurele care pun stăpînire puternică pe oameni și care, divine fiind, îi vădesc pe aceia dintre ei care au nevoie de zei și caută să învețe cum să li se-nchine. Tu nu te deosebești prea mult de el, doar atît că, fără flaut, numai cu puterea cuvintelor tale faci întocmai ceea ce făcea el. Iar noi, cînd ascultăm cuvintele unui alt vorbitor, fie el cît de bun, rămînem nepăsători, pot să zic pînă la unul. În schimb, cine te ascultă pe tine sau pe cineva care, chiar rău vorbitor fiind, redă spusele tale, rămînem cutremurați și cădem în stăpînirea lor. Oricine ar fi, femeie, bărbat sau băiețandru. Eu, din parte-mi, tare aș vrea să vă spun ce s-a petrecut cu mine ascultîndu-l pe omul acesta și ce se mai petrece încă, dar tare mă tem că o să mă credeți beat rău de tot, chiar dacă m-aș jura. Fapt este că, atunci cînd îl ascult, inima îmi bate mai cu putere decît aceea a celor cuprinși de zbuciumul coribantic, iar ochii mi se umplu de lacrimi. Și văd că și altora, nu puțini, li se întîmplă la fel. Cînd îl ascultam pe Pericle sau pe alți oratori, îmi plăcea cum vorbesc, dar nu simțeam nimic asemănător, sufletul nu-mi era răscolit și nici nu eram cuprins de nevoia să mă răzvrătesc ca un om înrobit. Da, sub puterea acestui Marsias pe care-l vedeți, ajungeam să simt că

nu pot trăi așa cum trăiam. E un lucru pe care nu-l poți tăgădui, Socrate. Și chiar și în clipa aceasta îmi dau bine seama că, dacă aș vrea să-mi plec urechea la vorbele lui, nu m-aș putea înfrîna și aș cădea în aceeași stare. Mă face să recunosc că, avînd eu atîtea cusururi, ar trebui să am grijă de sufletul meu. Iar eu, în loc de asta, văd de treburile atenienilor. Astfel că mă văd silit să-mi astup urechile și să fug de el ca de Sirene, de teamă ca nu cumva, rămînînd locului, să mă apuce acolo adînci bătrîneți. Și el e singurul om față de care simt ceea ce nimeni n-ar crede că aș putea simți față de un om: rușine. Da, de el, și numai de el, mi-e rușine. Pentru că îmi dau prea bine seama că are dreptate cînd îmi spune să nu fac anumite lucruri și totuși, de cîte ori mă îndepărtez de el, cad pradă plăcerii pe care mi-o aduce cinstirea mulțimii. Deci fug ca un nemernic de el, apoi, cînd îl revăd, mi-e rușine de dreptatea pe care i-o știu și i-o recunosc. Și nu o dată m-aș bucura să știu că nu se mai numără printre cei vii. Numai că, dacă s-ar întîmpla asta, m-ar sfîșia durerea. Nu știu cum să mă mai descurc cu omul acesta. Oricum, acestea au fost și sînt urmările pe care le au asupra mea și a multor altora cîntările din flaut ale acestui satir. Dar o să vă mai dau și alte dovezi despre asemănarea lui cu cei cu care l-am asemuit și a însușirilor minunate pe care le are. Ascultați-mă, pentru că, puteți fi convinși de asta, nimeni dintre voi nu-l

cunoaște pe omul acesta. O să vi-l dezvălui eu, dacă tot am început. Voi îl vedeți pătimaș de tineri frumoși, stînd mereu în preajma lor și privindu-i ca pierdut. Și altă suceală: zice tot timpul că nu știe nimic. Așa îi place lui să se arate. Cît despre înfățișarea lui, nu este ea aceea a unui silen? Ba încă cum! În fapt toate acestea sînt doar un înveliș părelnic în care se ascunde, aidoma silenului sculptat. Cînd însă îl deschizi, iubiți comeseni, nici nu vă puteți închipui ce belșug de cumpătare se află înlăuntrul lui. Și să știți: puțin îi pasă cînd vede un tînăr frumos, ba chiar îi privește frumusețea cu o răceală de neînchipuit, așa cum privește averea sau oricare dintre bunurile pentru care ești preafericit de mulțime. Pe toate acestea le socotește fără nici un preț, iar în ochii lui nici noi nu sîntem mare lucru. Așa să știți. Își petrece viața făcînd pe prostul și zeflemisindu-i pe oameni. Doar că atunci cînd lasă gluma și cînd silenul se deschide, oare să fie cineva care să fi văzut statuile dinlăuntru? Mie mi s-a întîmplat să le văd de mult și erau atît de frumoase și de minunate, atît de divine, încît am simțit că trebuie să urmez pe dată toate îndemnurile lui.

Închipuindu-mi că frumusețea tinereții mele îl atrage cu adevărat, mi-am zis că sînt omul cel mai norocos și că voi avea minunatul prilej ca, supunîndu-mă dorinței lui, să aud de la el tot ce știe. Într-atîta mă încredeam în floarea frumuseții mele! Chibzuind astfel, l-am poftit

la mine acasă. Pînă atunci nu aveam obiceiul să-l primesc fără să fie de față slujitorul în a cărui grijă eram, dar de data aceasta l-am trimis de acasă și l-am primit pe Socrate singur. Mă simt dator, cum v-am făgăduit, să vă înfățișez întregul adevăr, așa că vă rog să fiți cu luare aminte. Iar tu, Socrate, dacă mă abat cumva de la adevăr, arată-mi cu ce am greșit. Și astfel iată-ne împreună singuri. Mă așteptam ca el să înceapă de îndată să vorbească așa cum, în asemenea împrejurări, vorbesc iubitorii cu cei de care sînt îndrăgostiți. Și mă bucuram. Însă n-a fost deloc așa. Dimpotrivă, a stat de vorbă cu mine întocmai ca de obicei și, la sfîrșitul zilei, dus a fost. După aceea am început să-l poftesc la palestră, pentru luptele de acolo. Și ne-am luptat corp la corp, fără ca cineva să fie de față, eu sperînd mereu că în felul acesta voi dobîndi ceva. Ce să vă spun? N-am avut nici un spor. Atunci, văzînd că așa nu ajung la nimic, m-am gîndit că doar cu de-a sila pot dobîndi ceva de la un asemenea om și că, de vreme ce tot am început, nu trebuie să mă dau bătut pînă nu mă lămuresc într-un fel sau în altul. Prin urmare l-am poftit într-o zi să cineze cu mine, la mine acasă, întocmai cum fac îndrăgostiții cînd au pus vreun gînd rău vreunui iubit. La început n-a primit, după o vreme, s-a lăsat totuși înduplecat. Cînd a venit întîia oară a plecat de cum am isprăvit cu cina și mi-a fost rușine să-l mai rețin. Am încercat din nou: după masă, l-am

ținut de vorbă pînă în puterea nopții, iar cînd a vrut să plece i-am spus că e foarte tîrziu și l-am convins să rămînă. Era întins pe patul de lîngă mine, cel pe care se aflase în timpul cinei, iar în odaie nu eram decît noi doi. Pînă aici toate bune și bune să le audă oricine. De-aici încolo n-ați mai auzi de la mine un cuvînt dacă n-ar fi la mijloc vorba că, în orice împrejurare, « vinul spune adevărul » și apoi dacă n-aș crede că ar fi nedrept ca, proslăvindu-l pe Socrate cum am pornit s-o fac, să las uitării una dintre faptele lui cele mai presus de fire. Și, pe deasupra, eu sînt ca omul mușcat de șarpe. Acela nu vrea să vorbească despre suferința lui decît cu aceia care au îndurat-o și ei, pentru că numai ei pot să înțeleagă și să ierte ce-a făcut și a spus el în puterea durerii. Așa și eu, mușcat de ceva mult mai dureros și de unde doare cel mai tare... de inimă, de suflet... nu știu prea bine cum să-i zic... de acolo am fost înțepat și mușcat de vorbele filozofiei, care, atunci cînd pun stăpînire pe un om tînăr și nu cu totul lipsit de înzestrări, lucrează mai năprasnic decît veninul viperei și îl împing la cele mai nesăbuite fapte și rostiri... și văzînd eu aici oameni ca Faidros, Agaton, Eriximah, Pausanias, Aristodem și Aristofan, Socrate bineînțeles, cîți vă mai aflați de față... într-adevăr voi toți v-ați împărtășit din nebunia și din delirul dionisiac al filozofului... de aceea ascultați cu toții. Știu că veți avea îngăduință pentru ce-am făcut

atunci și o să vă spun acum. Iar voi, sclavi și ce oameni fără știința tainelor și ascuțime a minții vă veți mai fi aflînd pe-aici, porți grele închideți asupra urechilor voastre. Așadar: după ce am stins lampa, știindu-i pe sclavi plecați din casă, m-am gîndit să nu mai umblu cu ocolișuri și să-i spun pe șleau care mi-e gîndul. L-am scuturat ușor și l-am întrebat: « Dormi, Socrate? », « Nu, nu dorm », mi-a răspuns. « Știi la ce mă gîndesc? » « La ce anume? », « Mă gîndesc că, dintre toți oamenii care m-ar putea iubi, numai tu ești vrednic de asta și mi se pare că, deși mă iubești, șovăi să mi-o spui. Iar eu cred că este o nesocotință să nu te bucuri de mine, precum și, în măsura în care ai avea nevoie, de tot ce am eu, avere, prieteni, tot. Pentru mine nimic nu este mai însemnat decît desăvîrșirea mea, de cîtă m-aș dovedi eu în stare, și nu cred că pentru asta aș putea găsi ajutor mai de seamă decît tine. Prin urmare, dacă nu m-aș dărui unui om ca tine, m-aș simți mult mai rușinat în fața celor cu minte decît aș fi în fața celor mulți și fără minte dacă aș face-o. » Socrate m-a ascultat apoi mi-a răspuns, cum îi e felul și năravul, făcîndu-se că n-a înțeles. « Alcibiade dragul meu, s-ar putea să nu fi spus chiar un lucru zănatic dacă ce zici tu despre mine este cumva adevărat și dacă se află în mine puterea de a te face mai bun. De bună seamă ai văzut la mine o frumusețe fără seamăn, cu totul alta decît frumusețea

înfățișării tale. Și dacă, după asemenea descoperire, vrei să faci un tîrg cu mine și să dai frumusețe pentru frumusețe, înseamnă că te gîndești la un cîștig bun de tot: în schimbul unei frumuseți părelnice cauți să dobîndești una adevărată, cu alte cuvinte „să dai aramă și să iei aur". Numai că, om minunat ce ești, uită-te mai bine cum stau lucrurile, să nu care cumva să te înșeli în privința mea, văzînd în mine ceea ce nu sînt. Vezi tu, ochiul minții nu începe să fie mai pătrunzător decît atunci cînd agerimea privirilor începe să se stingă, iar tu ești încă departe de asta. » Iar eu: « În ce mă privește, lucrurile stau așa cum ți-am spus și nu ți-am spus altceva decît ceea ce gîndesc cu adevărat. Tu trebuie să hotărăști ce e mai bine pentru tine și pentru mine. » La care Socrate: « Da, ai dreptate, și chiar asta o să facem în zilele următoare, o să chibzuim ce este mai bine pentru noi doi și în privința aceasta și în altele. » Eu, după schimbul acesta de vorbe, l-am crezut răpus de săgeată. Prin urmare m-am ridicat și, nemailăsîndu-i timp să spună o vorbă, l-am acoperit cu haina mea (era iarnă), m-am vîrît sub vechea lui manta și l-am cuprins în brațe pe omul acesta cu adevărat divin și minunat pe care îl vedeți și, astfel întins, am petrecut întreaga noapte alături de el. Sper, Socrate, că nici de data aceasta n-o să spui că mint. Fapt este că, după atîtea strădanii ale mele, departe de a se lăsa biruit de frumusețea mea, a disprețuit-o, a luat-o în rîs și a

jignit-o. Și eu care credeam că-i pun la îndemînă ceva de mare preț, domnilor judecători (pentru că asta sînteți, judecători ai purtării trufașe a lui Socrate). Vreau să aflați, și jur pe toți zeii și pe toate zeițele că spun adevărul, că, la trezire, cînd m-am ridicat de lîngă Socrate, nu se petrecuse cu mine nimic mai deosebit decît dacă aș fi dormit cu tatăl meu sau cu un frate mai mare. Și, după toată întîmplarea, ce credeți că am simțit? Da, m-am simțit, firește, umilit, însă totodată copleșit de admirație pentru felul de a fi, pentru stăpînirea și pentru dîrzenia acestui om. Mi-am dat seama că în ce privește înțelepciunea și dîrzenia am întîlnit o făptură cum nu puteam spera că voi mai întîlni vreodată în viață. Și că nu-mi stătea în putere nici să mă supăr și să-i întorc spatele, nici să mai găsesc vreun mijloc de a-l cîștiga pentru mine în felul dorit. De a-l ispiti nici nu putea fi vorba, știam mai bine decît oricine că în privința asta pavăza lui era mai de nepătruns decît a lui Aias de lance. Și, de asemenea, înțelesesem că scăpase din singurul năvod cu care crezusem că-l pot prinde. Nu mai știam ce să fac. Și i-am rămas în preajmă, căzut în robie cum nimeni n-a căzut vreodată în robia cuiva. De altfel, cît privește înrobirea, lucrurile n-au rămas aici. După această întîmplare a urmat lupta de la Potideea, unde ne-am aflat împreună și unde mîncam la aceeași masă. Dintru bun început mi-am dat seama că felul în care îndura Socrate

asprimile vieții de soldat era mai presus nu numai de al meu, ci și de al oricui. De cîte ori se întîmpla ca, drumul fiind tăiat pe undeva, cum se mai întîmplă la război, să nu ne vină hrana, Socrate îndura foamea cum nici unul dintre noi n-o îndura, nici pe departe. Cînd aveam tot ce ne trebuia, nimeni nu știa să se bucure mai mult de toate, și mai ales de băutură. Nu umbla după ea cu tot dinadinsul, dar, cînd era silit să bea, era mai tare decît noi toți și, lucru uimitor, nimeni nu l-a văzut vreodată pe Socrate beat. Sînt convins că o să aveți dovada chiar acum! Și s-a arătat uimitor și cînd a fost de îndurat frigul (iernile sînt grele pe acolo), îndeosebi într-o zi cînd era un ger năprasnic și cînd unii nici n-au vrut să iasă afară, iar cei care totuși ieșeau, ieșeau încotoșmănați în fel și chip și cu picioarele înfășurate în pîslă și în piei de miel. El însă a ieșit afară, în ger, îmbrăcat numai cu mantaua lui de toate zilele și desculț. Și așa, desculț, umbla pe gheață mai ușor decît cei bine încălțați, astfel că soldații se uitau pieziș la el, crezînd că în felul acesta vrea să-i umilească. Da, așa au stat lucrurile în privința aceasta. Dar să vedeți, mai departe. « Cîte-a făcut și-a răbdat bărbatul acesta puternic » tot acolo, lîngă Potideea. Merită să auziți. Într-o bună zi, dis-de-dimineață, a căzut pe gînduri, urmărind ceva în mintea lui. Și cum gîndul nu i se deslușea, nu se dădea bătut și a rămas acolo locului, tot căutînd. Se făcuse amiază și oame-

nii se uitau la el, mirați, și își spuneau unul altuia: « Uite, Socrate stă neclintit aici din zori tot gîndindu-se la ceva ». Pînă la urmă, lăsîndu-se seara, cîțiva dintre ei (erau niște ionieni), după ce au cinat, și-au scos afară așternutul (acum era vară) și s-au culcat la răcoare, pîndind totodată să vadă dacă Socrate o să stea așa toată noaptea. Și chiar așa a și fost, pînă la răsăritul soarelui. Apoi a înălțat o rugă către Soare și a plecat de acolo.

Și acum, dacă vreți, despre Socrate la vreme de luptă. Mă simt dator să îi aduc și închinarea aceasta. Cînd a avut loc bătălia în urma căreia generalii m-au decorat pentru vitejie, cine credeți că a fost, dintre toți oamenii, cel care mi-a salvat viața. El! M-a văzut rănit și n-a vrut să mă părăsească acolo, ba, pe deasupra, mi-a salvat și armele. Iar eu, am încercat să-i conving pe generali să te decoreze în locul meu pe tine, Socrate. Sper că n-o să mă mustri pentru asta și nici n-o să mă dezminți. Numai că generalii, ținînd seama de trecerea pe care o aveam eu la atenieni, voiau să mă decoreze pe mine, cine a stăruit mai cu foc că așa să facă? Tu, Socrate! Și apoi, cîțiva ani mai tîrziu, merita să-l vedeți pe omul acesta în ceasul cînd armata noastră, înfrîntă, se retrăgea în grabă de lîngă Delion. Socrate mergea în mijlocul armatei împrăștiate, alături de Lahes. Purtau greaua armură de hoplit. Eu, călare, am dat din întîmplare peste ei, văzîndu-i astfel împovărați, le-am strigat îndată

amîndurora să nu-și piardă curajul și să știe că n-o să-i părăsesc. Aici, mai bine decît la Potideea, am avut prilejul să mă uit cu luare aminte la Socrate: mă temeam mai puțin să o fac, pentru că eram călare. Și am văzut, întîi, că era mult mai stăpîn pe sine decît Lahes. Apoi mi-am dat seama că, întocmai cum spune un vers al tău Aristofan, Socrate pășea acolo ca și în Atena, « cu fruntea sus și aruncînd priviri cînd într-o parte, cînd într-alta », uitîndu-se liniștit și la ai noștri și la dușmani. Oricine și-ar fi dat seama, fie și de departe, că, dacă ar fi încercat vreun dușman să-l atingă, era om să se apere cu toată dîrzenia. Și tocmai lucrul acesta îi punea la adăpost în timp ce mergeau, și pe unul și pe celălalt. Știți bine că, la război, urmăritorii nici nu se ating de cei care se arată neînfricați, ci îi urmăresc doar pe cei care o iau la goană în neștire, speriați.

Și ar mai fi și multe altele de spus spre marea laudă a lui Socrate, și toate vrednice de admirația noastră. E drept că purtarea și faptele lui, luate ca atare, ar putea fi asemuite și cu ale altora. Dar ce este cu adevărat uimitor la el este că nu seamănă cu nici un alt om, nici din vechime, nici de azi. Astfel bunăoară, pe Ahile îl poți asemui cu Brasidas și cu alți cîțiva, pe Pericle, cu Nestor, cu Antenor, cu alții. Și s-ar mai putea găsi și alte pilde. Cînd e vorba însă de Socrate poți căuta mult și bine, atît printre cei de demult cît și printre cei din zilele noastre, că n-o să găsești pe nimeni care

să semene, fie și pe departe, cu acest om ciudat și în ființa lui și în vorbele sale. Cel mult poți să recurgi, cum am făcut eu, la asemănarea, nu cu vreun om, ci cu sileni și satiri. Chiar și în ceea ce privește ceea ce spune el, lucru pe care pînă acum l-am lăsat deoparte. Și spusele lui seamănă cu acei sileni pe care poți să-i deschizi. Să zicem că cineva stă să-l asculte pe Socrate: la început spusele lui i-ar părea de-a dreptul caraghioase. Folosește asemenea cuvinte și alcătuiri de cuvinte încît ai crede că sînt îmbrăcate în pielea unui satir fără rușine. Tot vorbește despre catîri de povară, fierari, șelari, tăbăcari și, vorbind despre ei, pare să spună mereu aceleași lucruri, într-atîta încît oricărui nepriceput și oricărui prost i-ar veni să le ia în rîs. Dar cînd le desfaci învelișul și pătrunzi în adîncul lor începi prin a-ți da seama că vorbele lui sînt pline de un tîlc pe care doar ele îl au. Și, dacă stărui mai mult, că sînt mai zeiești decît oricare altele, avînd în miezul lor nenumărate înfățișări ale vredniciei omenești și năzuind să cuprindă în înțelesul lor cît mai mult cu putință. Sau, mai bine zis, să cuprindă în ele tot ce trebuie să aibă în vedere acela care vrea să devină un om desăvîrșit.

Iată, cinstită adunare, ce cred eu că este de lăudat la Socrate. Cît despre imputările pe care i le aduc, le-am amestecat în lauda mea, spunîndu-vă în ce fel m-a jignit. E drept că n-am fost singurul: la fel s-a purtat și cu Harmides, fiul lui Glaucon, cu Eutidem, fiul lui

Diocles și cu nenumărați alții. Pe toți i-a amăgit, prefăcîndu-se că e îndrăgostit de ei în timp ce lui îi place mai mult să fie el cel iubit nu cel care iubește. Astfel că te sfătuiesc, Agaton, să nu te lași păcălit de omul acesta. Slujească-ți de învățătură ce am pătimit eu și păzește-te să nu ajungi ca acela din zicala: « prostul întîi o pățește și apoi se dumirește ».

II

TREI SIMBOLURI

Socrate — moașă

THEAITETOS Socrate, să știi bine că eu m-am apucat de multe ori să examinez această problemă, căci auzisem de întrebările pe care le puneai tu. Numai că nu pot nici să mă încredințez eu însumi că spun ceva cu rost și nici să aud că altul ar face-o așa cum ceri tu; ba, mai mult, nu pot nici măcar să alung această grijă.

SOCRATE Te încearcă durerile facerii, dragă Theaitetos, și asta pentru că ești nu gol, ci cu rod.

THEAITETOS Nu știu, Socrate; îți spun doar ce sufăr.

SOCRATE Deci, nu ți-a ajuns la urechi — mă faci să rîd — că eu sînt fiul unei moașe, nobila și vajnica Phainaréte?

THEAITETOS Am auzit asta, fără îndoială.

SOCRATE Dar că mă îndeletnicesc și eu cu aceeași meserie ai auzit?

THEAITETOS Cîtuși de puțin.

SOCRATE Atunci să știi bine că așa este; dar nu mă pîrî altora, căci le-am ascuns, prietene, că am această meserie. Ba unii, neștiind

deloc acest lucru, nu asta spun despre mine, ci că sînt foarte ciudat și las oamenii cu nedumeriri. Ai auzit-o oare și pe asta?

THEAITETOS Da, bineînțeles.

SOCRATE Să-ți spun care este motivul?

THEAITETOS Cum să nu!

SOCRATE Atunci adu-ți aminte tot ce știi despre moașe și vei pricepe mai ușor ce vreau să-ți spun. Așadar, știi, cred, că nici o femeie dintre cele care pot rămîne însărcinate și naște nu le moșește pe altele, ci acelea care nu mai pot odrăsli.

THEAITETOS Fără îndoială.

SOCRATE Se spune că pricina acestui lucru e Artemis, că, necăsătorită fiind, i-a revenit grija nașterilor. Celor sterpe nu le-a dat, vezi bine, putința moșitului, pentru că omul este din firea sa mai slab în a deprinde un meșteșug a cărui experiență nu o are. Le-a rînduit însă la așa ceva pe cele care din cauza bătrîneții nu pot avea copii, cinstind astfel asemănarea lor cu ea.

THEAITETOS Probabil.

SOCRATE Și, deci, nu este tot probabil și chiar necesar ca moașele mai degrabă decît altele să cunoască femeile însărcinate și pe cele care nu sînt?

THEAITETOS Ba chiar așa.

SOCRATE Și tot astfel, ele, moașele, pot, prin leacuri și descîntece, să trezească ori să potolească durerile după cum vor și să le ușureze pe cele care nasc greu, iar dacă găsesc cu cale să lepede un rod, ca fiind prematur, îl leapădă.

THEAITETOS Așa este.

SOCRATE Și tot așa, n-ai băgat oare de seamă că sînt și cele mai grozave pețitoare, cunoscînd cum nu se poate mai bine ce femeie trebuie unită cutărui bărbat spre a face copiii cei mai reușiți?

THEAITETOS Asta nu știam chiar deloc.

SOCRATE Atunci află că se fălesc mai tare cu lucrul acesta decît cu tăiatul unui buric. Căci gîndește-te: a îngriji și a recolta roadele pămîntului este sau nu aceeași meserie cu a ști în ce pămînt poate fi sădită cutare sămînță și plantă?

THEAITETOS Desigur că aceeași.

SOCRATE Iar la femeie, prietene, crezi că una este să recoltezi și altceva cealaltă?

THEAITETOS Nu, pe cît se pare.

SOCRATE Nici nu este. Dar, din pricina împreunării necuvenite și nepricepute dintre bărbat și femeie (împreunare care poartă numele de prostituție), moașele — fiindcă sînt cinstite — fug de pețit, căci le este frică să nu cadă sub această acuzație din cauza meseriei lor. Căci moașelor singure li se cuvine, de bună seamă, și să pețească după rînduială.

THEAITETOS Așa se pare.

SOCRATE Aceasta este deci lucrarea moașelor, mai puțin importantă, totuși, decît a mea. Căci în cazul femeilor nu se întîmplă să aducă pe lume năluciri uneori, iar alteori adevăruri și să nu poți face cu ușurință deosebirea. Dacă s-ar întîmpla așa, cea mai mare și cea mai

frumoasă lucrare ar fi pentru moașe cernerea adevărului de neadevăr. Tu nu crezi tot astfel?

THEAITETOS La fel cred și eu.

SOCRATE Cît despre moșitul pe care îl practic eu, se îngrijește cam de aceleași lucruri; se deosebește, însă, prin aceea că moșește bărbați nu femei și că cercetează roadele sufletești, nu trupești ale acestora. Dar cel mai de seamă lucru în meseria noastră este acela că sînt capabil să pun la încercare și să dovedesc în mod absolut dacă mintea unui tînăr dă naștere unei năluciri mincinoase ori, dimpotrivă, unui vlăstar adevărat. Căci am și acest lucru comun cu moașele: sînt sterp de înțelepciune, iar lucrul pentru care mulți m-au vorbit deja de rău: că altora le pun întrebări, dar eu însumi nu clarific niciodată nimic, din pricină că nu am nici urmă de înțelepciune, este o mustrare dreaptă. Or, cauza acestui lucru este următoarea: Divinitatea mă silește să-i moșesc pe alții; să dau naștere, însă, m-a împiedicat. Așa se face că eu însumi nu sînt cîtuși de puțin înțelept și nici nu am aflat ceva de felul acesta născut ca rod al intelectului meu.

Cît despre aceia care vin să stea în preajma mea, la început, îmi par neînvățați, unii chiar de-a binelea; cu toții însă, stînd mai mult împreună cu mine și cu ajutorul pe care Divinitatea îl dă cui vrea ea, este de mirare cît de mult înaintează, după cum li se pare și lor înșile, ca și celorlalți; și este limpede că de la mine nu au învățat niciodată nimic, ci ei află

și nasc din sinea lor multe frumuseți. În ce privește însă moșitul lor, Divinitatea și cu mine sîntem pricina — și se vede limpede: mulți nu și-au dat seama de aceasta și, crezîndu-se pe ei înșiși pricină, m-au nesocotit pe mine și m-au părăsit mai devreme decît trebuia, ascultînd ori de ei înșiși, ori de alții. Atîta doar că, părăsindu-mă, nu numai că au lepădat (din pricina unor legături ticăloase) alte roade, dar au lăsat să piară, hrănindu-le prost, și pe cele moșite de mine, prețuind nălucirile mincinoase mai mult decît adevărul; au sfîrșit însă prin a le părea celorlalți și chiar și lor înșiși că sînt niște oameni lipsiți de învățătură.

Unul dintre aceștia a fost Aristeídes al lui Lysimachos, ca și foarte mulți alții. Atunci cînd, împinși de nevoia de a fi împreună cu mine, se întorc înapoi, ei au purtări ciudate și cu unii dintre ei daimonul care îmi apare mie îmi interzice să am de-a face; cu alții, însă, îmi îngăduie și ei încep să rodească iarăși. Căci și în această privință oamenii din preajma mea pățesc la fel cu femeile însărcinate: se chinuie ziua și noaptea și sînt plini de zbucium cu mult mai mult decît acelea. Or, să trezească și să potolească acest fel de dureri, meșteșugul meu poate să o facă. Așa stau lucrurile cu ei. Pe unii, însă, Theaitetos, care nu îmi par a fi cumva rodnici (și pentru că știu că nu au nici o nevoie de mine), cu dragă inimă îi pețesc pentru alții și — să nu spun vreo blasfemie! — ghicesc foarte bine pe

cei din a căror tovărășie ar trage foloase. Pe mulți i-am dat în felul acesta lui Pródicos și pe mulți altor oameni înțelepți și minunați.

Cît despre tine, preabunule, am lungit aceste explicații din următorul motiv: am bănuiala — așa cum îți dai și tu seama – că te încearcă durerile rodului lăuntric. Lasă-te așadar în seama mea, ca a unuia care este fiu de moașă, moșind el însuși, și dă-ți silința să răspunzi cît mai bine îți va sta în putință la ce te voi întreba. Iar dacă, cercetîndu-ți spusele, voi socoti că ceva seamănă a nălucire neadevărată, o voi smulge binișor și o voi lepăda deoparte, iar tu să nu te mînii, așa cum fac cele ce au născut prima oară, atunci cînd este vorba de odrasla lor. Să știi, minunatule, că mulți s-au înverșunat pînă într-atît împotriva mea, încît sînt gata să muște de-a binelea atunci cînd îi rup de vreo bazaconie de-a lor și nu își închipuie că fac lucrul acesta cu gînd bun, căci sînt departe de a ști că nici un zeu nu are gînduri potrivnice oamenilor și că nici eu nu fac așa ceva cu gînd rău, numai că a fi de acord cu minciuna și a întuneca adevărul nu-mi îngăduie cu nici un chip legea divină.

Socrate — peștele-torpilă

MENON Socrate, auzisem eu înainte chiar de a te întîlni că nu faci altceva decît să te pui pe tine însuți și pe alții în încurcătură. Iar acuma parcă mi-ai făcut o vrajă, niște farmece, parcă m-ai robit pe de-a întregul unui

descîntec, în așa fel încît mi-e plină mintea de nedumerire. Dacă putem glumi un pic, îmi pare că semeni leit, și la chip, și altfel, cu peștele acela mare și turtit care trăiește în mare și se cheamă torpilă. Căci și el amorțește pe oricine se apropie de el și îl atinge, cum simt că faci tu cu mine acum. Zău, Socrate, mi-au amorțit și sufletul și vorba de nu știu ce să-ți mai răspund. Și doar am rostit de mii de ori atîtea cuvîntări despre virtute, în fața unui mare public și, pe cît mi se părea, cu mult succes. Acum însă nu sînt deloc în stare să spun nici măcar ce este virtutea. Cred că e bună hotărîrea ta de a nu pleca de aici să călătorești pe mare sau altfel, căci dacă te-ai purta la fel într-o altă cetate, ca străin, mă tem că te-ar închide ca vrăjitor.

SOCRATE Ești tare șiret, Menon, era cît pe-aci să mă păcălești.

MENON Cum așa, Socrate?

SOCRATE Îmi dau seama acum de ce ai făcut această comparație.

MENON Și de ce crezi c-am făcut-o?

SOCRATE Ca să-ți răspund și eu cu una. Eu știu că tuturor tinerilor frumoși le place să fie comparați. Au de cîștigat din asta, căci lucrurile cu care sînt comparați cei frumoși sînt la rîndul lor frumoase, așa cred. Eu însă n-am să-ți răspund cu altă comparație. În ce mă privește, dacă peștele-torpilă amorțește el însuși atunci cînd îi amorțește pe ceilalți, atunci semăn cu el; dacă nu, nu semăn. Fiindcă eu n-am la îndemînă nici un răspuns atunci cînd îi pun în

încurcătură pe alții. În clipa de față, eu însumi nu știu ce este virtutea, iar tu, deși poate știai înainte de a te apropia de mine, acum semeni leit cu un neștiutor. Și totuși vreau să cercetez ce anume este ea împreună cu tine.

Socrate — lebădă

După aceste cuvinte ale lui Socrate s-a așternut o lungă tăcere. Se citea pe chipul lui că, asemenea celor mai mulți dintre noi, rămăsese adîncit în cele ce spusese. Doar Cebes și Simmias mai stăteau, cu glas scăzut, de vorbă, pînă ce Socrate, văzîndu-i, i-a-ntrebat:

SOCRATE Spuneți, vi se pare că în cele spuse adineaori se află ceva șubred? Ce-i drept, puncte îndoielnice sau contestabile au mai rămas destule pentru cineva care ar proceda la o revizuire mai amănunțită. Despre asta vorbeați? Dacă nu, m-am amestecat degeaba. Dacă însă da, dacă aveți nedumeriri cu privire la cele discutate, atunci să nu aveți nici o șovăială nici să luați voi cuvîntul și să expuneți vederile pe care le socotiți voi mai bune, nici să mă asociați dezbaterii voastre, de credeți că lucrurile se vor limpezi mai ușor cu ajutorul meu.

SIMMIAS Să-ți spun drept, Socrate, tocmai asta era: e o bucată de vreme de cînd, nedumeriți fiind, ne îmbiem și ne-mboldim unul pe altul să te întrebăm, împărțiți între dorința de a-ți auzi răspunsul și teama de a te necăji în împrejurarea grea în care te afli acum.

SOCRATE (*rîzînd ușor*) O, Simmias, de minune treabă! Pare-mi-se că, de vreme ce nici măcar pe voi nu sînt în stare, nu-mi va fi deloc ușor să îi conving pe oameni îndeobște că situația în care mă aflu acum nu este defel o năpastă. Văd bine că vă temeți că aș fi cumva, în acest ceas, posomorît cum nu am fost pînă acuma în viață. Tare mi-e că voi mă socotiți, în ce privește arta prevestirii, mai prejos de lebede. Căci ele, cînd simt că au să moară, cîntă mai des și mai puternic decît au cîntat vreodată, bucuroase că se vor duce lîngă zeul ale cărui slujitoare sînt. Numai că oamenii, care se tem de propria lor moarte, aruncă și asupra lebedelor urîta bănuială că acest ultim cînt al lor este unul de jale, inspirat de durerea că mor. Fără să se gîndească la faptul că nu este pasăre care să cînte cînd suferă de foame sau de frig sau de altceva, nici măcar privighetoarea, rîndunica ori pupăza, despre care se spune că atunci cînd cîntă se tînguie de suferință. Eu însă cred că nici aceste păsări nu cîntă de durere și nici lebedele care, păsări ale lui Apollon, au darul prevestirii și, știind bine dinainte fericirile din lumea lui Hades, cîntă în ziua morții cu o bucurie mai mare decît orice bucurie din viață. Cît despre mine, eu mă cred închinat aceluiași zeu ca și lebedele și slujindu-l deopotrivă cu ele și, prin harul lui, nu mai nepriceput prevestitor decît aceste păsări și nu mai trist, la despărțirea de viață, decît ele. Or, lucrurile stînd așa, atîta vreme

cît îngăduie, în numele atenienilor, Cei Unsprezece magistrați, sînteți datori să-mi spuneți și să întrebați tot ce doriți.

SIMMIAS Prea bine. Eu îți voi spune ce mă nedumerește, iar Cebes, de ce anume nu acceptă ceea ce ai spus. Eu sînt de părere, Socrate, și bănuiesc că și tu la fel, că atunci cînd este vorba de astfel de lucruri certitudinea este, în această viață a noastră, ori cu neputință ori foarte greu de dobîndit. Pe de altă parte, doar un om cu totul slab la fire n-ar critica în fel și chip asemenea vorbiri ori s-ar da bătut înainte de a se fi istovit cercetînd lucrurile pe toate fețele. În asemenea chestiuni trebuie să realizezi una din două: ori să afli adevărul, fie singur, fie de la altul, ori, dacă asta e cu neputință, să-ți alegi, dintre toate doctrinele omenești, pe aceea care, bine socotind, se arată a fi cea mai bună și mai greu de contestat și să încerci să străbați cu ea, nu fără de primejdie, ca pe o plută, întinderea vieții. De vreme ce drumul acesta nu ne este dat să-l facem în mai multă siguranță, cu mai puține primejdii, cu un mijloc mai trainic, cum ar fi acela al unei învățături divine. Prin urmare nici eu, în momentul acesta, de vreme ce tu însuți mă îndemni și pentru ca mai tîrziu să nu am a-mi reproșa că astăzi nu ți-am arătat gîndul meu, n-o să mă sfiesc să-ți pun unele întrebări. Într-adevăr, Socrate, de cînd stau să cîntăresc, și singur, și împreună cu Cebes, spusele tale, ele n-au reușit cu nici un chip să îmi apară satisfăcătoare.

III

AMINTIRILE LUI SOCRATE

SOCRATE [...] În privința aceasta îți voi povesti, dacă accepți, ce am trăit eu însumi. După asta, în măsura în care ți se va părea că spusele mele îți pot folosi la ceva, folosește-le pentru a-ți forma o convingere cu privire la propria ta teză.

SIMMIAS Cum aș putea să nu accept!

SOCRATE Atunci ascultă, îți voi istorisi pe larg ceva. Eu, Cebes, în vremea tinereții mele, eram împătimit peste măsură pentru acea formă de știință care poartă numele de „cercetare a naturii". Mi se părea că e un lucru minunat să știi, despre oricare lucru, care e cauza pentru care ia ființă, pentru care piere, pentru care este. Astfel că, în nenumărate rînduri, mi-am sucit și răsucit mintea căutînd să aflu răspunsul la întrebări ca, mai întîi: să fie adevărat că, așa cum unii susțin, ființele se înfiripă dintr-un fel de putrezire a caldului și a frigului? Și oare ce ne face să gîndim: sîngele, aerul, focul? Poate nici unul dintre acestea, ci creierul este acela care ne dă senzațiile, auzul, văzul, mirosul, din care apoi ar proveni me-

moria și opinia, care memorie și opinie, dobîndind stabilitate, ar constitui temeiul științei. Și apoi, invers, cercetînd eu nimicirea acestora și, de asemenea, ce pătimește cerul și pămîntul, iată-mă în sfîrșit ajuns la încheierea că, pentru o astfel de cercetare, nimeni, dar nimeni, nu este mai puțin făcut decît mine. Și am să-ți dau despre aceasta un semn pe deplin convingător. Într-adevăr, mai înainte credeam, cum cred și alții, că am limpedea știință a unor lucruri. După aceea însă, în urma acestui fel de cercetare, mintea mea s-a-ntunecat atît de tare că n-am mai înțeles nici ceea ce, fără de ea, credeam că știu. Cum ar fi, printre altele multe, de ce anume crește omul. Mai limpede ca orișice mi se părea că omul crește pentru că mănîncă și pentru că bea. Datorită hranei carnea primește un adaos de carne, oasele de oase și, tot în virtutea ei, i se adaugă fiecărei părți a trupului ceea ce i se potrivește după felul ei, astfel că, masa fiecăreia sporind, omul, mic la început, devine mare. Iată ce credeam atunci. Crezi că pe bună dreptate?

CEBES Eu cred că da.

SOCRATE Atunci mai gîndește-te la ceva. Eu socoteam că ajunge să crezi că, raportat la un om scund, un om înalt este mai mare ca acela tocmai cu un cap; și tot așa un cal în comparație cu altul. Ori și mai limpede: mi se părea că orice 10 este mai mare decît orice 8 prin faptul că la 8 se adaugă 2 și, tot așa, o lungime de doi coți este mai mare decît una de un cot pentru că este dublul ei.

CEBES Bine, dar acum ce crezi despre toate acestea?

SOCRATE Ei bine, jur că am ajuns departe să îmi mai închipui că sînt dumirit asupra cauzei acestor lucruri. Adică nu mă pot deloc hotărî ce să spun atunci cînd unei unități i se adaugă altă unitate: nici că unitatea care a primit acest adaos a devenit doi, nici că unitatea adăugată, împreună cu aceea căreia i s-a adăugat, s-au dublat datorită faptului că una s-a adăugat celeilalte. Și cum de nu ai fi nedumerit: pe cînd fiecare dintre unități existau separate, fiecare era, în sine, o unitate, nu erau pe atunci două. Cînd însă au fost alăturate, alăturarea aceasta, întîlnirea care constă în juxtapunerea lor, a făcut din ele două. Și nici cînd are loc fracționarea unității nu mă pot determina să cred că ea, fracționarea, este cauza dublării. Căci pentru același lucru, dublarea, ne aflăm în fața unei cauze contrare: întîi apropierea, juxtapunerea unei unități celeilalte, acum îndepărtarea și separarea lor! Și nici care e cauza ce generează unitate nu mă pot convinge că știu cu adevărat. De fapt, ca să nu mai lungesc vorba, cîtă vreme mă potrivesc acestui fel de cercetare mie îmi rămîne neștiut de ce anume lucrurile iau ființă, pier ori sînt. Și-atunci, văzînd că cu aceasta nu mă-mpac deloc, caut de unul singur, bîjbîind la întîmplare, altă cale. Dar iată că într-o bună zi am auzit citindu-se dintr-o carte, a lui Anaxagoras din cîte se spunea, gîndul că acela care

orînduiește lumea în întregul ei, fiind totdeodată și cauza fiecărui lucru în parte, este *Spiritul*. Și m-am bucurat de o asemenea cauză, părîndu-mi-se că, într-un anume fel, e bine ca Spiritul să fie cauza a toate. Și că, dacă lucrurile stau așa, de bună seamă acest Spirit ordonator care săvîrșește ordinea lumii întregi va fi dispunînd fiecare lucru în chipul cel mai bun cu putință. Astfel că, dacă ai vrea să descoperi, pentru fiecare, cauza în virtutea căreia se naște, moare și există, ar trebui să afli despre lucrul cercetat atît care e felul cel mai bun în care el există cît și, în general, în ce constă excelența pasivității sau activității sale. Potrivit acestei doctrine, omului, fie că este vorba despre el însuși, fie despre restul lumii, nu i-ar reveni să cerceteze decît excelența și perfecțiunea. Precum și, în mod obligatoriu, pentru că este obiect al aceleiași științe, ce este mai rău. Iată ce gîndeam eu, în bucuria mea, socotind că mi-am găsit în Anaxagoras dascălul care să-mi arate, potrivit cu mintea mea, cauzele celor care sînt. Astfel, în primul rînd, să-mi spună dacă pămîntul este plat sau sferic. Și nu doar să-mi spună, ci să-mi și explice pe deplin cauza lucrului și caracterul ei necesar, adică, pentru că de *mai bine* este vorba, de ce este mai bine ca pămîntul să fie așa și nu altfel. Iar dacă ar susține că pămîntul este așezat în centrul lumii, mi-ar explica pe deplin de ce este mai bine ca el să fie așezat așa. Și, odată lămurit în privința aceasta, mi-ar ajunge atîta, n-aș mai dori să aflu o altă specie

de cauzalitate. Și tot așa, cînd ar fi vorba de Soare și de Lună și de celelalte astre, despre vitezele lor relative, despre punctele lor de întoarcere și despre tot ce se petrece cu ele, m-aș mulțumi să aflu doar atît: de ce, pentru fiecare dintre ele, cel mai bine este să săvîrșească și să pătimească tocmai ceea ce săvîrșesc și pătimesc. Căci niciodată nu mi-ar fi trecut prin minte că cineva care susține că acestea au fost orînduite de Spirit ar mai putea invoca altă cauză a lor decît aceea că dacă sînt așa cum sînt este pentru că așa e cel mai bine pentru ele. Prin urmare, de vreme ce el arată și cauza fiecărui lucru și a tuturor laolaltă, eu socoteam că învățătura lui constă în a expune amănunțit ce anume este mai bine pentru fiecare lucru în parte și totodată care este binele lor comun și atotcuprinzător. Pentru nimic în lume n-aș fi renunțat la astfel de nădejdi. Am luat cărțile lui cu lăcomie și m-am apucat să le citesc pe nerăsuflate, ca să aflu cît mai repede ce este cel mai bine și ce cel mai rău.

Speranță minunată de la care, prietene al meu, am fost tîrît foarte departe. Într-adevăr, înaintînd cu cititul, descopăr că autorul meu nu face cu Spiritul nimic, nu îi atribuie nici un rol cauzal, nici măcar unul parțial, în ordinea lumii, invocînd drept cauze acțiuni ale aerului, eterului, apei și ale altor numeroase și ciudate lucruri. Mi se părea că Anaxagoras se află exact în situația unui om care, deși ar susține că toate cîte le face Socrate le face în

virtutea spiritului său, atunci cînd ar trece la enunțarea cauzelor fiecărui act al meu ar declara, de pildă, că, dacă acum stau așezat aici, asta se datorează faptului că trupul meu este alcătuit din oase și din mușchi; că oasele sînt solide și au între ele comisuri care le separă unele de altele, în timp ce mușchii, ca unii care au proprietatea de a se întinde și de a se relaxa, acoperă oasele, împreună cu carnea și cu pielea, care le ține pe toate la un loc. Așa stînd lucrurile, ce mă face pe mine în stare, de pildă, să îmi îndoi acuma membrele? Mișcarea oaselor în articulațiile lor, provocată de destinderea și de întinderea mușchilor. Iată cărei cauze datoresc faptul că mă aflu astfel îndoit, în locul acesta. Tot așa, pentru a explica conversația mea cu voi, ar invoca alte cauze, de același ordin, sunetele glasului, mișcările aerului, reacțiile auzului și altele nenumărate ca acestea. Dar, făcînd asta, ar neglija să numească adevăratele cauze: faptul că, atenienii socotind că e mai bine să mă osîndească, și eu am judecat că e mai bine să rămîn locului, așezat aici, și că este mai conform dreptății să aștept și să îndur apoi pedeapsa de ei poruncită. Căci, mă jur pe cîine, cred că acum demult aceste oase și acești mușchi s-ar afla prin părțile Megarei sau Beoției, duse acolo de o anume concepție despre ce este mai bine, dacă n-aș fi avut încredințarea că e mai drept și mai frumos ca, în locul scăpării și al fugii, să mă supun pedepsei hotărîtă de Cetate.

IV

PROCESUL

EUTHYPHRON Ce s-a întîmplat, Socrate, de ți-ai lăsat deoparte treburile din Lykeion, și acum îți petreci vremea aici, la porticul arhontelui-basileu; să nu-mi spui că ai și tu vreo pricină la basileu, ca mine?

SOCRATE Atenienii nu-i zic pricină, Euthyphron, ci urmărire.

EUTHYPHRON Ce spui? te pomenești că te urmărește cineva în justiție; căci nu pot crede că tu ai fi dat în judecată pe altul.

SOCRATE Sigur că nu.

EUTHYPHRON Deci altul pe tine?

SOCRATE Bineînțeles.

EUTHYPHRON Cine?

SOCRATE Nici eu nu-l cunosc foarte bine, Euthyphron; mi se pare că e tînăr și nu și-a făcut încă un nume; i se zice, după cîte știu, Meletos; e din demul Pitthos; dacă-ți amintești de un oarecare Meletos din Pitthos, unul cu părul lung și lins, nu prea bărbos și cu nasul puțin coroiat.

EUTHYPHRON Nu-mi dau seama, Socrate; dar ce acuzație îți aduce?

SOCRATE Ce acuzație? Nu una de rînd; după cît mi se pare, să te pricepi, tînăr fiind, la ceva atît de însemnat, nu e lucru de nimic. Adică, după cît spune el, știe în ce fel sînt corupți tinerii și cine sînt cei care-i strică; e, de bună seamă, un om tare priceput, și dîndu-și seama că din pricina neștiinței mele îi duc la pieire pe cei de o vîrstă cu el, vine să mă acuze, ca în fața mamei noastre, în fața cetății. Și cred că numai el a început să se ocupe de treburile cetății așa cum se cuvine; căci se cuvine să ai grijă în primul rînd de tineri, să fie cît mai de ispravă, după cum un bun gospodar are, în mod firesc, grijă în primul rînd de plantele tinere și abia apoi și de celelalte; și iată că și Meletos vrea, pesemne, să curețe mai întîi orașul de noi, care distrugem mlădițele fragede, cum zice el, iar după aceea, e limpede că, ocupîndu-se și de cei mai în vîrstă, va aduce mari și nenumărate foloase cetății, cum de altminteri și e de așteptat de la unul care a început atît de bine.

EUTHYPHRON M-aș bucura să cred, Socrate, dar mă tem să nu se întîmple tocmai dimpotrivă; mi se pare că el face pur și simplu un rău cetății, începînd tocmai cu Hestia, din moment ce chiar ție încearcă să-ți facă o nedreptate. Dar spune-mi: ce zice că faci tu de-i strici pe tineri?

SOCRATE Lucruri ciudate, preavrednice Euthyphron, dacă stai să-l asculți; zice că eu sînt un făuritor de zei; și anume pentru asta

m-a și dat în judecată: că născocesc zei noi, iar în cei vechi nu cred.

EUTHYPHRON Înțeleg, Socrate; se gîndește pesemne la daimonul despre care tot spui că sălășluiește în tine. Asta e pricina pentru care în acuzație se spune că tu ai născoci lucruri noi în privința zeilor; iar el vine la tribunal ca să te ponegrească, știind că astfel de calomnii prind foarte ușor în fața mulțimii. Tot așa și cu mine; ori de cîte ori le spun în Adunarea Poporului ceva despre cele divine și le prevestesc viitorul, lumea își bate joc de mine, de parcă n-aș fi în toate mințile; și măcar de-ar fi fost vreodată un neadevăr în prorocirile mele. Dar sînt invidioși pe oameni de felul nostru. Nu trebuie să-ți pese însă de ei cîtuși de puțin, ci mai degrabă să-i înfrunți.

SOCRATE Dragă Euthyphron, să fii luat în rîs nu înseamnă, desigur, nimic. Atenienii nu se prea neliniștesc, cred eu, dacă li se pare că cineva e un om deosebit, numai să nu vrea să le împărtășească și altora din priceperea lui; dacă li se pare însă că vrei să-i faci și pe alții asemenea ție, atunci se înfurie, fie din invidie, cum spui tu, fie din altă pricină.

EUTHYPHRON Nu mă grăbesc deloc să aflu ce simțăminte au atenienii față de mine în această privință!

SOCRATE Socotesc, poate, că te arăți destul de rar și că n-ai de gînd să-i înveți și pe alții ceea ce știi; eu însă mă tem ca nu cumva din pricina firii mele prietenoase să li se pară

că spun fără reținere, oricui, tot ce am de spus, nu numai fără plată, dar gata să plătesc eu însumi, cu bucurie, ori de cîte ori ar vrea cineva să mă asculte. Dacă ar fi, așadar, să-și bată joc de mine, precum spui că pățești tu, n-ar fi nici chiar atît de neplăcut să ne petrecem timpul la judecată glumind și rîzînd; dacă vor lua însă lucrurile în serios, atunci nu poate ști nimeni cum se va isprăvi, decît doar voi, profeții.

*

Apărarea lui Socrate

Ce înrîurire au avut acuzatorii mei asupra voastră, nu știu, cetățeni ai Atenei; eu, cel puțin, ascultîndu-i, era cît pe ce să nu mă mai recunosc, atît de convingătoare erau cuvintele lor; totuși, la drept vorbind, ei n-au spus nimic adevărat. Însă dintre toate minciunile pe care le-au rostit, m-a uluit cel mai mult afirmația că trebuie să luați bine seama să nu fiți înșelați de mine, un vorbitor, zic ei, nemaipomenit. Și nu le-a fost rușine că vor fi pe loc dovediți mincinoși de mine prin fapte, de vreme ce nu arăt a fi cîtuși de puțin un vorbitor grozav, iar aceasta mi s-a părut cea mai mare nerușinare a lor, dacă nu cumva prin „a fi un vorbitor grozav“ ei înțeleg „a spune adevărul“; căci dacă asta vor să spună, aș putea consimți că sînt și eu orator, dar altfel decît

ei. Așadar, după cum ziceam, în vorbele lor a fost foarte puțin adevăr sau chiar deloc; în schimb, de la mine veți auzi adevărul întreg. Vă jur însă pe Zeus, cetățeni ai Atenei, că nu veți auzi vorbe înfrumusețate și împodobite cu întorsături meșteșugite și cuvinte alese, ca ale acestora, ci voi folosi cuvintele care se întîmplă să-mi vină în minte, încredințat fiind de adevărul spuselor mele; și nimeni dintre voi să nu se aștepte la altceva. Bine mi-ar sta, judecători, la anii mei, să vin în fața voastră cu vorbe ticluite, ca un tinerel. Dimpotrivă, tocmai asta vă rog, atenieni, și vă rog cu tot dinadinsul: dacă mă veți auzi apărîndu-mă cu aceleași cuvinte pe care obișnuiesc să le spun și în agora, printre tarabele zarafilor, unde m-au auzit mulți dintre voi, și în alte părți, să nu vă mirați și să nu faceți zarvă. Căci așa stau lucrurile: pentru prima oară am venit la judecată acum, la șaptezeci de ani; sînt cu totul străin de vorbirea de aici. După cum, dacă s-ar întîmpla să fiu cu adevărat un străin, m-ați ierta că vorbesc în graiul și cu deprinderile în care am fost crescut, așa vă cer și acum lucrul acesta, cred eu, pe bună dreptate: să nu vă uitați la felul meu de a vorbi, mai bun sau mai rău, cum o fi, ci să luați seama cu grijă dacă spun lucruri drepte sau nu; căci aceasta e sarcina judecătorului; iar a celui care vorbește — să spună adevărul.

Întîi de toate se cuvine, atenieni, să mă apăr de primele învinuiri mincinoase și de primii

mei acuzatori; apoi de acuzațiile și de acuzatorii mei din urmă. Căci mulți sînt cei care m-au învinuit în fața voastră, și încă de mulți ani, fără să spună nimic adevărat; de ei mă tem eu mai degrabă decît de Anytos și de ai lui, cu toate că și aceștia sînt de temut. Dar mai de temut sînt, judecători, aceia care, asumîndu-și rolul de a vă educa, pe cei mai mulți dintre voi, încă de pe cînd erați copii, încercau să vă convingă aducîndu-mi vini neadevărate: că ar exista un oarecare Socrate, om iscusit, care cugetă la cele din cer și cercetează toate cîte se află sub pămînt și face să învingă judecata strîmbă. De vreme ce mi-au răspîndit o asemenea faimă, atenieni, aceștia sînt acuzatorii de care trebuie să mă tem; într-adevăr, cine-i ascultă își închipuie că oamenii care cercetează astfel de lucruri nu cred nici în zei.

De altfel, acești acuzatori sînt mulți și mă învinuiesc de multă vreme, vorbind cu voi încă de la vîrsta la care erați cît se poate de încrezători, unii dintre voi fiind copii încă și adolescenți; iar ei mă acuzau în lipsă, fără să mă apere cineva. Dar ce este cu totul fără noimă, e că nici măcar numele lor nu le știu și nu le pot spune, în afară poate de al unui oarecare autor de comedii.

Toți cei care, din pizmă și prin clevetire, s-au străduit să vă convingă, ca și cei care, după ce s-au lăsat convinși, i-au convins la rîndul lor pe alții, toți aceștia mă pun în grea încurcătură; pentru că nu poți aduce pe nici

unul dintre ei aici, la judecată, nici nu poți dovedi că n-au dreptate, ci, pur și simplu, trebuie să te aperi luptînd cu niște umbre și să acuzi fără să-ți răspundă nimeni. V-ați dat așadar seama și voi, din cîte vă spun, că acuzatorii mei sînt de două feluri: unii m-au acuzat de curînd, ceilalți de mult, cei despre care tocmai vorbesc. Și ați înțeles că trebuie să mă apăr întîi de învinuirile lor, pentru că pe ei i-ați auzit întîi învinuindu-mă, și i-ați auzit mult mai multă vreme decît pe ceilalți, de mai tîrziu.

Bine. Trebuie deci să mă apăr, atenieni, și să încerc, într-un timp atît de scurt, să nimicesc calomnia înstăpînită de mult în mințile voastre. Dacă asta ar fi mai bine și pentru voi și pentru mine, aș vrea de bună seamă să reușesc și să ajung la un rezultat apărîndu-mă; dar cred că e greu și-mi dau foarte bine seama cît de greu. Totuși, întîmple-se cum o vrea Zeul, noi sîntem datori să dăm ascultare legii și să ne apărăm.

Așadar, să vedem din nou, de la început, care e învinuirea din care s-a născut această ponegrire a mea și pe care s-a sprijinit Meletos cînd m-a dat în judecată. Bine. Ce-au spus, calomniindu-mă, calomniatorii mei? Trebuie să le citim vorbele ca pe ale unui act de acuzare: „Socrate este vinovat, el iscodește peste măsură cele de sub pămînt și cele din cer, face să învingă judecata strîmbă și îi învață și pe alții aceste lucuri.“ Cam acestea

ar fi; ați putut vedea și voi în comedia lui Aristofan un Socrate purtat pe scenă încoace și încolo, spunînd că merge prin văzduh și înșirînd tot felul de vorbe goale despre lucruri la care eu nu mă pricep nici mult, nici puțin. Și eu nu vorbesc cu dispreț despre o astfel de știință, admițînd că într-adevăr există cineva care se pricepe la toate acestea, să nu fiu cumva acuzat de Meletos și de așa ceva; însă, în ceea ce mă privește, eu n-am nimic comun cu ele, atenieni. Vă iau ca martori pe aproape toți și vă rog să vă informați și să vă lămuriți unii pe alții, toți cîți m-ați auzit vreodată stînd de vorbă; sînt printre voi mulți dintre aceștia. Spuneți-vă unii altora dacă vreunul dintre voi m-a auzit vreodată vorbind, mult sau puțin, despre așa ceva: și de aici vă veți da seama că și celelalte lucruri pe care lumea le spune despre mine au același temei.

Nu numai că, hotărît lucru, nimic dintre acestea nu e adevărat, dar nu e adevărat nici ce veți fi auzit pe cîte unul spunînd, că-mi fac o îndeletnicire din a-i învăța pe alții și că le cer plată pentru asta. Cu toate că mi se pare frumos să fie cineva în stare să-i instruiască pe oameni, cum fac Gorgias din Leontinoi și Prodicos din Ceos și Hippias din Elis. Într-adevăr, fiecare din aceștia este în stare, atenieni, ca, în orice oraș s-ar duce, să atragă pe lîngă sine pe tinerii care altminteri ar putea să-și ia drept sfătuitori fără plată pe oricare din concetățenii lor; îi conving pe tineri ca,

părăsind tovărășia acelora, să vină la ei, dar plătind bani și purtîndu-le, pe deasupra, și recunoștință. Uite, am aflat că este aici la noi încă unul din acești învățați, un om din Paros. Tocmai mă dusesem la Callias al lui Hipponicos, care le-a plătit sofiștilor mai mulți bani decît oricare altul. Și l-am întrebat (știind că are doi fii): „Callias, zic, dacă ai fi avut nu doi fii, ci doi mînji sau doi viței, ar trebui să le tocmim un supraveghetor care să desăvîrșească în ei toate însușirile lor firești; ar fi vorba de un om priceput la cai sau la muncile cîmpului; de vreme ce ei sînt însă oameni, ce fel de îndrumător ai de gînd să le iei? Cînd e vorba de aceste însușiri, de însușirile omenești și cetățenești, cine e omul priceput? Cred că, avînd feciori, ai chibzuit la asta. Există un astfel de om sau nu?

— Cum să nu, spuse el.

— Cine e, de unde este, și cît cere pentru învățătura lui?

— Euenos din Paros, Socrate, mi-a răspuns. Cere cinci mine.

Și eu l-am fericit pe Euenos dacă are într-adevăr priceperea aceasta și dă învățătură cu atîta cumpătare. Eu, să fiu în stare de astfel de lucruri, nu mi-aș mai încăpea în piele de mîndru. Numai că, cetățeni ai Atenei, nu sînt în stare.

S-ar putea însă ca vreunul dintre voi să mă întrebe: „Bine, Socrate, dar cu ce te îndeletnicești tu? Din ce s-au iscat aceste clevetiri

împotriva ta? Căci, de bună seamă, atîta vreme cît nu făceai nimic mai mult decît ceilalți, nu-ți puteau ieși asemenea faimă și vorbe, dacă nu făceai nimic *altfel* decît cei mulți. Spune-ne, deci, despre ce este vorba, ca să nu ne facem o părere nechibzuită despre tine." Cred că cel care ar vorbi astfel ar avea dreptate, astfel că voi încerca să vă arăt ce anume este ceea ce mi-a adus și răul nume și învinuirea. Ascultați deci. Și poate că unora li se va părea că glumesc; dar să știți bine că vă voi spune deplinul adevăr. În fapt eu m-am ales cu numele acesta, atenieni, numai din pricina unui fel de înțelepciune. Ce fel de înțelepciune? Una care e, probabil, o înțelepciune omenească. Mă tem că este de fapt singura înțelepciune pe care o am; cei despre care vorbeam adineauri or fi poate înțelepți cu vreo înțelepciune mai mult decît omenească. Dacă nu e așa, nu știu ce să mai spun, pentru că eu n-o am, iar cine afirmă că o am minte și vorbește spre a mă ponegri. Și acum, atenieni, să nu murmurați împotrivă-mi și să nu vi se pară că spun ceva prea de tot; căci vorbele pe care le voi spune nu sînt ale mele, ci voi aduce în fața voastră un vorbitor mai vrednic de încredere. Despre înțelepciunea mea, dacă înțelepciune este, și despre felul ei, vă voi aduce ca martor pe Zeul de la Delfi. Îl cunoașteți, desigur, pe Chairephon; a fost prietenul meu încă din tinerețe și a fost prieten cu cei mai mulți dintre voi; a fugit în exilul știut împre-

ună cu voi și o dată cu voi s-a întors. Și știți cum era Chairephon, cît de aprig în orice se apuca să facă. Astfel odată, mergînd la Delfi, a îndrăznit să întrebe oracolul și anume — vă spun să nu murmurați, atenieni —, să-l întrebe dacă este cineva mai înțelept decît mine; iar Pitia i-a răspuns că nu e nimeni mai înțelept. Despre acestea vă va putea da mărturie fratele său, de vreme ce el a murit.

Să vedeți pentru ce vă spun acestea: tocmai pentru că am de gînd să vă arăt de unde s-au născut vorbele rele împotriva mea.

Auzind eu acele lucruri, am început să mă gîndesc astfel: „Oare ce spune Zeul și cu ce tîlc? Eu îmi dau seama că nu sînt înțelept nici în mare, nici în mică măsură; atunci la ce se poate gîndi cînd spune că eu sînt cel mai înțelept? Pentru că, de bună seamă, el nu minte; doar nu-i e îngăduit." Și multă vreme am fost nedumerit ce vrea să spună; apoi, greu de tot, m-am hotărît să cercetez lucrul cam în felul acesta: m-am dus la unul din cei care erau socotiți înțelepți, pentru ca acolo, mai degrabă decît oriunde, să dezmint oracolul și apoi să-i arăt Zeului: „Omul acesta e mai înțelept decît mine, în timp ce tu ai spus că eu aș fi." Cercetîndu-l deci pe acesta — nu-i nevoie să-i spun pe nume, era unul dintre oamenii politici —, iscodindu-l eu și stînd de vorbă cu el, uite cam ce impresie am avut, atenieni: mi s-a părut că omul meu trece drept înțelept în ochii celor mai mulți oameni și în

primul rînd în ai lui însuși, dar că nu este. M-am apucat apoi să-i arăt că numai își închipuie că e înțelept, dar că nu este. Din clipa aceea m-au urît și el și mulți dintre cei care erau de față.

Plecînd de acolo, cugetam în sinea mea: „Într-adevăr, eu sînt mai înțelept decît acest om: mă tem că nici unul dintre noi nu știe nimic bun și frumos, numai că el își închipuie că știe ceva, deși nu știe; eu însă, de vreme ce nici nu știu, nici nu-mi închipui. Se pare, deci, că sînt mai înțelept, și anume tocmai prin acest lucru mărunt, prin faptul că, dacă nu știu ceva, măcar nu-mi închipui că știu." Am mers apoi la altul, la unul dintre cei care treceau drept și mai înțelepți decît primul, și am ajuns la aceeași încheiere; și de atunci m-au urît și el și mulți alții.

După acestea i-am luat pe toți la rînd, dîndu-mi seama, cu mîhnire și cu teamă, că mă fac urît de ei; totuși mi se părea că trebuie să așez cuvintele Zeului mai presus de orice; dacă voiam, deci, să cercetez ce spune oracolul, eram silit să merg la toți cei care păreau a ști ceva. Și mă jur pe cîine, atenieni, — pentru că sînt dator să vă spun adevărul — vă jur că așa mi s-a întîmplat: aproape toți cei care aveau cel mai bun renume mi s-au părut, cercetîndu-i eu potrivit spuselor Zeului, că au cele mai mari scăderi, pe cînd alții, care erau socotiți mai neînzestrați, mi-au părut mai în stare de chibzuință. Iată, sînt dator să vă po-

vestesc cum am rătăcit, ca un om supus la grele munci, pentru ca oracolul să devină pentru mine ceva de neclintit.

Așadar, după oamenii politici m-am dus la poeți: la autorii de tragedii, de ditirambi și la ceilalți, pentru ca acolo să mă prind eu însumi asupra faptului că sînt mai puțin învățat decît ei. Luînd deci acele opere ale lor care-mi păreau mai îngrijit lucrate, îi întrebam ce oare vor să spună prin ele, pentru ca totodată să și învăț cîte ceva de la ei. Îmi vine tare greu să vă spun adevărul, cetățeni, totuși el trebuie spus: într-un cuvînt, aproape oricare dintre cei de față ar fi putut vorbi mai bine decît ei despre lucruri pe care ei înșiși le făcuseră. Mi-am dat seama astfel în scurtă vreme și despre poeți că nu din înțelepciune fac ceea ce fac, ci printr-o înzestrare firească și sub puterea inspirației, întocmai ca profeții și tîlcuitorii de oracole; căci și aceștia spun multe lucruri frumoase, dar de fapt nu știu nimic din ce spun. Am văzut că poeții sînt și ei într-o situație asemănătoare și totodată mi-am dat seama că, din cauza darului lor poetic, își închipuie că în general nimeni nu e mai înțelept decît ei, ceea ce nu-i adevărat. Și de acolo am plecat deci convins că eu îi întrec în același fel ca și pe oamenii politici.

În sfîrșit, m-am dus pe la meșteșugari; căci îmi dădeam seama că, la drept vorbind, eu nu știu nimic, iar ei se vor dovedi, desigur, că știu multe lucruri frumoase. Și în aceasta nu

m-am înșelat, ei știau într-adevăr lucruri pe care eu nu le știam, și prin aceasta erau mai înțelepți decît mine. Însă, cetățeni ai Atenei, mi s-a părut că bunii meșteșugari fac aceeași greșeală ca poeții: pentru că își îndeplinea bine meșteșugul, fiecare credea că este cît se poate de înțelept și în celelalte privințe, și anume în cele mai însemnate, și tocmai această nesocotință le întuneca înțelepciunea pe care o aveau, încît am ajuns să mă întreb, în privința oracolului, dacă aș voi mai degrabă să fiu așa cum sînt, nici înțelept cu înțelepciunea lor, nici prost cu prostia lor, sau să le am pe amîndouă așa cum le au ei. Mi-am răspuns, deci, mie și oracolului, că mi-e mai de folos să fiu așa cum sînt.

Din această cercetare, cetățeni ai Atenei, s-au iscat împotrivă-mi multe uri, și încă atît de grele și de aspre, încît din ele s-au născut multe clevetiri și mi s-a dat numele acesta, de înțelept. Căci de fiecare dată cei de față își închipuiau că eu, în înțelepciunea mea, știu ceea ce dovedeam că celălalt nu știe; dar de fapt, cetățeni, mă tem că înțelept e numai Zeul și, prin vorbele oracolului, el spune că înțelepciunea omenească valorează puțin sau chiar nimic; și mi se pare că acest lucru îl numește „Socrate“, folosindu-se de numele meu ca să facă din mine o pildă, ca și cum ar spune: „Oameni buni, cel mai înțelept dintre voi este acela care, la fel ca Socrate, și-a dat seama că într-adevăr, cît privește înțelepciunea, nu e

bun de nimic." Iar eu chiar și acum, mergînd peste tot, caut și iscodesc după cuvintele Zeului pe orice atenian sau străin care îmi pare a fi înțelept; și dacă-mi dau seama că nu e, îi arăt acelui om, întărind vorba Zeului, că nu e înțelept. Și din cauza acestei stăruitoare îndeletniciri nici n-am mai avut timp să fac ceva vrednic de luat în seamă, fie pentru cetate, fie pentru casa mea, ci mă aflu în mare sărăcie, în slujba Zeului cum sînt.

Pe lîngă acestea, tinerii care de bună voia lor mă urmează, cei cu cele mai multe răgazuri, fii de oameni foarte bogați, sînt încîntați de felul în care iscodesc eu oamenii și adesea mă imită apucîndu-se să-i ia la întrebări pe alții; de altminteri ei găsesc, cred eu, din belșug oameni care-și închipuie că știu ceva, dar știu puține lucruri sau nimic. Așa se face că oamenii iscodiți de ei se mînie pe mine iar nu pe ei înșiși, spunînd apoi că Socrate e un mare ticălos care îi strică pe tineri. Dar cînd îi întreabă cineva ce anume face și ce-i învață ca să-i strice, ei n-au ce spune, doar nu știu nimic; ca să nu se vadă însă că sînt descumpăniți, spun ce se spune de obicei despre un filozof, că „cercetează cele din cer și de sub pămînt", că „nu crede în zei", că „face să învingă judecata strîmbă". Desigur, n-ar vrea să recunoască adevărul, adică faptul, dat în vileag, că numai se prefac a ști ceva, cînd ei nu știu nimic. Oamenii aceștia, ambițioși fiind, îndîrjiți și numeroși și vorbind convingător și cu stăruință

despre mine, v-au împuiat urechile ponegrindu-mă cu înverșunare și mai de mult și acum. Pe acest temei au tăbărît asupra mea și Meletos și Anytos și Lycon: Meletos dînd cuvînt dușmăniei poeților, Anytos, celei a meșteșugarilor și a oamenilor politici și Lycon, celei a retorilor. Astfel că, după cum spuneam la început, m-aș mira să fiu în stare în atît de puțină vreme să dovedesc neadevărul unei învinuiri atît de adînc înrădăcinate. Adevărul este acesta pe care vi-l spun eu, cetățeni ai Atenei, iar vorba mea nu vă ascunde nimic și nu ocolește nimic, nici lucruri mari, nici mărunte. Și totuși știu destul de bine că în felul acesta îmi atrag ura lor din aceleași vechi pricini; ceea ce e, de altfel, o dovadă că spun adevărul și că tocmai acesta este răul meu nume și acestea pricinile lui. Iar dacă, fie acum, fie altă dată, veți cerceta aceste lucruri, veți vedea că așa este.

În privința învinuirilor aduse mie de primii acuzatori, fie de ajuns în fața voastră apărarea aceasta. Iar acum voi încerca să mă apăr împotriva lui Meletos, omul acesta de treabă și devotat cetății, din cît zice el, și împotriva celui de al doilea rînd de acuzatori ai mei. Să luăm din nou, așadar, învinuirea adusă de ei sub jurămînt, pentru că e vorba acum de alți acuzatori. Sună cam așa: „Socrate calcă legea stricîndu-i pe tineri și necrezînd în zeii în care crede cetatea, ci în alte divinități, noi.“ Cam așa sună actul de acuzare; să-i cercetăm acum fiecare punct în parte.

Se spune deci că eu calc legea stricînd tineretul. Eu însă, atenieni, spun că tocmai Meletos calcă legea, pentru că ia în glumă lucruri serioase, aducînd cu ușurătate oameni la judecată și prefăcîndu-se plin de rîvnă și de grijă pentru lucruri de care nu i-a păsat niciodată. Că așa stau lucrurile, voi încerca să vă dovedesc și vouă.

Meletos, vino aici și spune-mi: ți se pare, sau nu, foarte important ca tinerii să fie cît mai buni?

— Sigur că da.

— Atunci fii bun și spune-le judecătorilor noștri: cine îi face pe tineri mai buni? Nu încape îndoială că știi, de vreme ce porți grija acestui lucru. Pe cel care îi strică l-ai găsit, după cum spui, adică pe mine, și l-ai adus aici la judecată și îl învinuiești; dar acela care îi face mai buni, hai și ne spune, arată-ne: cine este?

Vezi, Meletos, că taci și nu poți să răspunzi? Nu crezi că e un lucru de rușine și o dovadă îndestulătoare a spuselor mele: că nu te-ai sinchisit niciodată de asta? Hai, spune, vrednice Meletos, cine îi face pe tineri mai buni?

— Legile.

— Dar nu asta te întreb, preabunule, ci *care om* îi face mai buni, unul care să știe printre altele, și în primul rînd, și acest lucru, adică legile.

— Aceștia de aici, Socrate, judecătorii.

— Cum adică, Meletos; aceștia sînt în stare să-i educe pe tineri și să-i facă mai buni?

— Neîndoielnic.

— Oare toți, sau unii da și alții nu?

— Toți.

— Minunată vorbă, jur pe Hera, și mare belșug de oameni folositori ne arată. Dar ia spune-mi: Și aceștia, ascultătorii, îi fac pe tineri mai buni, sau nu?

— Și aceștia.

— Dar membrii Sfatului?

— Și membrii Sfatului.

— Doar n-ai să spui, Meletos, că membrii Adunării poporului îi strică pe tineri! Sau și ei îi fac mai buni, cu toții?

— Și ei.

— S-ar părea deci că toți atenienii, în afară de mine, îi fac pe tineri desăvîrșiți; și numai eu îi stric; așa spui tu?

— Hotărît că așa spun.

— Ai înțeles, de bună seamă, marea mea nefericire! Dar răspunde-mi: oare și la cai ți se pare că lucrurile stau astfel? Cei care îi fac mai buni sînt oamenii toți și unul singur e cel care îi strică? Sau, tocmai pe dos, în stare să-i facă mai buni e unul singur, sau sînt foarte puțini, și anume cei de meserie, iar cei mai mulți, ori de cîte ori au de-a face cu caii și îi folosesc, îi strică? Oare nu așa se întîmplă, Meletos, și cu caii și cu toate celelalte animale? Ba chiar așa este, fie că tu și cu Anytos sînteți de acord, fie că nu; și mare noroc ar

avea tinerii dacă unul singur i-ar strica și toți ceilalți le-ar fi de folos. Ai dat însă o dovadă îndestulătoare, Meletos, că niciodată nu te-a frămîntat grija pentru tineri și se vede limpede că nicidecum nu te-ai omorît cu firea cugetînd la lucrurile de care mă învinuiești.

Mai spune-ne ceva, Meletos, pentru numele lui Zeus: oare e mai bine să trăiești printre cetățeni de treabă, sau printre ticăloși? Hai, dragul meu, răspunde; doar nu te întreb cine știe ce lucru greu. Oare cei ticăloși nu le fac rău celor care se află mereu în preajma lor, iar cei buni nu le fac ei bine?

— Ba da, desigur.

— Atunci, există cineva care preferă să fie înconjurat mai degrabă de oameni care-i fac rău, decît de oameni care să-i fie de folos? Răspunde, preabunule, căci și legea îți poruncește să răspunzi. Există cineva care să vrea să-i facă rău cei din jur?

— Sigur că nu.

— Atunci, spune: oare mă aduci aici, la judecată, pentru că îi stric pe tineri și-i fac ticăloși dinadins, sau pentru că fac asta fără să-mi dau seama?

— Sigur că dinadins.

— Cum adică, Meletos? Cu atît ești tu mai înțelept, la vîrsta ta, decît mine, la vîrsta mea, încît tu să-ți fi dat seama că oamenii răi le fac întotdeauna rău celor din jurul lor, iar cei buni le fac bine iar eu să fi ajuns într-un asemenea hal de prostie încît să nu știu nici atîta,

că dacă voi face ca un om din preajma mea să ajungă un ticălos, mă voi pune în primejdie ca acela să-mi facă rău la rîndu-i, așa încît să-mi fac dinadins, după cum spui tu, acest neajuns atît de mare? De asta n-ai să mă convingi nici pe mine, și cred că nici pe altcineva; ci, ori nu-i stric pe tineri, ori, dacă îi stric, o fac fără să vreau; încît tu, oricum ar sta lucrurile, minți. Dacă îi stric fără voie, atunci după lege acest fel de greșeli fără voie nu trebuie aduse în fața judecății; ci trebuie să fiu luat deoparte, învățat și sfătuit; pentru că e limpede că, dacă-mi voi da seama, voi înceta să fac ceea ce fac fără să vreau. Tu însă te-ai ferit să te apropii de mine și să mă înveți, și n-ai vrut; mă aduci în schimb aici, unde, după lege, trebuie aduși cei care au nevoie de pedeapsă, și nu de învățătură.

Este însă destul de limpede, atenieni, ce spuneam eu, și anume că lui Meletos nu i-a păsat niciodată, nici mult, nici puțin, de aceste lucruri. Totuși, ia spune-ne: cum zici tu oare, Meletos, că-i stric eu pe tineri? Din acuzația pe care ai întocmit-o reiese că-i învăț să nu creadă în zeii în care crede cetatea, ci în alte divinități, noi. Sau nu spui că îi stric prin aceste învățături?

— Ba da, chiar așa spun.

— Atuncea, Meletos, chiar în numele acestor zei despre care e vorba acum, spune-ne și mai lămurit, atît mie, cît și acestor oameni, pentru că eu nu reușesc să înțeleg: afirmi oare

că eu învăț lumea să creadă că există unii zei și eu însumi cred că există zei, deci nu sînt cu totul ateu (și astfel, deci, nu calc legea), însă nu cred în zeii cetății, ci în alții, și despre aceasta să fie vorba cînd pomenești în acuzarea mea de „alți zei"; sau afirmi că eu nu cred deloc în zei și-i învăț așa și pe ceilalți?

— Așa spun, că nu crezi deloc în zei.

— O, uimitorule Meletos, pentru ce spui acestea? Deci eu nu cred că Soarele și Luna sînt zei, cum cred ceilalți oameni?

— Mă jur pe Zeus, judecători, bineînțeles că nu crede, de vreme ce spune că Soarele e de piatră iar Luna — de pămînt.

— Bine, dar îți închipui că-l acuzi pe Anaxagoras, dragul meu Meletos, și astfel îți arăți disprețul față de judecători, socotindu-i atît de puțin învățați încît să nu știe că tocmai lucrările lui Anaxagoras din Clazomene sînt pline de astfel de vorbe; pasă-mi-te și tinerii le-ar învăța de la mine cînd, dimpotrivă, ar putea, cumpărîndu-le de la teatru cu cel mult o drahmă, să-și bată joc de Socrate, dacă el ar pretinde că îi aparțin aceste învățături, de altfel atît de ciudate. Dar, pentru numele lui Zeus, asta e părerea ta despre mine, că nu cred deloc în zei?

— Nu crezi, mă jur pe Zeus, nu crezi cîtuși de puțin.

— Nu ești de bună credință, Meletos, iar acum — nici față de tine însuți, pare-mi-se. Eu socotesc, atenieni, că acest om e pătimaș și ne-

stăpînit la culme și că într-adevăr din patimă și nestăpînire, ca și fiindcă e prea tînăr, a întocmit această acuzație. Pentru că el se aseamănă cuiva care ar pune, ca să mă încerce, un fel de enigmă: „Oare își va da seama Socrate, înțeleptul, că eu mă țin de glume și mă contrazic, sau îi voi înșela și pe el și pe ceilalți ascultători?“ Mi se pare, într-adevăr, că el se contrazice în acuzație, ca și cum ar spune: „Socrate calcă legile pentru că nu crede în zei iar în schimb crede în zei.“ Desigur, acestea sînt vorbele cuiva care glumește.

Cercetați împreună cu mine, cetățeni, de ce mi se pare mie că glumește; iar tu răspunde-ne, Meletos. Voi însă amintiți-vă ce v-am rugat de la început, să nu murmurați împotriva mea dacă voi vorbi în felul meu obișnuit.

Se află oare cineva, Meletos, care să creadă că există lucruri omenești, fără să creadă că există oameni? Să răspundă, atenieni, și să nu mai facă mereu zarvă! Este cineva care să nu creadă că există cai, dar să creadă că există călărie? Sau să nu creadă că există flautiști, dar să creadă că există arta flautistului? Nu, Meletos, preaaleș bărbat, nu există; dacă tu nu vrei să răspunzi, ți-o voi spune eu și ție și celorlalți de aici. Atunci răspunde măcar la ceea ce urmează: poate cineva să creadă că există lucruri privitoare la daimoni, fără să creadă în daimoni?

— Nu se poate.

— Cît îți sînt de îndatorat că ai răspuns în sfîrșit, silit fiind de cei de față! Spui, așadar,

că eu cred și îi învăț pe alții lucruri privitoare la daimoni, zici tu, și așa ai și întărit prin jurămînt, în actul de acuzare. Dar, de vreme ce eu cred în lucrurile privitoare la daimoni, urmează neapărat de aici că eu cred și în daimoni. Nu așa stau lucrurile? Ba chiar așa; și socotesc că gîndești la fel cu mine, de vreme ce nu răspunzi. Iar pe daimoni nu-i credem zei sau odrasle de zei? Așa e, sau nu?

— Da, desigur.

— Deci, de vreme ce eu cred în daimoni, după cum zici, iar daimonii sînt niște zei, tocmai de aceea spun eu că umbli cu enigme și cu glume cînd spui că eu nu cred în zei, și apoi, din nou, că aș crede, de vreme ce cred în daimoni. Căci dacă daimonii sînt odraslele zeilor, copii din flori, fie de la nimfe, fie de la alte mame, după cum se povestește, cine ar crede că există odrasle ale zeilor, dar zei, nu? Ar fi la fel de lipsit de noimă ca și cum cineva ar crede că există odraslele cailor și măgarilor, catîrii, iar cai și măgari n-ar crede că există. Dar nu cu alt gînd ai întocmit, Meletos, această acuzație, decît pentru a ne pune la încercare, sau pentru că nu aveai nici o acuzație adevărată pe care s-o arunci asupra mea; iar să convingi pe cineva, oricît de puțină minte ar avea, că a crede în cele privitoare la daimoni nu e totuna cu a crede în cele privitoare la zei, ci înseamnă a nu crede nici în daimoni, nici în zei, nici în eroi, să convingi pe cineva de aceasta, zic, nu e cu putință prin nici un meșteșug.

Sper însă, atenieni, că nu mai e nevoie de multă apărare ca să vă arăt că eu nu calc legile, precum mă acuză Meletos; după mine, cît am vorbit e de ajuns. Dar după cum am spus și mai înainte, am atras asupra mea o mare ură și din partea multora; să știți preabine că așa este. Iar dacă mă va duce la pieire ceva, nu va fi nici Meletos, nici Anytos, ci ponegrirea și invidia mulțimii; acestea au dus la pieire și pe mulți alți oameni, și oameni de treabă, și cred că vor continua să-i piardă; nici o primejdie să fiu eu ultimul!

Poate că ar spune cineva: „Oare nu ți-e rușine, Socrate, că ai făcut asemenea fapte pentru care te afli acum în primejdie de moarte?“ Iar eu i-aș putea răspunde pe drept cuvînt: „Omule, nu ai dreptate dacă-ți închipui că acela care poate fi cît de cît folositor trebuie să cîntărească sorții de moarte ori viață, ci nu să ia aminte la un singur lucru, ori de cîte ori făptuiește ceva, și anume dacă ceea ce face e drept sau nedrept și dacă e lucru vrednic de un om bun sau de un om rău. După vorba ta ar fi niște oameni de nimic toți eroii care și-au dat viața la Troia, atît ceilalți cît și fiul zeiței Thetis, el căruia primejdia i s-a părut atît de vrednică de dispreț pe lîngă amenințarea rușinii, încît, atunci cînd el ardea de dorința de a-l ucide pe Hector și cînd mama sa, zeiță fiind, i-a spus cam așa: « Copilul meu, dacă vei răzbuna moartea prietenului tău Patrocle și-l vei ucide pe Hector, vei muri și tu; căci îndată după Hector ți-e

pregătită pieirea », deci auzind atunci aceste cuvinte, n-a luat în seamă moartea și primejdia, temîndu-se mult mai mult să-și ducă viața ca un netrebnic, fără să-și răzbune prietenii, și a zis: « De-aș muri pe dată după ce l-am pedepsit pe cel ce mi-a făcut nedreptate, ca să nu rămîn de batjocură, aici, lîngă corăbiile încovoiate, povară gliei. » Crezi că el n-a disprețuit moartea și primejdia?" Și într-adevăr, atenieni, așa și trebuie să fie: ori că ți-ai ales singur un loc în luptă, socotindu-l cel mai potrivit, ori că ai fost așezat acolo de comandantul tău, în locul acela trebuie, cred eu, să înfrunți neclintit primejdia, fără să iei în seamă nici moartea, nici altceva, orice ar fi, ci numai dezonoarea.

Iar eu aș săvîrși într-adevăr ceva groaznic dacă, după ce atunci cînd m-au rînduit într-un post arhonții pe care voi i-ați ales ca să-mi comande la Potideea, ca și la Amphipolis și la Delion, acolo unde m-au așezat ei acolo am rămas, ca și oricare altul, înfruntînd primejdia morții, acum, în schimb, cînd Zeul îmi rînduiește, după cum am socotit și am înțeles eu, că trebuie să-mi petrec viața cugetînd și scrutîndu-mă pe mine și pe alții, acum eu, temîndu-mă sau de moarte sau de orice altceva, mi-aș părăsi postul. Acesta ar fi un lucru groaznic și într-adevăr, pe bună dreptate aș fi dus la închisoare sub cuvînt că nu cred în zei, de vreme ce n-aș da crezare oracolului, și m-aș teme de moarte, și aș socoti că sînt înțelept fără să fiu.

Căci să te temi de moarte, cetățeni, nu este nimic altceva decît să-ți închipui că ești înțelept fără să fii; înseamnă să crezi că știi ceea ce nu știi. Căci nimeni nu știe ce este moartea și nici dacă nu e cumva cel mai mare bine pentru un om, dar toți se tem de ea ca și cum ar fi siguri că e cel mai mare rău. Iar acest fel de a gîndi cum să nu fie tocmai prostia aceea vrednică de dispreț — de a crede că știi ceea ce nu știi? Eu însă, atenieni, poate că tocmai prin aceasta și în acest punct mă deosebesc de cei mai mulți (chiar dacă ar însemna să spun că într-o privință sînt mai înțelept decît altul), și anume că, dacă nu știu mare lucru despre cele din Hades, îmi și dau seama că nu știu. Dar a face nedreptăți și a nu te supune celui mai bun, fie el om sau Zeu, știu că acestea sînt fapte rele și rușinoase. Așadar, de niște lucruri despre care nu știu dacă nu cumva sînt bune nu mă voi teme și nu voi fugi de ele mai degrabă decît de aceste lucruri despre care știu sigur că sînt rele.

Încît nici dacă voi mi-ați da drumul acum, împotriva vorbelor lui Anytos care a spus că sau trebuia de la bun început să nu fiu adus aici, sau, de vreme ce am fost adus, nu e cu putință să nu fiu osîndit la moarte, pentru că dacă aș scăpa, zice el, fiii voștri care și așa se îndeletnicesc cu ceea ce îi învață Socrate, ar ajunge stricați pe de-a-ntregul cu toții; și dacă pe lîngă acestea mi-ați spune: „Socrate, acum nu-i vom da ascultare lui Anytos, ci te lăsăm

liber, însă cu condiția să nu-ți mai petreci vremea niciodată cu această cercetare, nici să nu mai filozofezi; iar dacă vei mai fi prins făcînd acestea, vei fi dat morții"; dacă mi-ați da drumul, zic, cu această condiție, atunci v-aș spune: „Atenieni, în ceea ce mă privește vă mulțumesc și vă sînt recunoscător, dar mă voi supune mai degrabă Zeului decît vouă și, cîtă vreme voi mai avea suflare în mine și voi mai fi în stare, nu voi înceta pentru nimic în lume să filozofez și să vă îndemn, precum și să atrag atenția mereu oricui mi-ar ieși în cale, spunîndu-i după obicei: « O, preabunule, tu care ești atenian, din cetatea cea mai mare și mai vestită în înțelepciune și putere, nu ți-e oare rușine că de bani te îngrijești, ca să ai cît mai mulți, și cît mai multă glorie și cinstire, iar de cuget, și de adevăr, și de suflet ca să fie cît mai frumos, nu te îngrijești și nu-ți pasă? » Și dacă cineva dintre voi se va împotrivi și va spune că se îngrijește, nu-l voi lăsa să plece îndată și nu mă voi îndepărta de el, ci-l voi întreba și-l voi cerceta și-l voi mustra, iar dacă mi se va părea că n-a dobîndit virtutea dar spune că a dobîndit-o, îl voi certa că pune foarte puțin preț pe cele mai însemnate lucruri și cel mai mare preț pe lucruri de nimic. Așa voi face eu cu orice om pe care-l voi întîlni, fie tînăr, fie bătrîn, străin sau cetățean, dar mai ales cu voi, cetățenii, pentru că-mi sînteți mai apropiați prin obîrșie. Căci așa poruncește Zeul, fiți siguri de asta. Și socotesc

că voi n-ați avut încă parte în cetate de un bine mai mare decît supunerea mea la porunca Zeului.

Căci nu fac nimic altceva decît să colind orașul încercînd mereu să vă conving, și pe tineri și pe bătrîni, să nu vă îngrijiți de trup și de bani nici mai mult, nici deopotrivă ca de suflet, spre a-l face să fie cît mai bun, spunîndu-vă că nu virtutea se naște din avere, ci din virtute vin și averea și toate celelalte bunuri, pentru fiecare om în parte, ca și pentru cetate. Dacă spunînd acestea îi stric pe tineri, atunci aceste lucruri ar putea fi vătămătoare; dar dacă spune cineva că eu vorbesc într-alt fel, n-are dreptate. În această privință v-aș mai spune, deci, atenieni, doar atît: ascultați-l pe Anytos sau nu, dați-mi drumul sau nu-mi dați drumul, eu nu voi face altceva nici dacă trebuie să mor de nenumărate ori.

Nu murmurați, atenieni, ci faceți mai departe cum v-am rugat, nu murmurați, orice aș spune, ci ascultați; căci ascultînd cred că veți avea și un folos. Am de gînd să vă mai spun unele lucruri care vor stîrni poate și strigăte: să nu faceți asta cu nici un chip. Căci, să știți bine, dacă mă veți ucide cumva pe mine care sînt cum v-am spus, nu-mi veți face mie mai mult rău decît vouă înșivă. Pentru că mie, nici Meletos, nici Anytos nu mi-ar putea face vreun rău. N-ar avea cum, căci nu cred că legea îngăduie ca omul mai bun să sufere din pricina celui mai rău. Firește, m-ar putea osîndi

la moarte sau m-ar putea izgoni în exil sau lipsi de drepturile de cetățean. Asemenea lucruri, însă, ar putea fi nefericiri mari după gîndul acestui om sau după altcineva, dar eu nu le socotesc așa; cu mult mai mare nefericire e să faci ceea ce face acesta acum, încercînd să osîndească un om la moarte pe nedrept. De aceea mă apăr acum: nu pentru mine, cum s-ar putea crede, departe de asta, atenieni; pentru voi mă apăr, ca nu cumva, osîndindu-mă, să păcătuiți față de darul pe care vi l-a făcut Zeul. Căci dacă mă veți ucide pe mine, nu veți mai găsi lesne un alt om care, cu adevărat — chiar dacă ar părea o vorbă caraghioasă — să fie pus de Zeu pe lîngă cetate întocmai ca pe lîngă un cal, mare și de soi dar care, din pricina mărimii, ar fi cam leneș și ar trebui să fie trezit de un tăun; la fel mi se pare că m-a așezat Zeul pe lîngă cetate pe mine, unul care nu va înceta defel să vă trezească și să vă convingă, și să vă mustre cît e ziua de lungă, ținîndu-se de voi pretutindeni. Nu veți mai avea parte ușor de un astfel de om, atenieni, așa că, dacă-mi veți da ascultare, mă veți cruța. Voi însă, mîniați, ca niște oameni treziți din somn cînd abia au ațipit, veți lovi poate în mine și, dîndu-i ascultare lui Anytos, mă veți osîndi poate cu ușurință la moarte; apoi însă ați continua să dormiți tot restul vieții, dacă nu cumva Zeul, avînd grijă de voi, v-ar trimite pe altcineva. Că sînt un om pe care Zeul l-a dăruit cetății, v-ați putea da seama

și de aici: nu pare a fi lucru omenesc lipsa mea de grijă pentru toate ale mele, statornica mea nepăsare față de treburile casei, timp de atîția ani, faptul că m-am îndeletnicit în schimb cu treburile voastre, apropiindu-mă mereu de fiecare în parte, ca un părinte sau ca un frate mai mare, dîndu-mi osteneala de a vă convinge să năzuiți spre virtute. Și măcar dacă aș trage vreun folos sau aș lua vreo plată pentru că vă dau aceste îndemnuri, ar mai avea o noimă; acum însă, vedeți și voi că aceia care mă acuză, deși îmi aruncă învinuiri cu atîta nerușinare în toate celelalte privințe, totuși n-au putut avea chiar nerușinarea de a aduce un martor cum că eu aș fi luat sau aș fi cerut vreodată plată. În schimb cred că aduc eu un martor vrednic de crezare că spun adevărul: sărăcia mea.

Vi se pare poate ciudat că eu dau tîrcoale fiecăruia în parte, îl sfătuiesc astfel și mă ostenesc cu el, iar în public, în fața mulțimii, nu îndrăznesc să vin, ca să dau sfaturi cetății. Pricina e aceea despre care m-ați auzit adesea vorbind pretutindeni: că în mine vorbește ceva divin, un Zeu, după cum, în bătaie de joc, a scris și Meletos în acuzație. Și anume, încă de cînd eram copil, există un glas care, ori de cîte ori se face auzit, mă oprește să fac ceea ce aveam de gînd, dar niciodată nu mă îndeamnă să fac ceva. El este cel care se împotrivește să mă ocup de treburile cetății. Și cred că pe bună dreptate se împotrivește. Să

știți bine, atenieni: dacă eu m-aș fi apucat să mă ocup de treburile publice, de mult aș fi pierit fără nici un folos, nici pentru voi, nici pentru mine. Și să nu vă mîniați că spun adevărul; n-are cum scăpa de pieire un om care vi se împotrivește după cinstită dreptate, vouă sau altei mulțimi, încercînd să împiedice în cetate multe lucruri nedrepte și nelegiuite; ci acela care luptă într-adevăr pentru dreptate, dacă vrea să scape cu viață cît de puțină vreme, trebuie să rămînă un om de rînd și nu să aibă vreo funcție publică.

Iar eu vă voi aduce dovezi trainice pentru aceasta, nu vorbe, ci lucrurile pe care le prețuiți voi: fapte. Ascultați deci ce mi s-a întîmplat, ca să știți că pentru nimic în lume nu m-aș abate de la dreptate de teama morții, dar că neabătîndu-mă, m-aș îndrepta totodată spre pieire. O să vă spun lucruri mai de rînd, ca la judecăți, dar sînt lucruri adevărate.

Eu n-am avut niciodată altă însărcinare publică în cetate, atenieni, dar membru al Sfatului am fost; și s-a întîmplat să-i vină rîndul la pritanie tribului nostru, Antiochis, atunci cînd voi ați vrut ca, pe cei zece generali care n-au adunat trupurile celor morți în bătălia navală, să-i judecați laolaltă, călcînd legea, după cum v-ați dat seama cu toții mai tîrziu. Dintre toți pritanii, numai eu m-am împotrivit să călcați legile și am votat împotrivă; și deși vorbitorii erau gata să mă acuze și să mă trimită în judecată, în timp ce voi strigați și-i

întărîtați, eu am socotit că trebuie să înfrunt primejdia de dragul legii și al dreptății, mai degrabă decît să vă țin partea vouă, care voiați să dați hotărîri nedrepte, numai pentru că m-aș fi temut de lanțuri sau de moarte.

Și acestea se întîmplau pe cînd în cetate era încă orînduirea democratică. Dar după ce a venit oligarhia, cei treizeci ne-au chemat în Tholos, pe mine și pe alți patru, și ne-au poruncit să-l aducem din Salamina pe Leon Salamineanul, ca să-l ucidă; după cum au dat multe porunci de acest soi și multor altora, vrînd să compromită pe cît mai mulți. Însă eu, atunci, nu prin vorbă, ci prin faptă am arătat că nu-mi pasă de moarte nici cît negru sub unghie, dacă n-ar fi o vorbă cam necioplită, dar, să nu fac ceva nedrept și nelegiuit, de asta îmi pasă din plin. Căci pe mine acea cîrmuire n-a reușit să mă înspăimînte, cît era ea de puternică, așa încît să fac ceva nedrept; ci, după ce am ieșit din Tholos, ceilalți patru s-au dus în Salamina și l-au adus pe Leon, iar eu, plecînd de acolo, m-am dus acasă. Și poate că aș fi fost ucis din această cauză, dacă acea cîrmuire n-ar fi căzut curînd după aceea. Și pentru aceste lucruri există mulți martori. Credeți așadar că aș mai fi fost în viață atîta vreme, dacă m-aș fi îndeletnicit cu treburile publice și, purtîndu-mă cum se cade să se poarte un om de treabă, le-aș fi venit în ajutor celor drepți și, după cum se și cuvine, aș fi pus acest lucru mai presus de toate? Departe de

asta, atenieni; și nici altcineva, oricine ar fi fost, n-ar fi rămas în viață. Însă pe mine mă veți găsi același om în tot cursul vieții, chiar dacă am avut o însărcinare publică, același și ca simplu cetățean: unul care nu a îngăduit niciodată ceva împotriva dreptății, nimănui — nici altora și nici vreunuia din cei pe care acuzatorii îi numesc discipolii mei.

De fapt, profesor nu i-am fost nimănui; dar dacă cineva dorea să mă asculte vorbind și îndeletnicindu-mă cu ale mele, fie acela tînăr sau bătrîn, eu n-am împiedicat niciodată pe nimeni. Și nici nu iau bani ca să vorbesc, nici nu tac dacă nu iau bani, ci stau la îndemînă deopotrivă celui bogat și celui sărac, ca să mă întrebe și, dacă cineva vrea, să asculte ce spun și să-mi răspundă. Iar dacă vreunul din ei devine astfel om de treabă ori ba, nu e drept să fiu eu răspunzător de aceasta, de vreme ce nici n-am făgăduit vreodată învățătură cuiva și nici n-am învățat pe nimeni. Iar dacă cineva spune că a învățat vreodată de la mine sau a auzit între patru ochi ceva ce n-au auzit și toți ceilalți, să știți bine că nu spune adevărul.

Dar atunci de ce le-o fi plăcînd unora să petreacă multă vreme cu mine? Ați auzit de ce, atenieni, căci v-am spus întreg adevărul: le place să asculte cum sînt puși la cercetare cei care par înțelepți dar nu sînt; de bună seamă nu e ceva lipsit de farmec! După cum vă spun, acest lucru mi-a fost rînduit de Zeu,

atît prin răspunsul oracolului, cît și prin vise, ca și în orice chip în care a rînduit vreodată voința divină cîte unui om să facă ceva. Aceste lucruri sînt și adevărate, atenieni, și ușor de dovedit. Căci dacă eu îi stric pe unii tineri iar pe alții i-am și stricat, desigur că ar fi trebuit ca dintre ei, cîțiva, ajunși oameni în toată firea, să-și dea seama că, pe cînd erau tineri, eu i-am sfătuit de rău; iar acum, venind în fața judecății, ar fi trebuit să mă acuze și să se răzbune pe mine. Iar dacă ei n-ar fi vrut, s-ar fi cuvenit ca unele rude ale lor, frați, părinți sau alți oameni apropiați, să-și amintească și să se răzbune, dacă tinerii înrudiți cu ei ar fi suferit vreun rău din partea mea. Și chiar văd că sînt de față aici mulți dintre ei; întîi de toate iată-l pe Criton, de vîrsta mea și din același dem cu mine, tatăl lui Critobul acesta de aici, apoi Lysanias din Sfettos, tatăl lui Aischines aici de față; mai e și Antiphon din Cephisios, tatăl lui Epigenes; iar alții sînt oameni ai căror frați au ajuns să aibă aceleași preocupări, Nicostratos al lui Theozotides, fratele lui Theodot — căci Theodot însuși a murit, așa că nu mai poate cere nimic — și Paralos al lui Demodocos, al cărui frate era Theages; e aici și Adeimantos al lui Ariston, fratele lui Platon acesta de aici, și Aiantodor, frate cu Apollodor. Și aș mai putea înșira pe mulți alții din rîndul cărora trebuia mai degrabă să-și aleagă Meletos un martor pentru cuvîntarea sa; iar dacă a uitat, atunci să-l aducă acum, eu îi dau voie,

și să ne spună, dacă are de spus ceva de acest fel. Dimpotrivă, cetățeni, veți afla că toți sînt gata să-mi vină într-ajutor, mie care i-am stricat, mie care le-am făcut rău rudelor lor, după cum spun Meletos și Anytos. Să zicem că aceia pe care i-am stricat ar avea vreun motiv să-mi vină într-ajutor: dar acești oameni neatinși de stricăciune, deja în vîrstă, rude cu ei, ce alt motiv ar avea să-mi vină într-ajutor, decît cel neocolit și drept, și anume încredințarea că Meletos minte iar eu spun adevărul?

Dar destul, atenieni; cele pe care le-aș avea de spus în apărarea mea sînt cam acestea, sau, să zicem, altele cam la fel. Cîte cineva s-ar înfuria poate, amintindu-și că, în ce-l privește, chiar dacă a avut de dat o luptă mai ușoară decît aceasta, i-a rugat și i-a implorat pe judecători cu multe lacrimi, aducîndu-și în fața lor, pentru a le stîrni cît mai multă milă, copiii, rudele, prieteni mulți; eu, în schimb, nu voi face nimic din toate acestea, chiar dacă mi-e dat să înfrunt aici, după cît se pare, primejdia de pe urmă. Poate că vreunul, cugetînd astfel, va fi mai înverșunat împotriva mea și, mîniat din aceste pricini, își va da votul sub îndemnul mîniei. Dacă există un astfel de om printre voi — dar în ceea ce mă privește eu nu cred — dacă totuși există, mi se pare că îi voi vorbi ceea ce se cuvine spunîndu-i: „Dragul meu, și eu am rude. După vorba lui Homer, nici eu nu m-am născut dintr-un stejar sau dintr-o stîncă, ci din oameni, așa încît am

și eu rude, ba am și fii: trei la număr — unul deja adolescent, iar doi, copii încă. Totuși nu-l voi aduce aici pe nici unul dintre ei ca să vă rog să mă achitați. De ce nu voi face așa ceva? Nu din trufie, atenieni, și nici din lipsă de respect față de voi; dacă mă port cu îndrăzneală în fața morții sau nu, e altă poveste; dar pentru bunul renume și al meu, și al vostru și al cetății întregi, mi se pare că nu e frumos să fac un astfel de lucru la vîrsta mea și avînd această faimă, adevărată sau falsă, dar oricum o faimă încetățenită, cum că Socrate se deosebește cu ceva de ceilalți oameni. Dacă aceia dintre voi care par mai răsăriți fie prin înțelepciune, fie prin vitejie sau prin orice altă virtute, s-ar purta așa cum am spus, ar fi un lucru rușinos, așa cum am văzut de multe ori că unii, venind în fața judecății, deși s-ar zice că e ceva de capul lor, fac totuși lucruri de necrezut, ca și cum și-ar închipui că dacă ar fi condamnați la moarte li se va întîmpla ceva îngrozitor; de parcă le-ar fi dat să fie nemuritori dacă nu i-ați ucide voi; după mine, aceștia acoperă orașul de rușine, așa încît un străin și-ar putea chiar închipui că tocmai atenienii cei mai deosebiți în virtute, aleși în posturi de conducere și în alte locuri de cinste, nu se deosebesc întru nimic de femei. Iar aceste lucruri nici noi nu trebuie să le facem, cetățeni ai Atenei (noi, cei despre care se crede că însemnăm ceva, cît de cît) și, chiar dacă noi am fi în stare să le facem, nu trebuie să ne lăsați

voi; ci trebuie, dimpotrivă, să arătați că mai degrabă îl veți condamna pe cel care joacă această jalnică piesă de teatru și face orașul de rîs, decît pe cel care se poartă cu stăpînire de sine.

Pe lîngă cele care privesc bunul renume, atenieni, nu mi se pare nici drept să te rogi de judecător și datorită rugăminților să scapi, ci se cuvine să-l lămurești și să-l convingi. Căci doar nu e pus acolo judecătorul ca să împartă dreptatea după bunul lui plac, ci ca să judece; și el a jurat să nu țină partea cui i s-ar năzări lui, ci să facă dreptate după lege. Așa că nici noi nu trebuie să vă deprindem a vă călca jurămîntul, și nici voi nu trebuie să vă deprindeți; pentru că astfel nici unii, nici alții n-am arăta zeilor evlavia cuvenită. Să nu vă închipuiți deci, atenieni, că se cade să fac în fața voastră lucruri despre care socotesc că nu sînt nici frumoase, nici drepte și nici cucernice, cu atît mai puțin — sfinte Zeus — tocmai acum cînd sînt acuzat de impietate de acest Meletos. Căci e limpede că dacă aș încerca să vă conving și să vă silesc prin rugăminți pe voi care vă aflați sub jurămînt, atunci v-aș învăța să nu credeți în zei și, apărîndu-mă, cu adevărat m-aș acuza că nu cred în zei. Dar cu totul altfel stau lucrurile; căci eu cred în zei, atenieni, ca nimeni dintre acuzatorii mei, și vă dau în grijă, vouă și Zeului, să judecați în privința mea așa cum urmează să fie cel mai bine și pentru mine și pentru voi.

II

Deși ați votat împotriva mea, atenieni, eu nu sînt supărat, și aceasta din multe pricini; mai cu seamă că n-a fost ceva neașteptat pentru mine, ci mă mir mai degrabă de numărul de voturi de fiecare parte; nu-mi închipuiam că va fi o majoritate atît de mică, ci mă așteptam la una covîrșitoare. Se pare însă că, dacă numai treizeci de voturi ar fi ieșit altfel, eu aș fi fost achitat. După cîte cred, de acuzația lui Meletos am și fost achitat; și nu numai că am fost achitat dar e cît se poate de limpede pentru oricine că, dacă n-ar fi venit aici și Anytos și Lycon ca să mă acuze, el ar fi fost acum dator să plătească amenda de o mie de drahme pentru că n-ar fi avut de partea lui nici o cincime din voturi.

Așadar acest om mă socotește vrednic de pedeapsa cu moartea. Fie; eu însă ce pedeapsă să propun la rîndul meu, atenieni? De bună seamă pe cea care mi se cuvine. Cum adică? Ce mi se cuvine să sufăr sau să plătesc pentru acel lucru din cauza căruia, odată aflat, n-am mai avut în viață răgaz, ci am lăsat deoparte cele rîvnite de mulțime — treburile bănești și rostul casei, însărcinarea de strateg, succesele oratorice în Adunare și tot felul de alte magistraturi, uneltiri și rivalități cîte sînt în cetate, socotindu-mă prea cinstit ca să pot fi la adăpost dacă mă apuc de astfel de lucruri, și nu m-am dus acolo unde nu puteam fi de nici

un folos nici vouă, nici mie însumi, ci, socotind că dacă mă duc la fiecare în parte îi fac cel mai mare bine, după cum spun, m-am îndreptat spre această îndeletnicire, apucîndu-mă să-l conving pe fiecare dintre voi să nu se îngrijească de lucrurile sale înainte de a se îngriji de sine — ca să devină cît mai bun și mai înțelept — și nici să nu se îngrijească de cele ce sînt ale cetății înainte de a se îngriji de cetatea însăși, și de toate celelalte — după aceeași rînduială. Așadar, ce mi se cuvine pentru că sînt un astfel de om ? Ceva bun, atenieni, dacă trebuie într-adevăr judecat după vrednicie; și anume un bine care să mi se potrivească. Așadar, ce e potrivit pentru un om sărac și făcător de bine, care are nevoie de răgaz ca să vă îndemne ? Nimic altceva nu e mai potrivit, atenieni, decît ca un astfel de om să fie hrănit în Pritaneu, cu mult mai potrivit decît să fie hrănit acolo un învingător olimpic, la călărie, la cursele cu cai pereche ori cu care grele. Pentru că acela vă face să vă *credeți* doar mulțumiți, dar eu vă fac să *fiți*; și el nu duce lipsă de hrană, iar eu duc lipsă. Așadar, dacă trebuie să mă osîndesc la ceva după dreptatea cuvenită, la aceasta mă osîndesc, să fiu hrănit în Pritaneu.

S-ar putea ca, spunînd aceasta, să vă par la fel cum v-am părut cînd vorbeam despre jeluiri și rugăminți, și anume trufaș; nu e așa, atenieni, ci lucrurile stau după cum urmează: sînt convins că eu nu fac rău nimănui de bună voie, dar pe voi nu vă pot convinge de acest

lucru, pentru că am vorbit unii cu alții doar puțină vreme; dacă și la voi ar fi fost, ca la alții, legea să nu se hotărască asupra vieții sau morții cuiva după o singură zi de judecată, ci după mai multe, atunci cred că v-aș fi putut convinge; acum însă nu e ușor să respingi învinuiri grele în timp puțin. Convins fiind că nu fac nimănui nici o nedreptate, cu atît mai puțin am de gînd să mă nedreptățesc pe mine însumi recunoscînd că sînt vrednic de pedeapsă și propunînd vreun fel anume de pedeapsă. De ce m-aș teme? Să nu sufăr ceea ce Meletos cere împotriva mea, lucru despre care vă spun că nu știu nici dacă e un bine, nici dacă e un rău? Iar în schimb să aleg cele despre care știu bine că sînt rele, și la acestea să mă osîndesc? La închisoare cumva? Ce nevoie am să trăiesc în închisoare, rob al puterii mereu reînnoite a Celor unsprezece? Sau la amendă să mă condamn și să stau în lanțuri pînă ce voi plăti totul? Dar pentru mine ar însemna tot ceea ce v-am spus adineaori; pentru că n-am bani să plătesc. Atunci să mă condamn la exil? Probabil că ați primi. Mult ar mai trebui să țin la viață ca să fiu atît de lipsit de judecată încît să nu-mi dau seama: dacă voi, concetățenii mei fiind, n-ați putut răbda îndeletnicirile și vorbele mele, ci au devenit pentru voi prea apăsătoare și prea nesuferite, așa încît acum încercați să scăpați de ele, atunci cum să le suporte alții cu ușurință? Bineînțeles că nu le vor răbda, atenieni.

Frumoasă viață aș mai avea, de altfel, plecînd în exil la vîrsta mea, schimbînd cetate după cetate și alungat de peste tot! Știu foarte bine că, oriunde m-aș duce, tinerii ar veni să mă asculte ca și aici. Dacă îi iau la goană, mă vor alunga și ei, convingîndu-i pe bătrîni s-o facă; dacă nu-i gonesc, mă vor alunga, în interesul tinerilor, părinții și rudele lor.

Poate că ar spune cineva: „Plecînd în exil, n-ai putea oare, Socrate, să trăiești în tăcere și liniște?" Acest lucru e cel mai greu să-l lămuresc unora dintre voi. Căci dacă vă spun că asta ar însemna să nu mă supun Zeului și că de aceea îmi e cu neputință să stau liniștit, nu mă veți crede, socotind că-mi bat joc de voi; pe de altă parte, dacă vă spun că pentru un om e chiar cel mai mare bine să discute în fiecare zi despre virtute și despre celelalte lucruri cu privire la care m-ați auzit vorbind și supunîndu-mă pe mine și pe alții cercetării, în timp ce viața lipsită de această cercetare nu e trai de om, dacă vă spun toate acestea, mă veți crede cu atît mai puțin. Totuși așa stau lucrurile, cetățeni, dar să vă conving nu e ușor. Și în același timp nu m-am împăcat cu gîndul să mă socotesc vrednic de vreo pedeapsă. Totuși, dacă aș avea bani, m-aș osîndi să plătesc cît aș putea plăti, căci aceasta n-ar avea cum să-mi facă vreun rău; acum însă n-am bani, decît dacă ați fi dispuși să mă osîndiți la cît aș fi eu în stare să plătesc. Poate că aș fi în stare să plătesc o mină de argint, așadar

la atîta mă osîndesc. Însă iată, cetățeni, că Platon și Criton și Critobul și Apollodor mă îndeamnă să mă osîndesc la treizeci de mine și se pun chezași; deci mă condamn la atît; iar pentru bani veți avea acești chezași demni de încredere.

III

Pentru că n-ați vrut să mai așteptați puțin, atenieni, aceia care vor vrea să defăimeze cetatea vă vor scoate nume rău și vă vor învinui că l-ați ucis pe Socrate, înțeleptul; căci înțelept mă vor numi, chiar dacă nu sînt, cei care vor voi să vă facă de ocară. Așadar, dacă ați mai fi așteptat puțin timp, dorința vi s-ar fi îndeplinit de la sine: vedeți doar că vîrsta mea este înaintată, aproape de moarte. Spun acestea nu pentru voi toți, ci pentru cei care au votat împotriva mea, osîndindu-mă la moarte.

Tot pentru ei spun și acestea: poate veți crede, cetățeni, că eu am fost învins din lipsa unor argumente cu care să vă fi putut convinge dacă aș fi socotit că trebuie să fac și să spun orice ca să fiu achitat. Cu totul altfel stau lucrurile. Dintr-o lipsă am fost învins, dar nu de argumente, ci de cutezanță și de nerușinare, precum și pentru că n-am vrut să spun în fața voastră lucruri pe care v-ar fi fost poate plăcut să le auziți — să bocesc, să mă jeluiesc și să fac și să vorbesc multe alte lucruri nedemne de mine, după cum spun,

lucruri pe care v-ați obișnuit să le auziți de la alții. Însă nici mai înainte n-am socotit că de teama primejdiei trebuie să mă port în chip nevrednic de un om liber, și nici acum nu-mi pare rău că m-am apărat în acest fel, ci mai degrabă aleg să mor apărîndu-mă astfel decît să trăiesc apărîndu-mă în felul acela; căci nici la judecată, nici în război, nici eu și nimeni altcineva nu trebuie să făptuiască asemenea lucruri, pentru a scăpa de moarte cu orice preț. Și în lupte devine adesea limpede că cineva ar putea scăpa de moarte aruncîndu-și armele și apucîndu-se să se roage de cei care-l urmăresc; și există în orice primejdie multe alte chipuri de a scăpa de moarte, dacă cineva cutează să spună și să facă orice. Însă nu acest lucru e greu, atenieni, să scapi de moarte, ci cu mult mai greu e să scapi de ticăloșie; căci fuge mai repede decît moartea. Și acum eu, ca unul mai greoi și mai bătrîn, am fost prins de ceea ce fuge mai încet, în timp ce acuzatorii mei, oameni aprigi și iuți, au fost prinși de ceea ce fuge mai iute, de ticăloșie. Și acum eu plec de aici osîndit de voi să plătesc cu viața, dar pe ei adevărul îi osîndește ca vinovați de ticăloșie și nelegiuire; și eu îmi păstrez condamnarea, și aceștia. Poate că așa și trebuia să se întîmple și cred că toate sînt pe măsura fiecăruia.

Iar acum vreau să vă prorocesc vouă, celor care m-ați osîndit; căci mă aflu într-adevăr în clipa în care oamenii obișnuiesc să proro-

cească, și anume atunci cînd se află în fața morții. Vă spun deci vouă, oameni care mă trimiteți la moarte, că va veni asupra voastră, îndată după moartea mea, o pedeapsă mult mai grea, mă jur pe Zeus, decît aceea la care m-ați osîndit pe mine. Pentru că acum voi ați săvîrșit aceasta în nădejdea că nu va mai trebui să dați socoteală de viața voastră. Se va întîmpla însă cu totul altfel, v-o spun. Vor fi mai mulți cei care vă vor cere socoteală, și anume aceia pe care acum îi țineam eu în loc, însă voi nu v-ați dat seama; și vor fi cu atît mai aspri cu cît sînt mai tineri, și cu atît mai mare va fi supărarea voastră. Dacă vă închipuiți așadar că, ucigînd oameni, veți opri pe cineva să vă mustre că nu trăiți drept, atunci nu judecați bine; căci această scăpare nu e tocmai cu putință și nici frumoasă nu e, ci aceea ar fi și cea mai frumoasă și cea mai ușoară, nu a-i pedepsi pe alții, ci a-ți da toată silința să fii cît mai bun tu însuți. Prorocind așadar acestea, îi părăsesc pe cei care m-au osîndit.

În schimb cu cei care au votat pentru mine aș sta cu drag de vorbă despre ceea ce s-a întîmplat, pînă ce arhonții mai au treabă și eu nu sînt încă dus acolo unde trebuie să merg la moarte. Așadar, mai rămîneți cu mine în acest răstimp, atenieni, căci nimic nu ne împiedică să stăm de vorbă între noi, cîtă vreme mai avem voie. Pentru că îmi sînteți prieteni, vreau să vă arăt ce tîlc are ceea ce mi s-a întîmplat acum.

Într-adevăr, judecători, (căci dacă vă numesc pe voi judecători, vă numesc pe bună dreptate) mi s-a întîmplat ceva minunat. Darul profetic obișnuit al daimonului, în tot timpul dinainte, îmi vorbea cît se poate de des și mi se împotrivea stăruitor, chiar în lucruri mici, dacă eram pe punctul de a face un lucru pe care nu trebuia să-l fac; acum însă, a căzut asupra mea ceea ce vedeți și voi, ceva despre care s-ar putea închipui că este răul cel mai mare; iar semnul Zeului nu mi s-a împotrivit nici în zori cînd am ieșit din casă, nici cînd am venit aici, la judecată, nici cît timp am vorbit, orice aș fi fost pe punctul de a spune; și totuși altădată, el mă oprise adeseori în plină vorbă; acum însă nu mi s-a împotrivit în nici un fel, față de nici o faptă și nici un cuvînt. Cum îmi explic acest lucru? Vă voi spune: ceea ce mi s-a întîmplat s-ar putea să fie un bine, și n-avem cum să ne facem o părere dreaptă toți care ne închipuim că moartea e un rău. În această privință am avut o dovadă puternică: nu se putea să nu mi se împotrivească semnul obișnuit, dacă n-aș fi fost pe cale să fac un lucru bun.

Să ne gîndim și altfel ce multă încredere putem avea că e vorba de un lucru bun. Moartea e una din două: sau e ca și cum cel mort n-ar mai exista și n-ar mai simți nimic, sau, după cum se spune, înseamnă o schimbare și o mutare a sufletului din acest loc de aici în altul. Și dacă înseamnă lipsa oricărei simțiri și

e ca somnul cuiva care n-ar vedea nimic, nici măcar un vis, atunci moartea ar putea fi un cîștig minunat. Pentru că eu cred că dacă cineva ar trebui să aleagă o astfel de noapte în care a dormit atît de adînc încît n-a avut nici un vis, să compare cu această noapte celelalte nopți și zile ale vieții sale și, cercetînd, ar trebui să spună cîte zile și nopți a petrecut în viața lui mai bine și mai plăcut decît această noapte, cred că acela, chiar dacă n-ar fi om de rînd, ci însuși marele rege, ar găsi că sînt foarte puține la număr pe lîngă celelalte zile și nopți. Prin urmare, dacă așa este moartea, eu spun că este un cîștig; pentru că astfel timpul întreg nu pare mai lung decît o singură noapte.

Iar dacă a muri înseamnă să pleci de aci în altă parte și dacă sînt adevărate cele ce se spun — cum că acolo se află toți cei care au murit —, atunci ce alt bine ar putea fi mai mare decît acesta, judecători? Dacă cineva, sosind în Hades, scăpat fiind de acești așa-ziși judecători, îi va găsi pe adevărații judecători despre care se spune că împart dreptatea acolo, pe Minos și Radamanthys, pe Eac, Triptolemos și alți eroi cîți au fost oameni drepți în viața lor, oare ar fi urîtă acea călătorie? Cu cîtă bucurie ar primi oricare dintre voi să ajungă lîngă Orfeu, sau lîngă Musaios, sau lîngă Hesiod ori Homer? În ceea ce mă privește, aș muri de bunăvoie de nenumărate ori, dacă așa stau lucrurile, fiindcă mi-aș petrece

minunat vremea acolo, întîlnindu-mă cu Palamede, și cu Aias al lui Telamon, și cu oricare altul dintre cei vechi care a murit de pe urma unei judecăți nedrepte, și stînd să pun pățaniile mele alături de ale lor, cred că n-ar fi lucru lipsit de farmec; mai ales ar fi plăcut să-mi petrec timpul iscodindu-i pe cei de acolo, cum am făcut cu cei de aici, și căutînd să aflu care dintre ei este înțelept și care își închipuie că este, fără să fie. Cu cîtă bucurie, o, judecătorii mei, ar primi cineva să-l cerceteze pe cel care a condus la Troia oastea cea nenumărată, sau pe Odiseu, sau pe Sisif, și i-am putea înșira și pe alții, fără de număr, bărbați și femei; să vorbești, să fii împreună cu ei acolo și să-i iscodești, ar fi într-adevăr o fericire. De bună seamă că cei de acolo nu osîndesc la moarte pentru astfel de lucruri, pentru că și în celelalte privințe sînt mai fericiți decît cei de aici și sînt și nemuritori pentru restul timpului, dacă sînt adevărate cele ce se spun.

Dar și voi trebuie să aveți bune nădejdi în privința morții, judecătorii mei, și să vă dați seama de acest adevăr; pentru un om bun nu există nimic rău, nici în viață, nici în moarte, iar Zeul are grijă de soarta lui; nici ceea ce se petrece cu mine nu e la întîmplare, ci e limpede pentru mine că e mai bine să mor și să mă îndepărtez de toate. De aceea semnul meu nu mi s-a împotrivit defel iar eu nu sînt cîtuși de puțin mîniat pe cei care au votat împo-

trivă-mi și nici pe cei care m-au acuzat. Deși nu cu acest gînd m-au acuzat și m-au condamnat, ci crezînd că-mi fac un rău; iar acest lucru e vrednic de mustrare.

Numai atît vă mai cer: pe fiii mei, cînd vor ajunge în floarea vîrstei, să-i pedepsiți, cetățeni, necăjindu-i la fel cum vă necăjeam și eu pe voi, ori de cîte ori vi se va părea că se îngrijesc fie de bani, fie de altceva, mai mult decît de virtute; și ori de cîte ori vor crede că e ceva de capul lor fără să fie nimic, să-i certați, cum vă certam eu, că nu-și dau osteneala pentru ce trebuie și își închipuie că sînt ceva, deși nu sînt buni de nimic. Și dacă veți face așa, va însemna că v-ați purtat cum trebuie și cu mine și cu fiii mei.

Dar acum e timpul să plecăm: eu ca să mor, iar voi — ca să trăiți. Care dintre noi se îndreaptă spre un bine mai mare, nu știe nimeni altcineva decît Zeul.

V

MOARTEA

SOCRATE Ce-i cu tine aici atît de devreme, Criton? Sau o fi tîrziu?

CRITON E foarte devreme.

SOCRATE S-a luminat de ziuă?

CRITON Abia mijesc zorile.

SOCRATE Și cum de s-a înduplecat paznicul închisorii să te lase să intri?

CRITON Am fost de-atîtea ori pe-aici, Socrate, încît mă știe bine; și-apoi, l-am îmbunat și eu cu ceva.

SOCRATE Spune-mi, ai venit chiar acum sau ești aici mai de mult?

CRITON Mai de mult.

SOCRATE Atunci de ce nu m-ai trezit și-ai așteptat atîta, șezînd lîngă mine fără un cuvînt?

CRITON Îți spun drept, Socrate, nici eu n-aș fi vrut să stau de veghe atîta, îndurerat cum sînt, dar eram uimit văzîndu-te cît de lin dormi și dinadins nu te-am trezit, ca să-ți petreci aceste clipe cît mai tihnit cu putință. De fapt te-am admirat adesea și mai înainte pentru firea ta, dar ca acum, de cînd cu nenorocirea aceasta, niciodată; o înduri cu atîta ușurință și seninătate!

SOCRATE Dar bine, Criton, cum mi-ar sta la anii mei, să-mi pară rău că trebuie să mor? N-ar fi absurd?

CRITON Dragul meu Socrate, nenorociri ca aceasta se abat și asupra altora de seama ta și totuși vîrsta nu le dă deloc detașarea de a-și primi cu resemnare soarta.

SOCRATE E drept. Dar tot nu mi-ai spus de ce-ai venit așa devreme?

CRITON Ca să-ți aduc o veste tristă, greu de îndurat; tristă și greu de îndurat nu pentru tine, din cîte văd, ci pentru mine și toți prietenii tăi; și poate pentru mine cel mai mult.

SOCRATE Ce veste? S-a întors de la Delos corabia?

CRITON Nu, încă nu, dar cred că va sosi astăzi din cîte spun niște călători veniți de la Sunion și care au lăsat-o acolo. Nu încape deci îndoială că are să sosească astăzi și că mîine, Socrate, viața ta va trebui să se sfîrșească.

SOCRATE Întîmplă-se-ntr-un ceas bun, Criton. Așa vor zeii, așa să fie. Dar tot nu cred că va sosi azi.

CRITON Ai vreun motiv?

SOCRATE Am, și-o să ți-l spun. Trebuie să mor a doua zi după sosirea corăbiei, nu-i așa?

CRITON Magistrații așa spun.

SOCRATE Bine, numai că eu, după cum spuneam, sînt convins că nu va sosi astăzi, ci mîine. Îți spun asta luîndu-mă după un vis pe care l-am avut în noaptea aceasta, puțin mai înainte; așa că bine ai făcut că nu m-ai trezit.

CRITON Ce vis?

SOCRATE Se făcea că o femeie foarte frumoasă, înveșmîntată în alb, venea spre mine și chemîndu-mă, îmi spunea: Socrate, „tu în trei zile vei fi în țara mănoasă, în Ftia".

CRITON Ciudat vis, Socrate.

SOCRATE Cred că e foarte limpede, Criton.

CRITON Prea limpede, mă tem. Dar mai bine ascultă-mi sfatul, Socrate, minunatul meu prieten, ascultă-mi-l cît mai este vreme și salvează-te; căci dacă vei muri, pe lîngă faptul că pierd un prieten cum n-am să mai am altul vreodată, am să mai am de îndurat și altă nenorocire, aceea că mulți care nu ne cunosc bine nici pe mine, nici pe tine, vor crede că n-am făcut nimic ca să te salvez, deși, cu oarecare cheltuială, mi-ar fi stat în putere. Și ce reputație este mai rușinoasă decît să treci în ochii lumii drept un om care își pune averea mai presus decît prietenii? Cum o să creadă ei, cei mulți, că, în ciuda stăruitoarelor noastre îndemnuri, tu singur ai fost acela care ai refuzat să scapi de aici?

SOCRATE De ce să ne pese, bunul meu Criton, de părerea celor mulți? Oamenii cu judecată, singurii vrednici de luat în seamă, vor înțelege lucrurile așa cum s-au petrecut cu adevărat.

CRITON E adevărat, Socrate; și totuși sîntem nevoiți să ținem seama și de părerea celor mulți. Iată, chiar împrejurarea de față dovedește limpede că, dacă li se vorbește urît

despre cineva, sînt în stare nu de un rău oarecare, ci, poate, de cel mai mare dintre toate.

SOCRATE Ce bine ar fi să fie așa, Criton. Dacă cei mulți ar putea fi în stare să facă răul cel mai mare, atunci ar fi în stare și de cel mai mare bine. Dar ei nu sînt în stare nici de una, nici de alta: nimeni nu a devenit înțelept sau nu și-a pierdut înțelepciunea datorită lor; tot ce fac, fac la întîmplare.

CRITON Să zicem că ai dreptate; spune-mi însă altceva, Socrate: nu-i așa că, refuzînd să pleci din închisoare, te gîndești la mine și la ceilalți prieteni ai tăi? Ori te temi poate că vom avea de suferit din pricina sicofanților, care ne vor acuza că te-am răpit, silindu-ne astfel să pierdem fie întreaga noastră avere, fie bani și poate chiar mai mult decît atît? Dacă de asta te temi, lasă grija asta la o parte; căci, ca să te salvăm, cred că sîntem datori să înfruntăm primejdia aceasta și, dacă e nevoie, chiar una și mai mare. Te rog ascultă-mă și fă cum spun.

SOCRATE O, Criton, sigur că sînt îngrijorat de toate acestea și de cîte altele încă...

CRITON Dar crede-mă, n-ai de ce să te temi. La urma urmei cei dispuși să te salveze, scoțîndu-te de aici, nici nu cer prea mult; iar sicofanții știi și tu cît sînt de ieftini, nici pentru ei n-ar trebui bani prea mulți. Îți stă la îndemînă tot ce am și cred c-ar fi de ajuns; dacă ție însă, din prietenie pentru mine, îți pare rău să-mi cheltuiesc averea, atunci să știi

că străinii care se află aici sînt gata s-o facă; unul dintre ei, Simmias tebanul, are la el toți banii de care avem nevoie; nici Cebes n-ar precupeți nimic, și ca el mulți alții. Așadar, repet, n-are rost ca, făcîndu-ți astfel de gînduri, să renunți la salvarea ta, nici să-ți faci o grijă din faptul că, așa cum spuneai la proces, o dată plecat din Atena, nu ți-ai mai găsi rostul. Vei fi bine primit pretutindeni, oriunde te-ai duce. Dacă vrei să pleci în Tesalia, prietenii mei de acolo te vor trata cu cea mai mare stimă și te vor ocroti, astfel ca nimeni de acolo să nu-ți poată face vreun rău.

Și încă ceva, Socrate; mi se pare că nu ești îndreptățit să faci ceea ce ai de gînd: să renunți de bună voie la o salvare care îți stă în putință; ba chiar aș zice că tu te străduiești să ajungi exact acolo unde s-ar fi străduit și chiar s-au străduit să te aducă dușmanii tăi, în dorința lor de a te nimici. Unde mai pui că, purtîndu-te astfel, îți trădezi, mă tem, și copiii: în loc să îi crești și să îi educi, făcîndu-i oameni întregi, tu îi părăsești, lăsîndu-i la voia întîmplării. Vor avea parte, fără îndoială, de soarta obișnuită a orfanilor lipsiți de orice sprijin. Una din două: ori să n-ai copii, ori, dacă-i ai, să pătimești alături de ei, crescîndu-i și educîndu-i; tu însă pari să fi ales calea cea mai ușoară, cînd tocmai tu ar trebui s-o alegi pe cea pe care ar alege-o orice bărbat vrednic și plin de curaj, tocmai tu care susții sus și tare că preocuparea vieții tale întregi a fost virtutea.

În ce mă privește, îmi este rușine, gîndindu-mă și la tine și la noi, prietenii tăi, cînd îmi dau seama că vom lăsa tuturora impresia că tot ce s-a petrecut se datorează lașității noastre: și faptul că ai apărut în fața tribunalului, putînd să nu apari, și faptul că procesul s-a desfășurat așa cum s-a desfășurat, și deznodămîntul acesta ridicol; sînt sigur că toate acestea vor lăsa impresia că noi, ca niște lași și nemernici, am fugit de primejdie și nu te-am salvat, cum nu te-ai salvat nici tu însuți, deși, dacă eram cît de cît buni la ceva, puteam și aveam mijloace s-o facem. Gîndește-te deci bine, Socrate, ca nu cumva nenorocirii să i se adauge rușinea, a ta și a noastră. Chibzuiește, deși nu mai e timpul să stai să chibzuiești, ci ar trebui să fii gata hotărît. Nu mai e de șovăit: totul trebuie îndeplinit în noaptea care urmează. Dacă mai zăbovim, totul devine zadarnic, nu mai e nimic de făcut. Te rog dar, Socrate, ascultă-mă și fă neapărat ce-ți spun.

SOCRATE Dragul meu Criton, zelul tău ar fi demn de toată lauda, dacă ar fi îmbinat cu un anume grad de dreptate; dacă nu, cu cît este mai mare, cu atît mă mîhnește mai mult. De aceea sîntem datori să cercetăm dacă e bine sau nu să facem ce spui tu. Tu știi că eu, întotdeauna, nu m-am lăsat convins decît de rațiunile care, după o examinare atentă, s-au dovedit a fi cele mai bune. Or, nu pot dezminți acum principiile pe care le-am invocat altă dată numai pentru că mi s-a întîmplat ce

mi s-a întîmplat; dimpotrivă, pot să spun că pentru mine ele au rămas neschimbate, și că le prețuiesc ca și înainte; iar dacă, în împrejurarea de față, nu vom putea formula altele mai bune, atunci poți să fii convins că n-ai să-mi zdruncini hotărîrea chiar dacă ar căuta să ne sperie ca pe niște copii, copleșindu-ne cu închisori, execuții și confiscări.

*

SOCRATE Și rămîne oare adevărat sau nu că a trăi conform binelui este unul și același lucru cu a trăi frumos și drept?

CRITON Rămîne.

SOCRATE Deci, dacă pînă aici sîntem de acord, trebuie să cercetăm dacă încercarea mea de a fugi de aici fără îngăduința atenienilor este un lucru drept sau nu? Dacă ne va părea drept, vom încerca; dacă nu, vom renunța. Iar cît privește gîndurile tale despre bani, reputație, creșterea copiilor, ia seama, Criton: este tocmai felul de a gîndi al acestei mulțimi care trimite cu mare ușurință un om la moarte și care apoi, dacă i-ar sta în putere, l-ar reînvia cu aceeași nesăbuință. Dar noi, de vreme ce așa rezultă din raționamentul nostru, nu trebuie să cercetăm nimic altceva decît ceea ce am spus adineauri și anume dacă, dînd celor ce mă vor scoate de aici bani și alte dovezi de recunoștință, vom săvîrși un lucru drept, atît ei cît și noi, sau dacă, procedînd așa, nu cumva comitem ceva nedrept. Dacă

se va dovedi că săvîrșim un lucru nedrept, nu va trebui să ținem seama nici de moarte, nici de orice altă suferință rezultînd din acceptarea situației de acum, ci numai de primejdia de a săvîrși un lucru nedrept.

*

SOCRATE [...]. Dacă plecăm de aici fără consimțămîntul Cetății, oare nu cumva facem rău tocmai cui s-ar cuveni mai puțin? Mai sîntem oare consecvenți cu ceea ce am admis că e drept? Sau nu?

CRITON Sînt întrebări la care nu pot să-ți răspund, Socrate, nu le înțeleg.

SOCRATE Ia gîndește-te așa. Închipuie-ți că, în clipa în care am fi gata să evadăm de aici (n-are importanță cum numim fapta), ni s-ar înfățișa Legile și Cetatea, și ne-ar întreba: „Spune-ne, Socrate, ce ai de gînd să faci? Prin fapta pe care o pui la cale, crezi tu că faci altceva decît să lucrezi, atît cît atîrnă de tine, la pieirea noastră, a Legilor și a întregii Cetăți? Sau îți închipui cumva că mai poate dăinui fără să se prăbușească o cetate în care sentințele date nu mai au nici o putere, ci își pierd autoritatea și efectul prin voința unor persoane private?“ Ce vom răspunde, Criton, la aceste întrebări și la altele ca acestea? Căci s-ar putea invoca, mai ales de către apărătorul ei oficial, o mulțime de argumente în apărarea acestei legi pe care noi o încălcăm și care cere ca hotărîrile date să-și păstreze întreaga lor

putere. Ce le vom spune? Le vom răspunde oare: „Cetatea ne-a făcut o nedreptate, a dat o sentință greșită?"

CRITON Da, Socrate, sigur că așa le vom răspunde!

SOCRATE Dar dacă legile ar spune: „Bine, Socrate, asta ne-a fost înțelegerea? N-am căzut noi de acord să respecți orice hotărîre a Cetății?" Iar dacă, la vorbele acestea, ne-am arăta mirați, s-ar putea preabine să stăruie așa: „Nu te mira, Socrate, de ce-auzi, ci mai bine răspunde-ne, că doar e obiceiul tău să pui întrebări și să aștepți răspunsuri. Ia spune, cu ce ne-am făcut vinovate, noi și Cetatea, față de tine, de cauți să ne pierzi? Nu noi te-am adus pe lume? Nu prin mijlocirea noastră a luat tatăl tău pe mama ta și ți-au dat viață? Spune-ne deslușit: au vreun cusur în ochii tăi acelea dintre noi care consfințesc căsătoria?" „Nici un cusur", ar fi răspunsul meu. „Atunci poate nu ești mulțumit de legile după care ai fost și tu crescut, privitoare la creșterea și educația copiilor? Oare nu statorniceau ele un lucru bun poruncindu-i tatălui tău să te învețe muzica și gimnastica?" — „Ba da, le-aș spune eu." — „Atunci, după ce te-am adus pe lume, după ce te-am crescut și te-am instruit, poți tu pretinde că nu ești, laolaltă cu părinții și străbunii tăi, odrasla și supusul nostru? Și dacă e așa, crezi oare că ai aceleași drepturi față de noi ca și noi față de tine, că ești îndreptățit să te porți cu noi cum ne purtăm noi

cu tine? Vasăzică n-aveai aceleași drepturi cu tatăl tău sau cu stăpînul tău, dacă ai avut vreunul; nu puteai să-i faci ceea ce-ți făcea el, nici să-i răspunzi cînd te ocăra, nici să-l lovești cînd te lovea și așa mai departe. Și să-ți fie îngăduite toate acestea față de țara ta și de legile ei? Astfel, cînd noi vrem să te dăm pieirii, socotind că așa este drept, te crezi îndreptățit la rîndul tău să ne dai pieirii, atît cît atîrnă de tine, pe noi, legile, și țara ta? Și poți susține, sub pretext că ești un om cu adevărat dedicat binelui, că, făcînd așa, faci un lucru drept? Oare ai ajuns atît de înțelept încît să nu-ți dai seama că țara este mai presus de tatăl tău, și de mama ta, și de toți străbunii tăi: mai vrednică de respect, mai augustă și mai sfîntă? Că ea cîntărește mai greu atît în ochii zeilor, cît și în ochii oamenilor cu judecată bună? Că trebuie, mai mult decît pe tatăl tău, să o respecți, să n-o înfrunți și să-i faci pe plac chiar cînd e aspră cu tine; înduplecînd-o dacă poți și, dacă nu, făcînd ce-ți poruncește, răbdînd fără murmur orice suferință: să fii bătut, să fii închis, să pleci la război, unde te așteaptă rănile sau moartea? Da, toate acestea trebuie făcute, căci binele constă în săvîrșirea lor: să nu te dai bătut, să nu te retragi, să nu-ți părăsești rîndul, ci în război, la tribunal, pretutindeni, să faci ceea ce îți poruncește cetatea și patria. Iar dacă nu, să-i arăți, convingînd-o, unde stă dreptatea. Căci nu e oare o nelegiuire să folosești violența față de mama sau de

tatăl tău și cu atît mai mult față de patria ta?“ Ce vom răspunde la aceste vorbe, Criton? Vom da dreptate Legilor sau nu?

CRITON Eu cred că le vom da dreptate.

SOCRATE „Deci, Socrate“ — ar putea continua Legile — „dacă spusele noastre sînt adevărate, gîndește-te că nu e drept să te porți cu noi așa cum ești pe cale s-o faci. Căci noi, care te-am adus pe lume, te-am crescut și te-am educat, care v-am făcut părtași, pe tine și pe toți ceilalți cetățeni, la tot binele de care sîntem în stare, tot noi proclamăm că orice atenian este liber ca — după ce a intrat în rîndul cetățenilor și ne-a cunoscut pe noi, Legile, precum și rînduielile cetății — să plece oriunde, cu tot ce are, dacă nu îi sîntem pe plac. Nici una dintre noi, Legile, nu stă în calea nimănui și nu oprește pe nimeni să se ducă unde vrea: dacă vreunul dintre voi, cetățenii, nu se împacă cu noi și cu Cetatea, e liber să plece într-o colonie sau să se strămute ca metec în altă cetate, luînd cu sine tot ce e al său. Pe acela însă care, văzînd în ce chip împărțim dreptatea și, îndeobște, cum gospodărim Cetatea, rămîne aici, îl considerăm obligat, prin însuși faptul rămînerii lui, să asculte toate poruncile noastre, iar dacă nu li se supune, îl socotim de trei ori vinovat: pentru că ne nesocotește pe noi, care i-am dat viață, pe noi care l-am crescut și, în sfîrșit, pentru că, deși a acceptat de bună voie autoritatea noastră, el nici nu i se supune, nici nu se străduiește să

ne convingă că s-ar putea să fi greșit. Și asta cu toate că noi nu-i impunem cu brutalitate hotărîrile noastre, ci doar i le propunem, lăsîndu-i libertatea să aleagă între a ne îndupleca prin convingere sau a ne da ascultare: dar el nu face nici una, nici alta. Iată la ce învinuiri te expui, Socrate, dacă duci la capăt ceea ce ai de gînd; și tu mai mult decît oricare altul." — „Dar pentru ce?", ar fi să întreb eu. Iar ele mi-ar răspunde cu asprime — și pe drept cuvînt — spunîndu-mi că eu, mai mult decît orice alt atenian, sînt legat prin înțelegerea încheiată cu ele. Și probabil că ar continua: „Avem dovezi temeinice, Socrate, că și noi, și Cetatea îți eram pe plac; căci tu, mai mult decît toți ceilalți atenieni, nu ai fi rămas neclintit în Atena, dacă nu ți-ar fi plăcut aici mai mult decît oriunde; tu nu ai plecat din cetate nici măcar pentru a asista la jocuri — ai fost o singură dată la Istm, lipsind de aici doar cînd a trebuit să iei parte la campanii militare; și nici n-ai călătorit, așa cum face toată lumea, nu te-a împins curiozitatea să cunoști alte cetăți sau alte legi, ci te-ai mulțumit cu noi, legile de aici, și cu Cetatea asta, care ți-a fost atît de dragă încît noi, Legile ei, îți păream minunate și ai consimțit să trăiești ca cetățean sub autoritatea noastră și ai trăit aici și ai făcut copii. Și încă ceva: în timpul procesului aveai putința, dacă ai fi vrut, să obții o condamnare la exil și să faci atunci, cu voia Cetății, ceea ce te pregătești să faci acuma fără voia ei. Nu-

mai că pe atunci te lăudai că nu te superi dacă trebuie să mori și, sînt chiar cuvintele tale, că preferi exilului moartea. Iar acum vorbele rostite atunci nu te fac să roșești, nu-ți mai pasă de noi, încerci să ne dai pieirii, purtîndu-te ca sclavul cel mai nemernic. Acuma vrei să fugi, nesocotind învoiala dintre noi și legămîntul de a trăi potrivit rînduielilor noastre. Mai ales la aceasta să ne răspunzi: spunem sau nu adevărul cînd afirmăm că ai consimțit, în faptă, nu în vorbă, să trăiești potrivit rînduielilor noastre?" Ce am putea răspunde, Criton, la asta? Ce altceva decît că au dreptate?

CRITON Sîntem siliți, Socrate, să le dăm dreptate.

SOCRATE „Ce altceva faci tu acum", vor spune ele mai departe, „decît să calci învoiala dintre noi și legămîntul tău de a ne respecta? Un legămînt pe care l-ai făcut fără să fii silit, nici înșelat, nici nevoit să iei o hotărîre în pripă. Doar ai avut un răgaz de șaptezeci de ani în care erai liber să pleci de-aici dacă nu-ți eram pe plac și dacă învoiala noastră ți se părea strîmbă. Dar tu n-ai preferat nici Lacedemona, nici Creta, despre care nu pierdeai nici un prilej să spui că au legi foarte bune, și nici o altă cetate greacă sau barbară, și n-ai ieșit din Atena nici cît ies șchiopii, orbii sau ceilalți infirmi; într-atît ție, mai mult decît oricărui alt atenian, ți-a fost pe plac această cetate și, nu încape îndoială, și legile ei. Căci poate să-i fie pe plac cuiva o cetate, dar nu și legile ei? Iar

acum să nu mai respecți învoielile noastre? Nu, Socrate, le vei respecta dacă vrei să ne dai ascultare, și nu te vei face de rîs plecînd din Cetate. Gîndește-te bine: dacă îți calci legămîntul și te abați de la una din prescripțiile noastre, îți vei aduce ție vreun folos sau prietenilor tăi? În ce-i privește, ei vor risca să fie exilați, pierzîndu-și și ei Cetatea, sau să-și piardă averea; asta e destul de sigur. Cît despre tine, să presupunem mai întîi că te vei adăposti într-una din cetățile vecine, Teba sau Megara (care au, amîndouă, legi foarte bune); pentru cei de acolo sosirea ta va însemna sosirea unui dușman al constituției lor și toți cei ce veghează asupra cetății te vor privi cu neîncredere, socotindu-te un stricător de legi; iar judecătorilor de aici le vei întări convingerea că te-au condamnat pe drept, căci cel care strică legile poate cu atît mai mult să-i strice atît pe tineri, cît și pe oamenii cu slabă judecată. Și ce-ai să faci atunci? Ai să fugi de cetățile care au legi drepte și de oamenii care duc o viață bine orînduită? Dar va mai fi aceea pentru tine o viață vrednică de-a fi trăită? Sau poate totuși te vei duce la ei și vei avea obrazul să le vorbești... dar ce să le spui oare? Ce spuneai și aici, că pentru oameni lucrul cel mai prețios este virtutea, dreptatea, ordinea și legea? Și nu crezi oare că, din partea lui Socrate, o astfel de purtare va părea mai mult decît urîtă? Nu se poate să nu crezi. Dar nu, să zicem că, ducîndu-te departe de locuri ca acestea, ai să

ajungi tocmai în Tesalia, la prietenii lui Criton; acolo înflorește neorînduiala, stricăciunea și poate-or să te-asculte cu plăcere cînd le vei povesti ce caraghioasă a fost fuga ta din închisoare, cum ți-ai schimbat înfățișarea, punînd pe tine o sarică de piele sau cine știe ce alte straie de fugar. Și crezi că n-o să se găsească nici acolo nimeni care să te mustre că tu, un bătrîn cu zile numărate, te-ai încumetat să te agăți cu-atîta rușinoasă lăcomie de viață încît să încalci legile cele mai înalte? Ori, poate, dacă nu vei supăra pe nimeni, o să fii lăsat în pace; dar dacă totuși ai s-o faci, Socrate, cîte vorbe umilitoare pentru un om ca tine îți va fi dat să auzi. Cum vei trăi? Te vei băga sub pielea unuia și-a altuia, răbdîndu-i bunul-plac? Și ce-ai să faci acolo, în Tesalia, decît să stai pe la ospețe, ca și cum de asta te-ai fi dus pînă acolo: să iei masa? Și-atuncea cum rămîne cu vestitele-ți vorbiri despre dreptate, despre virtute în întregul ei? Dar poate ai să zici că vrei să trăiești de dragul copiilor, ca să-i crești și să-i educi. Dar cum? Îi vei lua cu tine în Tesalia, să-i crești și să-i educi acolo, nelipsindu-i nici de marele folos de-a fi făcut din ei niște străini? Sau poate n-o să-i iei cu tine; și atunci, rămași aici, crezi că vor fi crescuți și educați mai bine, chiar dacă tu nu ești lîngă ei, dar ești încă în viață? Căci de bună seamă prietenii tăi se vor îngriji de ei. Și crezi că o vor face doar dacă pleci în Tesalia, iar dacă pleci la Hades nu? Ba da, nu-ncape îndoială, dacă e ceva de capul

celor care-și zic prietenii tăi. Haide, Socrate, ascultă de noi, sub ocrotirea cărora ai crescut și nu pune nici pe copii, nici viața, nici altceva nimic mai presus de ceea ce e drept; numai așa vei putea, odată ajuns la Hades, să te aperi în fața celor ce cîrmuiesc acolo. Căci ceea ce vrei tu să faci nu este lucrul cel mai bun, mai drept sau mai legiuit pentru tine sau pentru ai tăi, nici aici, nici dincolo. Iar dacă părăsești acum viața, nu o părăsești vitregit de noi, Legile, ci de oameni; în schimb, dacă vei fugi din închisoare, răspunzînd, înjositor, cu nedreptate la nedreptate și cu rău la rău, nesocotind învoielile și legămintele noastre și aducînd rău cui se cădea mai puțin, adică ție, alor tăi, țării tale și nouă, atunci mînia noastră te va urmări cît timp trăiești, iar dincolo, surorile noastre, Legile lui Hades, nu te vor primi cu blîndețe, știind că tu, atît cît atîrna de tine, ai încercat să ne duci la pieire. Așadar, te rugăm, nu asculta de Criton, ci de noi."

Fii încredințat, Criton, dragul meu prieten, că toate acestea le aud parcă aievea, așa cum cei cuprinși de extazul coribantic aud zvonuri de flaut; ecoul acestor cuvinte răsună puternic în mine și mă împiedică să mai aud și altceva; așadar, dacă vrei să spui ceva potrivnic lor, fii sigur că vorbești zadarnic. Totuși, dacă vrei să stărui, te ascult.

CRITON Nu, Socrate, nu mai am nimic de spus.

SOCRATE Atunci rămînă-așa, iubite Criton, și să facem cum am spus, pentru că Zeul ne călăuzește pe această cale.

*

ECHECRATES *Phaidon, ai fost chiar tu alături de Socrate în ziua aceea cînd a băut în închisoare otrava sau ai aflat ce s-a petrecut atunci de la altcineva?*

PHAIDON *Am fost chiar eu de față, Echecrates.*

ECHECRATES *Povestește-mi atunci ce a spus el înainte de moarte și cum și-a dat sfîrșitul. Tare mi-ar plăcea să aflu, căci, vezi tu, nici un locuitor din Phlius nu se mai prea duce în ultima vreme la Atena, iar de acolo n-a sosit de mult cineva în măsură să ne lămurească ce s-a petrecut. Atîta doar am auzit, că Socrate a băut otrava și că a murit. În rest, cel care ne-a adus această știre nu s-a priceput să ne spună nimic.*

PHAIDON *Deci n-ați aflat nici despre felul în care s-a desfășurat procesul?*

ECHECRATES *Ba da, despre asta ne-a adus știri cineva. Și de atunci ne tot mirăm de ce între proces și moartea lui a trebuit să treacă timp atît de mult. Oare ce să fi fost, Phaidon?*

PHAIDON *A fost o întîmplare, Echecrates: soarta a vrut ca atenienii să încununeze pupa corăbiei pe care obișnuiesc să o trimită la Delos tocmai în ajunul procesului.*

ECHECRATES *Despre ce corabie vorbești?*

PHAIDON *Din cîte spun atenienii este corabia cu care a plecat odinioară Teseu către Creta în fruntea celor șapte feciori și șapte fete pe care avea să-i scape cu viață, întorcîndu-se el însuși teafăr înapoi. Se spune că atenienii îi juraseră lui Apollon că, dacă va fi ca tinerii să scape nevătămați, ei vor trimite an de an o solie la Delos, ceea ce au și făcut fără greșeală de atunci și pînă azi. Iar datina cere ca, din clipa în care solia este gata de plecare, cetatea să nu fie pîngărită de nici o execuție publică atîta vreme cît durează călătoria corăbiei pînă la Delos și înapoi; călătorie pe care uneori vînturile potrivnice o fac destul de lungă. Iar solia este gata de plecare în clipa cînd preotul lui Apollon îi așază corăbiei, la pupă, o cunună. Și, cum îți spuneam, în anul acela s-a nimerit ca lucrul să aibă loc chiar în preziua procesului. Așa se face că, de la încheierea acestuia pînă la executarea pedepsei, Socrate a avut un lung răstimp de petrecut în închisoare.*

ECHECRATES *Dar despre împrejurările morții lui ce ne poți spune, Phaidon? Ce vorbe s-au rostit și ce s-a petrecut atunci. Care dintre prietenii lui i-au fost alături? Ori te pomenești că magistrații le-au interzis să asiste la execuție și că Socrate a murit fără nimeni în preajmă-i!*

PHAIDON *Ba nicidecum, au venit la el prieteni destui, la drept vorbind chiar mulți.*

ECHECRATES *Atuncea nu mai zăbovi și, dacă nu te cheamă alte treburi, povestește-ne cît poți mai deslușit tot ce s-a petrecut.*

PHAIDON *Am tot răgazul, fiți pe pace, și am să încerc să vă istorisesc pe îndelete cele întîmplate cu acel prilej. Căci fie că-i ascult pe alții, fie că vorbesc eu însumi despre el, de fiecare dată simt, cînd mă întorc cu gîndul la Socrate, cea mai mare bucurie.*

ECHECRATES *Cu aceeași inimă, iubite Phaidon, te vom asculta și noi. Încearcă dar să ne istorisești cît poți mai lămurit cum s-a sfîrșit Socrate.*

PHAIDON *Ei bine, cît am stat acolo am simțit un lucru uimitor: că nu mă cuprinde nici un fel de milă, de parcă n-aș fi asistat la moartea unui prieten. Judecînd după purtarea și după vorbele lui, Echecrates, Socrate îmi părea că este fericit, atît de nobil și de curajos i-a fost sfîrșitul. Astfel încît am ajuns să cred că de fapt călătoria lui spre tărîmul lui Hades este un dar al zeilor și că, odată ajuns acolo, îl așteaptă o fericire cum nimeni n-a simțit vreodată. Iată de ce n-am fost cuprins de milă, cum ar fi fost firesc în acel ceas de moarte, dar n-am simțit, ce-i drept, nici încîntarea pe care mi-o dădeau convorbirile noastre filozofice obișnuite, deși ce s-a rostit și cu acest prilej tot de natură filozofică a fost. Nu, am trăit un sentiment cu-adevărat ciudat, un amestec rar de bucurie și totodată, la gîndul morții lui, și de durere. Și ceilalți simțeau același lucru, aci rîzînd, aci plîngînd, îndeosebi Apollodoros. Cred că-l cunoști și știi care i-e felul.*

ECHECRATES *Cum nu l-aș cunoaște!*

PHAIDON *Ei bine, deși tulburarea ciudată de care vorbesc ne cuprinsese chiar pe toți, el îi căzuse întru totul pradă.*

ECHECRATES *Cine mai era de față, Phaidon?*

PHAIDON *Dintre atenieni, în afară de cel pomenit, se aflau acolo Critobulos și tatăl său, apoi Hermogenes, Epigenes, Eschine și Antistene, precum și Ctesippos din dema Paiania, Menexenos și încă alți cîțiva. Platon mi se pare că era bolnav.*

ECHECRATES *Dar vreun străin a fost?*

PHAIDON *Au fost Simmias din Theba, împreună cu Cebes și Phaidondas, iar din Megara Eucleides și Terpsion.*

ECHECRATES *Dar Aristippos și Cleombrotos au fost?*

PHAIDON *Nu, ei n-au fost, se spunea că sînt la Egina.*

ECHECRATES *Și cine a mai fost?*

PHAIDON *Cam aceștia cred că au fost toți.*

ECHECRATES *Bine. Și despre ce anume spui c-ați stat de vorbă?*

PHAIDON *Am să încerc să-ți povestesc cu de-amănuntul tot, din capul locului. Ne făcusem obicei, și eu și ceilalți, să mergem la Socrate, mai ales către sfîrșit, în fiecare zi. Ne adunam în zori la tribunal, acolo unde s-a desfășurat procesul, căci era la un pas de închisoare. De fiecare dată așteptam, stînd îndelung de vorbă între noi, pînă se deschidea, nu prea devreme, închisoarea. De cum se deschi-*

dea intram la Socrate și, de cele mai multe ori, ne petreceam împreună cu el toată ziua. Atunci ne-am adunat și mai devreme, căci aflasem, în seara din ajun, cînd am plecat de la-nchisoare, că s-a înapoiat de la Delos corabia. Ne-am înțeles așadar să ne întîlnim cît mai devreme la locul știut. Tocmai ne adunasem cînd temnicerul care ne deschidea de obicei ne-a ieșit în întîmpinare și ne-a spus să așteptăm afară și să intrăm doar cînd ne va chema. „Cei Unsprezece, ne-a spus el, îi scot acuma lui Socrate lanțurile și dau poruncile de trebuință pentru ca moartea lui să se petreacă astăzi. Dar n-a zăbovit prea mult și a ieșit curînd să ne poftească înlăuntru.

Intrînd, l-am găsit pe Socrate tocmai scos din lanțuri și pe Xanthippe (o cunoști de bună seamă) șezînd alături de el, cu copilașul lor în brațe. De cum ne-a văzut, Xanthippe a izbucnit în tînguiri și văicăreli femeiești, de felul: „Socrate, Socrate, nici tu cu ei, nici ei cu tine n-o să mai stați de vorbă niciodată!" Socrate, privind spre Criton, i-a spus: „S-o ducă cineva acasă." Țipa și se lovea cu pumnii în piept cînd au luat-o de acolo cîțiva slujitori de ai lui Criton.

Iar Socrate, săltîndu-se în pat, s-a apucat să-și îndoiască piciorul și să-l frece îndelung cu mîna și apoi, tot frecîndu-l, a început să vorbească.

SOCRATE Ciudat lucru se dovedește a fi, prieteni, ceea ce numim plăcere; ce uimitoare

e natura ei prin raport la ceea ce îi este, pare-se, opus, durerea. Cum nu se învoiesc ele să stea alături în același om și totuși, îndată ce alergi după una dintre ele și o prinzi, mai întotdeauna te găsești silit să o apuci și pe cealaltă, de parcă, deși două, ar fi prinse de un singur cap. Îmi închipui că Esop, dacă s-ar fi gîndit la asta, ar fi alcătuit o fabulă: cum zeul, vrînd să curme lupta dintre ele, n-a izbutit să le împace și le-a prins capetele unul de altul; și de aceea, de cum se înfățișează una undeva, iat-o și pe cealaltă. Uitați-vă la mine: după ce, din cauza cătușelor, mi s-a ivit durerea în picior, acuma îi urmează, fără greș, plăcerea.

CEBES Ah, Socrate, bine că mi-ai amintit. Ce e cu poeziile pe care le-ai făcut versificînd fabulele lui Esop și compunînd un imn către Apollon? Mulți mă tot întreabă de o vreme, și Euenos chiar deunăzi, cu ce gînd te-oi fi apucat tu oare, după ce-ai intrat aici, să compui versuri, tu care n-ai făcut asemenea lucruri niciodată. Așadar, dacă îți pasă cît de cît ce-o să-i răspund lui Euenos cînd o fi să mă întrebe iară, ceea ce negreșit va face, spune-mi ce răspuns trebuie să-i dau.

SOCRATE Ei bine, Cebes, spune-i adevărul... m-am apucat de versuri nu ca să mă iau la întrecere cu el ori cu fabulele lui (lucru deloc ușor, îmi dau prea bine seama), ci ca să aflu tîlcul unor vise, să dau ascultare zeilor, să aflu dacă asta este cu adevărat acea artă a Muzelor pe care visele mă îndemnau stăruitor

să o compun. Iată cum s-au petrecut lucrurile. M-a bîntuit toată viața un anume vis care, sub înfățișări schimbătoare, îmi dădea de fiecare dată același îndemn: „Socrate, arta Muzelor să fie sîrguința ta". Iar eu, pînă acum, înțelegeam că îndemnul și încurajarea din vis au în vedere tocmai ce făceam, așa cum un alergător este încurajat de spectatori: credeam că prin artă a Muzelor visul înțelegea „muzica" cea mai înaltă, vreau să spun filozofia, îndeletnicirea mea obișnuită. Acum însă, după proces și după sărbătorirea zeului mi-a amînat sfîrșitul, m-am gîndit că poate visul are totuși în vedere arta Muzelor în sens obișnuit și că se cuvine să-i dau ascultare. Este mai bine, mi-am zis eu, să nu mor pînă nu mă supun, făcînd astfel din compunerea poemelor cerute îndeplinirea unei îndatoriri față de zei. Și astfel am alcătuit întîi un imn către zeul chiar acum sărbătorit, apoi am socotit că poetul, dacă e să fie poet, nu trebuie să cînte întîmplări adevărate ci să născocească. Însă de asta eu nefiind deloc în stare, am recurs la poveștile care îmi erau la îndemînă: știind pe dinafară fabulele lui Esop, m-am apucat să le versific, așa, la întîmplare, cum îmi veneau în minte. Prin urmare, Cebes, în felul acesta trebuie să-l lămurești pe Euenos, urîndu-i totodată rămas-bun din parte-mi și dîndu-i sfatul să-mi urmeze, de e înțelept, cît mai curînd. Se pare că eu mă duc chiar azi, vezi bine că atenienii mă îmbie.

SIMMIAS Frumos sfat, nu e vorbă! Doar că eu îl știu pe om, am avut prilejul să-l văd adesea, și nu prea cred că are de gînd să îți urmeze, nesilit de nimeni, sfatul.

SOCRATE Cum așa, Euenos nu este oare și el filozof?

SIMMIAS Ba cred că este.

SOCRATE Atuncea mă va asculta, de bună seamă, ca orice om care îi dă filozofiei dreptul ei. Bănuiesc totuși că nu își va pune singur capăt zilelor; înțeleg că nu este un lucru îngăduit.

Rostind acestea își lăsă picioarele din pat pe pardoseală, iar tot ce a mai spus după aceea așa a spus, șezînd.

CEBES Cum vine asta! Spui că nu e îngăduit să-ți iei viața și totodată că atît așteaptă filozoful, s-o ia pe urmele celui care se desparte de viață?

SOCRATE Dar voi, tu și cu Simmias, ca discipoli ai lui Philolaos, nu știți de la el nimic?

CEBES În orice caz nimica cert.

SOCRATE Nici ce pot spune eu despre aceste lucruri nu știu decît din auzite, ceea ce nu înseamnă, bineînțeles, că am de gînd să țin cele aflate astfel pentru mine. De altfel poate celui care se pregătește să plece pe acele meleaguri i se cuvine în chip deosebit să cerceteze cu atenție tot ce privește călătoria aceasta și să înfățișeze printr-un mit credințele noastre, ale oamenilor, despre ea. De fapt ce altceva mai bun am putea face pînă la apusul soarelui?

CEBES Atunci, Socrate, spune-ne în numele cărui lucru se afirmă că nu este îngăduit ca cineva să-și ia singur viața? De bună seamă am aflat, cum întrebai tu adineaori, și de la Philolaos, pe cînd locuia printre noi, și de la alții, că este un lucru oprit. Dar o temeinică învățătură despre asta încă nimeni nu mi-a dat.

SOCRATE Cu atît mai mult e cazul să ne străduim acum. Căci poate, cine știe, de data asta te vei lămuri. E drept că s-ar putea să te uimească gîndul că, dintre toate situațiile, singură aceasta nu admite nici o distincție; și prin urmare că nu există nici o împrejurare în care (ca în alte domenii, unde se judecă de la caz la caz și de la persoană la persoană) omul să poată considera că este mai bine să moară decît să trăiască. De asemenea ți se poate părea de mirare că cei care consideră totuși că moartea este preferabilă vieții nu au dreptul să-și facă singuri binele acesta, ci sînt obligați să aștepte serviciile unui binefăcător.

CEBES (*surîzînd ușor și vorbind în graiul lui de acasă*) Apăi Zeus să te mai priceapă!

SOCRATE Cum le-am prezentat eu, lucrurile pot părea într-adevăr lipsite de noimă, dar nu este cîtuși de puțin așa și ele au, nu încape îndoială, un înțeles. Doctrinele secrete spun în această privință următorul lucru: că noi oamenii ne-am afla ca într-un fel de închisoare din ale cărei lanțuri nimănui nu-i e îngăduit să se desfacă singur și să fugă. Vorbă care mie

mi se pare și adîncă și nu prea ușor de înțeles, dar în care își găsește expresie ceva, cred eu, adevărat: că ne aflăm, ca unul dintre bunurile lor, în grija și în stăpînirea zeilor. Tu nu crezi tot așa?

CEBES Ba da, întocmai.

SOCRATE Și nu-i așa că și tu, dacă vreuna din făpturile care îți aparțin ar încerca să se omoare fără încuviințarea ta, te-ai mînia pe ea și, dacă ți-ar sta în putință, ai pedepsi-o?

CEBES Și încă cum!

SOCRATE Poate, deci, că prezentînd lucrurile astfel nu mai e lipsit de noimă să afirmi că fiecare dintre noi este dator față de zei să nu își ia singur viața, ci să aștepte o constrîngere divină, de felul celei care mă silește azi pe mine.

CEBES În privința asta cred că ai dreptate. Însă ce spuneai tu înainte, că filozofii sînt mai degrabă bucuroși să își accepte moartea, asta, Socrate, pare ciudat dacă ce spuneam noi adineaori, că zeii sînt stăpînii noștri, iar noi avutul lor, este adevărat. Căci este fără noimă ca tocmai cei mai înțelepți dintre noi să părăsească fără supărare tărîmul în care cîrmuiesc, oblăduindu-i, tocmai cîrmuitorii cei mai buni din cîți există, zeii. Cum ar putea să creadă un astfel de om că, ajuns de capul lui, și-ar fi, el însuși, sieși, un mai bun îngrijitor? Nu, una ca asta, că trebuie să fugi de la stăpînul tău, ar crede poate omul fără judecată; numai acela nu și-ar face socoteala că de stăpînul bun nu

trebuie să fugi, ci să rămîi la el cît poți mai mult; așa că, dacă ar fugi, ar face-o din nesocotință. Pe cînd cel chibzuit ar trebui să vrea, vezi bine, să se afle veșnic alăturea de unul care i-e superior. Și iată cum, Socrate, rezultă că de crezut e tocmai dimpotrivă decît ce se spunea mai adineaori: se cade ca, atunci cînd mor, cei înțelepți să simtă supărare, iar cei fără de minte, bucurie.

Socrate, ascultînd argumentarea lui Cebes, părea încîntat de eforturile acestuia și, într-adevăr, întorcîndu-și privirile spre noi, ne-a și confirmat-o.

SOCRATE Vedeți, Cebes nu e dintre aceia care să se lase neîntîrziat convinși de tot ce li se spune, ci caută mereu, iscoditor, argumente contrare.

SIMMIAS Așa-i, Socrate, ba chiar socot că e ceva în ce zice el acum. Căci, vezi și tu, ce noimă ar avea ca oamenii cu adevărat înțelepți să vrea să scape, ducîndu-se cu inimă ușoară de la ei, de niște stăpîni care le sînt superiori? Mai mult, cred că obiecția lui Cebes te vizează mai ales pe tine, care te desparți tocmai așa, cu inima ușoară, atît de noi, cît și de aceia pe care îi socotești chiar tu drept buni cîrmuitori, de zei.

SOCRATE Aveți dreptate: dacă înțeleg eu bine, sînt obligat să mă apăr înaintea voastră întocmai ca în fața unui tribunal.

SIMMIAS Chiar așa.

SOCRATE Bine, atunci hai să o fac și mă voi strădui ca apărarea mea față de voi să fie mai convingătoare decît a fost să fie cea față de judecători.

Vedeți voi, Cebes și Simmias, dacă eu n-aș fi încredințat că după moarte o să ajung alături de alți zei buni și înțelepți, precum și lîngă niște oameni care au trăit cîndva, mai buni decît aceia de aici, lipsa mea de supărare în fața morții ar fi, pe bună dreptate, o vină. Să știți însă că trag nădejde să ajung lîngă oameni de bine, nădejde asupra căreia, de altfel, n-aș vrea să stăruiesc cu tot dinadinsul. În schimb, cît privește speranța mea de a mă duce, după moarte, alături de niște zei care să fie cei mai buni stăpîni, bine e să știți că, dacă este vreun lucru pe care să-l susțin eu cu înverșunare, apoi acesta este, nădejdea aceasta a mea. Astfel că iată de ce mă văd îndreptățit să nu-i port morții chiar atîta supărare și să am bună nădejde că pe cei care s-au săvîrșit din viață îi mai așteaptă ceva, și anume, potrivit unei credințe vechi, ceva mai bun pentru cei buni decît pentru cei răi.

SIMMIAS Cum adică, Socrate, ai de gînd să te duci de lîngă noi păstrînd doar pentru tine gînduri ca acestea? Nu vrei să ni le împărtășești și nouă? Este vorba, cred eu, de un bun care e și al nostru, al tuturor. Unde mai pui că, dacă ne conving spusele tale, ele îți vor fi slujit, totodată, și drept apărare.

SOCRATE Hai să încerc. Dar mai întîi stați să vedem ce anume dorește bunul nostru Criton, căci, dacă nu mă înșel, de mult încearcă să-mi spună ceva.

CRITON Doar atîta, că de o bucată de vreme cel care îți va da otrava îmi tot spune să-ți atrag atenția că trebuie să vorbești cît mai puțin. Zice că cei care stau prea mult de vorbă se încing și că nu trebuie ca acțiunea otrăvii să fie tulburată de un asemenea lucru; cei care vorbesc mult sînt siliți cîteodată să bea din ea de două sau de trei ori.

SOCRATE Să-și vadă de treabă! Atît să fie grija lui: să fie pregătit să-mi dea de două ori și, de va fi de trebuință, chiar de trei.

CRITON Da, eram aproape sigur că așa ai să spui, dar prea mă sîcîie de mult cu treaba asta.

SOCRATE Nu-l lua în seamă. — Așadar vouă, ca judecători ai mei, trebuie să vă dau socoteală și să vă arăt de ce cred eu că e firesc ca un om care și-a petrecut viața ca un filozof adevărat să înfrunte clipa morții fără teamă și să fie încredințat că după aceea va dobîndi acolo bunurile cele mai de preț. Cum este oare cu putință? Iată ce voi încerca, Simmias și Cebes, să vă lămuresc. Cei străini de filozofie au toate șansele să nu-și dea seama că de fapt singura preocupare a celor care i se dăruiesc cu adevărat este trecerea în moarte și starea care îi urmează. Or, dacă așa stau

lucrurile, n-ar fi ciudat ca, după ce o viață de om nu te-a interesat și n-ai dorit altceva, să te necăjești tocmai cînd vine clipa?

SIMMIAS (*podidit de rîs*) Doamne, Socrate, numai de rîs nu îmi era acum o clipă și, uite, m-ai făcut să rîd. Mi-a venit să rîd la gîndul că, dacă te-ar auzi spunînd ce-ai spus acum o clipă, mulțimea ar gîndi că ce se spune împotriva filozofilor pe drept cuvînt se spune (și tot așa ar socoti, și încă cum, oamenii de pe la noi): că filozofii sînt numai buni pentru a muri și, lucru evident, întocmai asta li se și cuvine.

SOCRATE Și ar avea dreptate, cum de nu, cu o rezervă însă: deloc nu își dau seama nici în ce sens adevărații filozofi sînt numai buni pentru-a muri, nici în ce sens se poate spune că sînt vrednici de-a muri și de ce anume fel de moarte. Așa că haideți să nu ne mai pese ce zice mulțimea și să dezbatem lucrul numai între noi. [...]

CRITON Fie cum zici, Socrate, spune însă ce anume dispoziții lași, acestora sau mie, cu privire la copiii tăi sau la orice altceva? Ce să facem oare ca să-ți fie în măsura cea mai mare de folos?

SOCRATE Nu vreau să faceți decît ceea ce v-am spus mereu, nimica altceva: să aveți grijă de voi înșivă. Și atunci totul va fi bine și pentru mine și pentru-ai mei și pentru voi, chiar dacă acuma nu făgăduiți nimic. Dimpotrivă, dacă nu aveți grijă de voi, dacă nu veți voi să

trăiți mergînd pas cu pas pe urmele celor vorbite de noi și altădată, și acum, atunci oricîte și oricît de tari făgăduințe ați face acum, ele vor fi zadarnice.

CRITON Desigur, ne vom strădui din răsputeri să facem cum spui tu. Am vrea însă să știm și cum ai vrea să te înmormîntăm.

SOCRATE Întocmai cum doriți. Firește însă, numai dacă izbutiți să mă prindeți, dacă nu vă scap. (*Spunînd asta începu să rîdă potolit și, întorcîndu-se spre noi, adăugă*) Nu reușesc cu nici un chip să îl conving pe Criton că eu, Socrate, sînt acesta de acum, care stă de vorbă cu voi, care încearcă să păstreze bunul șir al celor spuse. Pentru el, Socrate este însă cel pe care o să-l vadă peste-un ceas ca pe un trup fără viață și despre care, iată-l, mă întreabă cum anume să-l îngroape. Iar ceea ce m-am ostenit să vă înfățișez pe larg acum, că, după ce voi bea otrava, nu voi mai fi aicea, lîngă voi, ci voi pleca spre acele neștiute bucurii ale preafericiților, acestea toate el le socotește vorbe spuse doar așa, ca să vă liniștesc pe voi și totodată să mă liniștesc pe mine. Astfel că vă rog să fiți chezași față de Criton tocmai pe dos decît se gîndea să fie el chezaș înaintea judecătorilor mei. El afirma, sub jurămînt, că n-o să plec; voi, tot sub jurămînt, încredințați-l că, odată mort, n-am să rămîn aici, că voi pleca. Poate așa lui Criton o să-i fie mai ușor cînd o să vadă trupul meu ori ars, ori îngropat și n-are să se supere prea tare la

gîndul că îndur chinuri cumplite, nici nu va spune, în cursul funeraliilor, că pe Socrate îl expune, pe Socrate îl petrece, pe Socrate îl îngroapă. Căci, să știi bine, Criton, bunul meu, reaua folosire a cuvintelor nu este numai o greșeală de limbă, ci și un chip de a face rău sufletelor. Așa că tu să fii voios, să-ți spui că nu pe mine mă îngropi, ci numai trupul meu, și să-l îngropi cum ți-o plăcea ție mai mult și cum vei socoti mai potrivit cu obiceiul.

După acestea Socrate s-a ridicat și a trecut în altă încăpere, să se spele. Criton l-a urmat, spunîndu-ne să așteptăm acolo.

Și am așteptat, vorbind între noi despre ce auzisem, cîntărind iarăși gînduri și, din cînd în cînd, căindu-ne pentru cîtă nenorocire putuse să se-abată peste noi, socotind că pierdem nimica mai puțin decît un tată și că de-acuma înainte ne vom petrece zilele orfani.

Socrate, dincolo, și-a făcut baia, apoi i-au fost aduși copiii (avea doi băieți încă mici și unul mai mare), au venit femeile din familie și, în prezența lui Criton, a stat cu ele de vorbă și le-a făcut ce recomandări avea să le facă, apoi le-a spus să se retragă, împreună cu copiii, iar el s-a întors între noi.

Lipsise mult și soarele era acum aproape de apus. Socrate, îmbăiat, se așeză, dar n-a apucat bine să schimbe cîteva vorbe cu noi că slujitorul Celor Unsprezece s-a și înfățișat la el.

SLUJITORUL Măcar de tine nu voi avea să mă plîng, ca de alții care, cînd vin să le aduc

otrava, căci așa este porunca, se mînie pe mine și mă umplu de blesteme. Tu, însă, am văzut eu bine în toată vremea asta, ești, dintre toți cîți au venit aici, omul cel mai generos și mai blînd și mai nobil. Sînt încredințat că nici în clipa asta nu pe mine te vei supăra, ci pe aceia care te-au adus aici. Și-acuma, rămas-bun, doar înțelegi ce veste îți aduc. Și încearcă să înduri ce ai de îndurat cît poți mai bine. (*Și, podidit de plîns, s-a-ntors să iasă*).

SOCRATE (*ridicînd ochii spre el*) Și ție, rămas-bun. Vom face precum zici. (*Și, adresîndu-ni-se nouă:*) Ce om cu frumoase purtări! Tot timpul cît am stat aici a venit pe la mine și cîteodată stătea de vorbă cu mine, ca omul minunat care se află; iar acum, cu cîtă generozitate varsă lacrimi pentru mine! Dar, haide, Criton, să-i dăm ascultare. Dacă este pregătită, să aducă cineva otrava. Iar de nu, s-o pregătească cel ce are grija asta.

CRITON Stai, Socrate, din cîte văd, soarele încă luminează munții. Iară, din cîte știu, unii au băut otrava multă vreme după ce li s-a spus s-o facă și încă după ce-au mîncat și au băut îmbelșugat sau chiar s-au bucurat de dragostea pe care mai doreau s-o facă. Hai, nu da zor, e încă timp destul.

SOCRATE Este firesc ca cei de care spui să fi făcut toate acestea, închipuindu-și că se-aleg cu vreun folos, iar dacă eu nu am să fac nimic din toate astea este de asemenea firesc, de vreme ce socot că n-am nimic de cîștigat luînd

otrava cîteva clipe mai tîrziu. Cel mult ca să mă simt, în propriii mei ochi, ridicol, că mă agăț așa de viață, zgîrcindu-mă cu ceva care de fapt s-a isprăvit. Haide, ascultă-mă și fă ce te-am rugat!

La acestea, Criton a făcut un semn către un slujitor care-i stătea în preajmă, iar acesta ieși și, zăbovind o vreme, se întoarse cu cel care urma să dea otrava. O aducea, pregătită, într-o cupă.

SOCRATE Ei bine, dragul meu, tu te pricepi la treaba asta, spune-mi ce să fac.

SLUJITORUL Nimic alta decît să bei și după aceea să te plimbi pînă ce ai să-ți simți picioarele îngreunate. Atunci întinde-te, iar ce urmează vine de la sine.

Și îi întinse lui Socrate cupa, care o luă. A luat-o, Echecrates, cu un calm perfect, fără nici un tremur, fără nici cea mai mică alterare a culorii sau a expresiei chipului, și, țintuindu-l pe acela cam pe sub sprîncene, cu știuta lui privire ca de taur:

SOCRATE Spune-mi, te rog, libațiuni se pot face sau nu din băutura asta?

SLUJITORUL Noi pregătim numai atît cît credem că ajunge de băut.

SOCRATE Înțeleg. Dar măcar e îngăduit — și este chiar o datorie — să adresăm o rugăciune zeilor pentru buna noastră petrecere de aici în cealaltă lume. Asta îi rog și fie ca așa să se întîmple.

După cuvintele acestea, fără șovăială, fără stîngăcie, fără tulburare, goli cupa.

Pînă în această clipă, cea mai mare parte dintre noi izbutisem să ne ținem, de bine de rău, plînsul. Acuma, însă, văzîndu-l că bea, că a băut, n-a mai fost chip. N-am fost în stare să mă stăpînesc nici eu, au prins să-mi curgă lacrimile valuri pe obraz. Acoperindu-mi fața, mă sleiam de plîns, dar nu-l plîngeam pe el, nu, mă plîngeam pe mine, nefericirea mea de a vedea că pierd un prieten ca acela. Chiar mai curînd ca mine, Criton, văzînd că nu își poate ține lacrimile, s-a sculat să plece, iar Apollodoros, care și pînă atunci plînsese fără încetare, acuma începu să hohotească de durere și mînie, în așa hal că toți care ne aflam acolo am simțit că inima ni se zdrobește, în afară de Socrate.

SOCRATE Ce purtare e aceasta, oameni de mirare! Și eu care le-am gonit pe femei tocmai să nu ajungă să își piardă astfel firea. Căci eu așa am învățat, că se cuvine să murim în reculegere și pace. Hai, liniștiți-vă, și fiți stăpîni pe voi.

Cînd l-am auzit așa, ne-am liniștit și-am izbutit să ne oprim din plîns.

În acest timp Socrate se plimba, pînă l-am auzit spunînd că simte o greutate în picioare. Atuncea s-a întins pe spate, cum îl sfătuise omul. Iar acesta îi atingea din cînd în cînd picioarele, să vadă ce-i cu ele. Apoi i-a strîns cu putere degetele de la un picior, întrebîndu-l

dacă simte. Socrate a răspuns că nu. După aceea l-a strîns ceva mai sus, de pulpe, și după-aceea tot mai sus, arătîndu-ne astfel cum se răcea mereu mai mult și cum înțepenea. Continuînd să îl atingă, ne-a explicat că, atunci cînd o să fie și inima cuprinsă, va muri. Răceala îi ajunsese aproape pînă către mijloc, cînd Socrate, dezvelindu-și fața un moment (căci și-o acoperise), spuse vorbele acestea, care-au fost cele din urmă.

SOCRATE Criton, îi sînt dator lui Asclepios un cocoș, vă rog să nu uitați să i-l dați.

CRITON Da, așa vom face. Gîndește-te, mai ai ceva de spus?

La întrebarea asta însă n-a mai fost răspuns. După cîteva clipe l-a scuturat un fior și paznicul i-a descoperit fața: privirea devenise fixă. Criton, văzîndu-l așa, i-a închis gura și ochii.

Aceasta fost-a, Echecrates, moartea prietenului nostru. Un om despre care putem spune fără șovăială că, dintre cîți am cunoscut în vremea lui, a fost de bună seamă cel mai bun și, îndeobște, cel mai înțelept și cel mai drept.

BIBLIOGRAFIE

1. *Antologii*:

JOHN FERGUSON, *Socrates, A source book*, The Open University Press, 1970.

ANNE FRAISSE/ JEAN-CLAUDE FRAISSE, *Socrate, Portraits et enseignements*, PUF, 1970.

GABRIELLE GIANNANTONI, *Socrate — tutte le testimonianze: da Aristofane ai padri cristiani*, Bari, 1971.

2. *Bibliografie sumară despre Socrate*

LUIS FELIPE ALARCO, *Socrates ante la muerte*, Lima, 1972.

ELIE J. ANGÉLOPOULOS, *Aristophane et ses idées sur Socrate*, Athène, 1933.

G. BASTIDE, *Le moment historique de Socrate*, Paris, 1938.

ANTONIO BANFI, *Socrate*, Arnoldo Mandori editore, 1963.

EMILE BOUTROUX, *Leçons sur Socrate*, Editions Universitaires, 1989.

JEAN BRUN, *Socrate*, P.U.F., 1960.

EMILE CALLOT, *La Doctrine de Socrate*, Paris, 1970.

A. ED. CHAIGNET, *Vie de Socrate*, Paris, 1874, 2 vol.

TH. DEMAN, *Le Témoignage d'Aristote sur Socrate*, Paris, 1941.
Socrate et Jésus, Paris, 1944.

E. DUPRÉEL, *La Légende socratique et les sources de Platon*, Bruxelles, 1922.

A. J. FESTUGIÈRE, *Socrate*, Paris, 1968.

A. FOUILLÉE, *La philosophie de Socrate*, Paris, 1874, 2 vol.

OLOF GIGON, *Sokrates. Sein bild in Dichtung und Geschichte*, Berna, 1948.

ROGER GODEL, *Socrate et le sage indien*, Paris, 1953.
Socrate et Diotime, Paris, 1955.

ROMANO GUARDINI, *La mort de Socrate*, (trad. P. Ricœur), Paris, 1956.

W. K. C. GUTHRIE, *Socrates*, Cambridge, 1971.

KARL JOËL, *Der echte und der Xenophontische Sokrates*, Berlin, 1893–1901, 3 vol.

THÉOCHARIS KESSIDIS, *Socrate*, Editions du Progres, Moscou, 1982.

RICHARD KRANT, *Socrates and the state*, Princeton, 1984.

HELMUT KUHN, *Sokrates*, München, 1959.

V. DE MAGLHÂES-VILHENA, *Le problème de Socrate*, Paris, 1952.
Socrate et la légende platonicienne, Paris, 1952.

MARIO MONTUORI, *The socratic problem, the history — the solutions*, Amsterdam, 1992.

J. PATOČKA, *Remarques sur le problème de Socrate* (în *Revue philosophique*, 1949, p. 186–213).

J. B. SEVERAC, *Les opinions de Nietzsche sur Socrate*, Paris, 1906.

A. E. TAYLOR, *Socrates*, London, 1932.
Varia Socratica, Oxford, 1911.

FRANCIS WOLFF, *Socrate*, P.U.F., 1985.

CUPRINS

Culegere și paginare HUMANITAS

Tipărit la
Editura şi Atelierele Tipografice
METROPOL

9200

ANTOLOGIILE HUMANITAS

O serie de creații editoriale

Un editor concentrează într-un singur volum esențialul dintr-o operă, un autor, un domeniu, o temă. Cărțile acestei serii sînt așadar creații editoriale cu rol de mijlocire între opera originală și public. Ele se adresează cititorilor care nu mai au astăzi timp să caute ei înșiși esențialul, dar simt încă nevoia unei garanții de calitate culturală.

Selectînd texte din *Banchetul, Theaitetos, Menon, Phaidon, Euthyphron, Apărarea lui Socrate* și prezentîndu-le cititorului într-o anume succesiune, editorul acestei antologii a încercat „să lege“, cum singur spune, „un mic roman“ despre *omul* Socrate așa cum se desprinde el din opera platoniciană: ca personaj de o politropică expresivitate, învăluit mereu într-o aură tainică.
Tinerii studioși – în speță studenții la filozofie ori limbi clasice – vor găsi în textele platoniciene și studiul introductiv din volumul de față un material util pentru teme de seminar sau examen și un teren gata defrișat pentru cercetările lor ulterioare.

În aceeaşi serie

321 de vorbe memorabile ale lui PETRE ȚUȚEA

CONSTANTIN NOICA
Carte de înțelepciune

EMINESCU
editat și comentat de Petru Creția

I. L. CARAGIALE
Despre lume, artă și neamul românesc   ediție de Dan C. Mihăilescu

ISBN 973-28-0633-8